

GRADOVKH

časopis za književno-jezična, društvena i prirodosnanstvena pitanja

GRADOVRH

Časopis Matice hrvatske

Utemeljen 2004.

Godište XVII, br. 17, listopad 2021.

Naklada

Matice hrvatske – Tuzla

Za nakladnika

Marica Petrović

Glavna urednica

Marica Petrović

Redakcija

*Marica Petrović, Petar Matanović, Alen Matošević, Biljana Stahov, Marijana Nikolić,
Marinko Mrkonjić, Danijel Barišić, Indira Šabić*

Recenzenti

*Marijana Nikolić (b/h/s/c jezik), Sanel Jurida Hadžiahmetović (engleski jezik),
Ivica Tokić (njemački jezik)*

Lektura

Biljana Stahov

Likovna oprema

Marina Trogrlić

Adresa uredništva i administracije

Tuzla, Kazan mahala 2/II; tel/fax: + 387 (0)35 257 033, e-mail: marica.petrovic1@bih.net.ba
Uplate na žiro-račun kod UniCredit banke 3383002200429402

Redakcija ovoga broja zaključena je 3. studenoga 2021.

Grafičko oblikovanje

Branko R. Ilić

Časopis je indeksiran u bazi podataka

Central and Easter European Online Library (CEEOL)

Tisak

Printcom, Tuzla

GRADOVRH

*časopis za književno-jezična, društvena
i prirodoznanstvena pitanja*

MATICA HRVATSKA – TUZLA

studen 2021.

Sadržaj

Marica Petrović:	<i>Uvodnik</i>	7
------------------	----------------------	---

KNJIŽEVNO-JEZIČNE TEME

Marijana Nikolić, Indira Šabić, Hedija Ahmetašević:	<i>Lingvostilistička analiza muzičkih tekstova – pristup jedinicama stilskega pojačanja na fonostilematskoj razini</i>	11
Fahira Alić:	<i>Frazemi u književnom i publicističkom opusu Fadile Nure Haver</i>	29
Maida Dautović:	<i>Izrazi čestitanja u turskom jeziku kao strategija pozitivne učtivosti</i>	41
Zerina Brkić:	<i>Zum Anglizismengebrauch in der Jugendsprache Analyse einer Reality – Serie</i>	51
Enisa Omazić, Azra Bešić:	<i>Textsorte Beratungstexte – Gewissensfragen (Tekstna vrsta savjetodavni tekstovi – pitanja savjesti)</i>	77

TEATROLOGIJA

Robert Andrejaš:	<i>Društveni i politički utjecaji i osječko kazalište: Od HNK do NK Osijek</i>	103
------------------	--	-----

SOCIOLOGIJA

Ivan Markešić:	<i>Čemu religija u doba znanosti? Pristup iz perspektive sociologije znanosti</i>	137
----------------	---	-----

POVIJEST

- Mehmet Yaşar Ertaş: *Organizacija vojnoga pohoda
u Osmanskome carstvu*
(PREVELA I PRIREDILA DAJANA BARUŠIĆ) 147

PEDAGOGIJA I PSIHOLOGIJA

- Alisa Divković: *Obrasci privrženosti, emocionalni problemi
i emocionalna prilagodba kod studenata* 161
- Alisa Divković,
Senada Mujić: *Važnost privrženosti u odnosu roditelj – dijete* 179

MUZIKOLOGIJA

- Gabriela Petrović: *Wenn Lied und Symphonie zusammentreffen:
Das Lied von der Erde und Gustav Mahlers
schoepferische Aufbruchzeit in der
Wiener Moderne* 193

KNJIŽEVNI PRILOZI

- Sanja Hajduković: *Samonikla sama* 203
- Nikola Lero: *Klovn među pjesnicima* 206
- Nikola Lero: *Pismo iz Norveške: Dobrovoljno nestali* 209
- Milan J. Mihajlović: *Humoreska: Zamena* 211
- Mirza Pinjić: *Pjesme* 212

Uvodnik

Pitao jednom tako jednoga vrli pitac neki:

A tko je ta šta je ta da prostiš

Gdje li je ta

Odakle je

Kuda je

Ta

Bosna

Rekti.

A zapitani odgovor njemu hitan tad dade:

Bosna da prostiš jedna zemlja imade

I posna

I bosa da prostiš

I hladna i gladna

I k tomu još

Da prostiš

Prkosna

Od

Sna.

Zapis o Zemlji, Mak Dizdar

Gradovrh, iz godine u godinu očekuje hitan odgovor na pitanje o sigurnosti svoga trajanja, da prostite! U uljuđenom razgovoru nikada se ne spominje „neimaština, siromaština i babova rđava baština“, da parafraziram parafrazu Marka Vešovića.

Sve se nešto nadamo da će doći godina kada ćemo ležerno, bez grča i bez sklopljenih ruku (ne na molitvu!), ući u realizaciju časopisa koji ne želimo pustiti kraju. Ufamo se, što bi rekli naši stari, da ćemo to dočekati, a kad se to desi, svima ćemo, *urbi et orbi*, s radošću objaviti.

Neću više kukati. Jedne ću se godine, *prkosna od sna*, popeti na *Gradovrh* (brdo iznad naselja Solina, na kojemu je stajao samostan koji je ilustriran na koricama časopisa), kleknuti „na gola koljena“ i zahvaliti, onome kome treba. To će biti, vidjet ćete!

Ovaj, XVII. broj izlazi, unatoč svemu. Podržan (u zadnji čas) od Vlade TK, on će, što bi rekli loši govornici, *ugledati svjetlo dana*. Ide u tisak, a sredstva još nisu „legla“, ali su odobrena i - hvala Vladi!

Ima novih i otprije poznatih suradnika. Na poseban se način zahvaljujemo novim suradnicima Enisi Omazić, Maidi Dautović, Zerini Brkić, Ivanu Markešiću, Dijani Barušić, Sanji Hajduković, Nikoli Leri, Mirzi Pinjiću i Milanu Mihajloviću.

Fahira Alić, Robert Andrejaš, Marijana Nikolić, Alisa Divković i Gabriela Petrović su suradnici čije smo priloge već objavljivali, a na to se, u dobroj maniri, kaže: zahvaljujemo se na povjerenju, pozdravljamo i ostajemo otvoreni za dalju suradnju.

Očekivano, najviše je priloga iz književno-jezičnih oblasti, zatim je tu pedagogija i psihologija, sociologija i povijest, teatrologija i muzikologija.

Imamo tekstove književnika-umjetnika koji su u ovome broju prisutniji nego ikada ranije. Svi su oni potvrđeni u svojim vrijednostima, nekim nagradama i priznanjima.

Ne želeći arbitrirati, rijetko smo objavljivali radove po svome ukusu i procjeni. Poštujemo mišljenja autoriteta i stručnjaka i svi umjetnički prilozi koje objavljujemo u ovome broju, zadovoljavaju postavljene kriterije redakcije *Gradovrha*.

Kao i u ranijim brojevima, poštovali smo pravo na vlastiti izbor pa priloge pisane na različitim pravopisima hrvatskoga jezika nismo pravopisno ujednačavali.

Tekstove pisane na bosanskome, srpskom i crnogorskome jeziku nismo kroa-tizirali, a nisu prevedeni ni tekstovi na engleskome i njemačkom jeziku. Jedino je Dijana Barušić prevela svoj prilog sa turskoga jezika (vjerojatno, vodeći se uvjerenjem da je među nama malo onih koji znaju turski jezik – engleski i njemački su, ipak, među nama frekventniji!).

Uredništvo zahvaljuje suradnicima, dobročiniteljima i svim onima koji nas podržavaju na razne načine.

Urednica

GRADOVRH

KNJIŽEVNO-JEZIČNE TEME

Marijana Nikolić, Indira Šabić, Hedija Ahmetašević

Lingvostilistička analiza muzičkih tekstova – pristup jedinicama stilskoga pojačanja na fonostilematskoj razini

Sažetak

U radu se problematizira odnos zvuka i sadržaja u jeziku tekstova vokalo-instrumentalne muzike u Bosni i Hercegovini, te se ukratko opisuje opravdanost fonostilistike u proučavanju jezika ovakvoga vida poetskoga izražavanja. Kao ilustracija mogućnosti fonostilističke metode izabrani su tekstovi pjesama različitih žanrova vokalno-instrumentalne muzike u Bosni i Hercegovini. Fonostilemi se u ovome radu analiziraju i interpretiraju kao elementi stilističkoga strukturiranja cjelokupne forme ovakvih tipova teksta. Fonostilistička analiza i interpretacija pokazuju kako se zvuk i sadržaj u poeziji moraju promatrati u složenoj interakciji, koja omogućuje uspostavljanje novih značenja.

Gljučne riječi: lingvistička stilistika, fonostilistika, fonometaplazma, stilem, asonanca, aliteracija

Uvod

Fonostilistika je lingvistička disciplina koja se bavi ekspresivnim i impresivnim obilježjima fonema i fonemskih varijanata koje se, kada služe izražajnosti govora, nazivaju *fonostilističkim varijantama* ili *fonostilemima* (usp. Antoš 1974: 28). S tim u vezi, fonostilistika istražuje izražajna sredstva i stilističke postupke na fonetsko-fonološkom i prozodijskom planu (usp. Katnić–Bakaršić 1999: 80), odnosno fonostilistička analiza podrazumijeva proučavanje oblikovanja fonetske strane izraza unutar određenoga diskursa. Tako, primjerice, u analizama poezije fonostilističare ponajviše zanimaju glasovna ponavljanja i njihovo povezivanje

sa sadržajem pjesme ili njezina dijela (usp. Josić 2011: 101). Pa iako su od samih početaka svoga teorijskoga utemeljenja predmetu proučavanja fonostilistike dati širi lingvistički okviri predmeta njezina proučavanja, ono se prvenstveno usmjerilo na proučavanje fonetskih i fonoloških izražajnih manifestacija u tekstovima s naglašenom poetskom funkcijom.¹

Zajednička odlika svih fonostilema je posjedovanje ekspresivne stilističke vrijednosti koja proističe iz činjenice da se realiziraju zvukom koji može biti intenziviran, imitativan, repetativan, dinamičan, usporen, a sve u cilju formiranja akustičkih slika. Proučavanje fonostilističke funkcije glasova u jeziku muzičkih tekstova podrazumijeva proučavanje akustičke slike glasova, njihove impresivne i ekspresivne funkcije koji imaju za cilj da u određenom kontekstu proizvedu određenja značenja i simboličke vrijednosti. Stvaranje i realizacija akustičke slike postiže se pomoću određenih elemenata glasova i glasovnih skupina, njihove akustičke prirode i artikulacije, kojima se stvaraju ekspresivne i akustičke slike. Takva pojava u fonostilistici se zove *imitacija* (Ćorac 1982: 52). Ako se autor kroz tekstualni i instrumentalni dio izrazi stilski, što bi svakako trebao učiniti budući da je muzika umjetost prožeta stilom, u uglazbljenim pjesmama najčešće dolazi do interferiranja autentičnoga muzikalnog zvuka i slike. Na taj način se sugerira impresivni vizualni i intenzivan auditivni doživljaj, kao igra zvuka i slike. Tako, npr. fonemi s imitativnom funkcijom ostvaruju ekspresivnu i slikovitu vrijednost, te izazivaju slike zbivanja, dramatizacije, podražavanje osjećanja.

Elementi poetizacije u muzičkim tekstovima – repertoar stilskih figura i pjesničkih obrata

Budući da je prisutna u svim svjetskim kulturama, muzika je jedna od rijetkih univerzalija. Ovome fenomenu moguće je pripisati odrednice sveprisutnosti, bezvremenosti i dominantnosti, jer kao integralni dio svakodnoga iskustva, muzika koegzistira s čovjekovim dnevnim i rutinskim djelanjem doma, u restoranu, na zabavi, u školi (muzički odgoj), na utakmici (u pauzi i u vidu navijačkih pjevanja), pri liječenju (terapijska svojstva), i u drugim raznorodnim segmentima. Iako je nematerijalna kulturna baština, u znanosti je dijelom marginaliziranoga diskursa. Lingvistika, a naročito lingvistička stilistika, ponekad zaobilazi istraživanje nekih

¹ Ideja Nikolaja Sergejeviča Trubeckojaja je bila da fonetska i fonološka stilistika, za razliku od fonologije koja proučava reprezentativnu razinu govornog izraza, trebaju proučavati konvencionalne ekspresivne i apelativne obrasce (Trubeckoj 1964). Takvu ujedinjenu fonostilistiku ne bi zanimalo pojedinačno i izvorno u govornoj realizaciji, nego ono što je ponovljivo i društveno uvjetovano. (Nikolić D. 2014: 150)

tipova tekstova, isti je slučaj s muzičkim tekstovima u Bosni i Hercegovini. S tim u vezi, ovim radom se nastoji premostiti jaz i utvrditi u kojoj mjeri tekstovi vokalno-instrumentalne muzike u Bosni i Hercegovini prate elemente poetizacije i njeguju strukturne norme tradicionalne poezije. U nastavku će biti interpretirani lingvostilistički postupci na fonološkoj razini jezika kako bi se dobila što vjerodostojnija slika jezika kojim se uporno i trajno služi na bosanskohercegovačkoj muzičkoj sceni. Istraživanje je ograničeno na analizu tekstova svih muzičkih žanrova (epske pjesme, sevdalinke, duhovne pjesme, dječije pjesme, uspavanke, narodne pjesme, popularne pjesme: pop, rock, rap i trap) iz Bosne i Hercegovine. Međutim, zbog slobodnoga tržišta, jezične razumljivosti koja ne poznaje nacionalne granice, identične sistematizacije muzike, te iz razloga što ponekad nije moguće biti precizan u definiranju prostornoga porijekla pjesama, njihovih autora ili izvođača, u ovome istraživanju su uključeni i primjeri sa širega prostora bivše Jugoslavije.

Glasovna ponavljanja

U području jezične stilistike kao jedna od odlika tekstova vokalne i vokalne-instrumentalne muzike mogu se navesti česta ponavljanja. Ona se mogu dovesti u vezu s osnovnom intencijom ove vrste tekstova – da sebi obezbijedi egzistenciju, opstojnost u određenom obliku, jer ponavljanje omogućava bolje i brže zapamćivanje teksta i time jači interes kod recipijenta. Tako se u ovim tipovima tekstova ponavljaju glasovi, slogovi, riječi, stihovi, pa čak i cijele strofe pjesama.

Ponavljanjem i različitim kombinacijama glasova nastaju zvučne figure kojima se u određenom kontekstu mogu proizvesti različiti estetski doživljaji, te evocirati i potencirati neka značenja. Ponavljanje glasova je u funkciji stvaranja glasovnog simbolizma, eufonije ili asocijacije na ključnu ili tematsku riječ teksta (usp. Katnić-Bakaršić 1999: 111). Pri tome, glasovni simbolizam je „prirodna povezanost izraza i smisla riječi; ostvaruje se pojedinačnim figurama – onomatopejom, sinestezijom, asonancom, aliteracijom; glasovi imaju ili im se u određenom kontekstu pridaju simboličke vrijednosti“ (Bagić 2012: 124). U tekstovima vokalne i vokalno - instrumentalne muzike, glasovni simbolizam je u funkciji stvaranja eufonije (milozvučnosti), koja uz ritam i melodijsku liniju stihova predstavlja jedan od elemenata ukupnoga estetskog doživljaja muzike. Važno je istaći da glasovna ponavljanja i „slikanje glasovima“ s ciljem prenošenja estetskih i značenjskih informacija u procesu estetske komunikacije u analiziranim tekstovima ovise o muzičkom žanru. Ipak, glasovna ponavljanja su žanrovski uvjetovana – nemaju istu funkciju u pjesmama za djecu, uspavankama i u folk muzici ili navijačkim pjesmama.

Asonanca i aliteracija

Asonanca i aliteracija glasovne su figure ponavljanja samoglasnika (asonanca), odnosno suglasnika (aliteracija) u riječi, stihu ili rečenici, s ciljem naglašavanja emocionalnog stanja govornika, zvukovnog harmoniziranja iskaza, stvaranja određenog dojma i diskurzivnog tonaliteta.²

Asonanca podrazumijeva ponavljanje istih ili kvalitativno sličnih vokala s ciljem postizanja eufonije (glasovno-slušnoga ugođaja), isticanja i simboliziranja različitih značenja, a nerijetko i/ili isticanja posebnoga leksema u tekstu. Sasvim je očekivano da zbog same intencije muzike da stvara eufoniju i tekstovi s kojima se rimama i ritmom usklađuje u cjelinu obiluju glasovnim ponavljanjima. Ostvaruju se kao ponavljanje jednoga vokala (monoasonance), dvaju vokala (biasonance) i više vokala (poliasonance). U nekim od primjera vidljive su i asonantsko-aliteracione veze.

i ptičici u gorici / i ribici u vodici (<i>Ovaj svijet bijeli cvijet</i>)	uspavanka
Bosno moja poharana / Zemljo moja neorana / Stajo moja, bez volova / Kućo moja, bez zidova (Isović 1995. <i>Bosno moja poharana</i>)	sevdalika
Malo je, malo dana / da bi mi ostala sama (Bešlić 2008. <i>Malo je, malo dana</i>)	folk
Foto Akšamija, / Begova džamija, / Bistrička jaliya, / S njima ja Sarajlija (Merlin 1995. <i>Fotografija</i>)	pop
Karabaja mora dalje, / Karabaja naći mora, / Karabaja ne može na nebo, / Otić' bez motoru (Zabranjeno pušenje 2001. <i>Karabaja</i>)	rock
Ona je pravo dobra, / Al' je skupo održavat'. / Potroši Boga oca, / Ja u stečaju k'o Bosna, / Slabo izlazimo, / Zbog nje radim dva posla (Edo Maajka 2006. <i>Bomba</i>)	rap

Aliteracija nastaje ponavljanjem istih suglasnika i (ili) glasovnih skupina u rečenicama i stihovima, te ponavljanjem istih suglasnika ili slogova na početku više riječi, posebno u stihovima. (Solar 1977: 62) Posebnu efektnost i stilističku markiranost ima ukoliko se akustičko-artikulacijska svojstva slažu sa značenjem

² „Posebni tipovi imitativne harmonije su i aliteracija i asonanca kao fonostilemi. To je akustički tip poetskih figura koje se sastoje u ponavljanju vokala i ponavljanju konsonanata na početku i na kraju stiha. U prozi se rede upotrebljavaju. Inače, to su vrlo ekspresivne akustičke jedinice čija akustička slika postaje jedno od snažnih sredstava inenziviranja semantičkog elementa reči i rečenica“ (Ćorac 1982:89).

riječi na koju je to ponavljanje usmjereno, odnosno ako se sličnim akustičko-artikulacijskim svojstvima ponovljenih glasova u određenom segmentu teksta stvaraju određene auditivne, vizualne, olfaktivne i slične asocijacije. (usp. Puriš 2007). U nastavku je opimljena aliteracija glasa /t/ koji je vibrantan i izrazito napet glas, i koji kao takav služi kao pojačivač emocionalnoga zavičajnog naboja (1), kao pojačivač ritmičnosti i štimunga (2), ili čija difuznost i akutnost, još unutar za izgovor teških konsonantskih grupa, privlače pozornost apostrofirajućići značaj ideje (3), dok stilogeniziranost glasa /dž/ koji ima obilježje akutnosti, zvučnosti i kompaktnosti, zbog čega ima raskošnu i kitnjastu prirodu, što nam zvučno sugerira urešenost/nadžidžanost mlade djevojke (4).

(1) <u>Grade</u> moj, da li ti isto sunce sja, / <u>grade</u> moj, da li ćutiš kao i ja, / <u>grade</u> moj, <u>grade</u> moj (Bešlić 1993. <i>Grade moj</i>)	folk
(2) <u>Dir</u> li, <u>Dir</u> li, <u>Dir</u> lija, / nemoj dizat <u>gra</u> ju ...(Crvena jabuka 1986. <i>Dirlija</i>)	pop
(3) Jesu l' ba <u>r</u> od istog c <u>r</u> nca, / butne kosti k <u>r</u> vna z <u>r</u> nca? (Dubioza kolektiv, Letu štuke 2018. <i>Zemlja gori</i>)	rap
(4) Oj djevojko, <u>dž</u> idžo moja, / <u>dž</u> idžala te majka tvoja / nad <u>ž</u> idžanu men' te dala (<i>Oj, djevojko, džijo moja</i>)	sevdalinka

Da asonanca i aliteracija zajedno ostvaruju izrazit eufonijski efekt pokazuju i ranije navedeni primjeri, a posebnu stilističku potenciju ostvaruju u pjesmama za djecu:

Bila mama Kukunka, Kukunka, / Bio tata Taranta, Taranta (Lilo 2012. *Kukunka*)

Medo medi meda ne da, / Ne da medo medi meda, / Meda medi medo ne da, / Medi ne da medo meda (Kike 2008. *Medo medi meda ne da*)

Puž, puž, puž, puže mali puž, / Puže mali puž i on ruke pruža, / Da bi ova ljubav bila malo duža... / I ti ruke pruži pužu se pridruži (Mravko Travko 2018. *Puže mali puž*)

Pliva patka preko Save, / Nosi pismo na vrh glave, / U tom pismu piše ne volim te više (brojalica: *Pliva patka preko Save*)

Imitativno slikanje

Imitacija je stilistički postupak pri kojem se određenim elementima nekih glasova stvara akustička slika prirode, raznih pojava, ljudske djelatnosti, aktivnosti životnja (Ćorac 1982:52). Akustička priroda glasova, njihova produžena ili ponovljena artikulacija proizvodi ekspresivne slike zbivanja i dramatizacije u svim vidovima upotrebe jezika, posebno u jeziku književnosti. Ekspresivne akustičke vrijednosti fonema najčešće se javljaju u vidu asonanci, aliteracija, onomatopeja i alonžmana. Asonanca i aliteracija pridaju onomatopejski karakter glasovima, koji su prirodno ekspresivni (usp. Antoš 1974: 27) i riječima mogu postati onomatopejske figure. U funkciji podražavanja osjećanja imitacija kao stilistički postupak javlja se kao onomatopeja, a u funkciji fonemske imitacije procesa kao onomatopejski uzvik.

Onomatopeja

Iako se danas najčešće smatra da između riječi i stvari ne postoji veza, onomatopeja je motivirani jezični znak i ubraja se u prirodne efekte jezika (Baly 1909). Predmet glasovnog oponašanja može biti zvuk iz prirode, životinjsko glasanje, u novije vrijeme zvukovi različitih strojeva i naprava. Onomatopeja je „stvarenje riječi i spojeva riječi koji glasovnim sastavom prikazuju označeno – biće, pojavu ili senzaciju“ (Bagić 2012: 211). Čovjek stvara onomatopeje na osnovi bogatstva zvuka i pokreta koji se nalaze u jezičnom sustavu jezika kojim govori, kao i na osnovi muzičkih tonova koje nose riječi kao simboli stvari i misli (usp. Guberina 1967: 46). U registru stilskih figura kojima istražujemo fonostilističku stranu jezika, onomatopeja je najreprezentativniji primjer glasovnoga simbolizma, odnosno povezivanja akustičko-artikulacijskih osobina glasova s određenim simboličkim vrijednostima. Njihova fonološka struktura daje im imitativna svojstva pa se nameću kao snažno stilsko i ekspresivno sredstvo³. Tri su tipa onomatopejskih izraza: interjekcije, onomatopejske riječi i pjesničke onomatopeje. (Bagić 2012: 211–216)

³ Analizirajući vrednote govornog jezika Petar Guberina ističe da se onomatopeje ne mogu posmatrati kao opće imitacije zvuka i pokreta u jeziku. Njihovo zvučanje je ovisno o recipijentu kojem je namijenjena jer svi isti zvuk ne oponašaju na isti način. To ovisi i o fonološkom sistemu jezika u kojem se emitira zvuk. „Tako svaki narod daje nekim rečima zbog zvuka, kako ga ta zajednica shvaća, i zbog značenja, stanovitu apsolutnu vrijednost, nužnu vrijednost jedinstva između zvuka i značenja. Ali to nije rezultat zvuka, pokreta, stvari, nego veze između stvari, značenja stvari, i čovjeka, koji rekreira i pridaje svoje zvukove samim stvarima“ (Guberina 1952:56).

Interjekcije su tip uzvika kojima se izravno oponašaju glasovi kojima je čovjek svakodnevno okružen i koji nastaju u prirodnoj vezi čovjeka s prostorom u kojem obitava. Interjekcijski uzvici zabilježeni su u pjesmama za djecu, što je i razumljivo s obzirom na njihov sadržaj i recipijente kojima su namijenjene. Brojni su primjeri kojima se akustičko-artikulacijskim obilježjima glasovne strukture onomatopejskih riječi imitiraju prirodni zvukovi, ali i emocija i akcija. Ovi uzvici su grafički prikazani kao grafički ideofoni, reduplikacije ili multiplikacije.

To je novi ples *kva kva* / Što ga svaka patka zna / Sa svih strana čuješ glas, *kva, kva, kva* (Lilo 2012. *Pačiji ples*)

Kre, kre, kre, kre / E baš to buni me / *Kre, kre, kre, kre* / pa to kažu žabice (Dječija Planeta ft. Sanja Grabovac 2017. *Kre, kre*)

Na to pčele mudro zuje *zu, zu, zu, zu, zu...* / Na medin problem najveći / Ptice kažu samo ćiju, ćiju, ćiju, ćiju, ćiju (Dječija Planeta 2018. *Medo i pčele*)

Av, av, av, av / Ne plaši se ko je prav (Dječija Planeta ft. Dunja Fazlić 2017. *Av, av*)

Ku-ku, ku-ku, kukuriku / Čekale su koke takvu priliku (Dječija Planeta 2018. *Kukuriku*)

Onomatopejske riječi su riječi koje uprisutnjuju govor prirode i zvukove okoline. U njima se jezik krika i neartikulirani zvukovi pretvaraju u artikulirane glasove (Bagić 2012: 212). Kao vrste riječi onomatopeje se mogu ostvariti u formi glagola, imenica, priloga, uzvika. U ovome se žanru kao najčešća onomatopejska vrsta riječi pojavljuje glagol. Primjere je moguće posvjedočiti i u drugim muzičkim žanrovima npr.: cikiti, cikiti, ciki, hajde, mali, / to smo uvijek znali / uj, uj, uj, uj, uj, manijakuj (Čolić, Bregović 2010. *Manijaci*), ali je ovaj vid muzičkoga izražavanja prototipično obilježje dječijih pjesama:

U šumici nešto *brunda...* / Na to pčele mudro zuje (Dječija Planeta 2018. *Medo i pčele*)

Da li žirafa vidi preko kuće / Da l' je blizu ptici što na grani *cvrkuće?* (Dječija Planeta 2018. *Žirafa*)

Cvili tiho, laje snažno (Dječija Planeta ft. Dunja Fazlić 2018. *Av, Av*)

Kad vidješe ga divlje patke / *zagakaše* tužno (Kike 2008. *Ružno pače*)

Kokodakale bi tako sve jako uglas (Dječija Planeta 2018. *Kukuriku*)

Pjesnička onomatopeja nastaje upotrebom onomatopejskih riječi i interjekcija onda kada upotrebom takvih jezičnih jedinica, koje mogu ili ne moraju svojim zvukom ništa oponašati, naglasiti i poduprijeti kontekstualnu značenjsku sugestiju (usp. Bagić 2012: 213). Upotrebom pjesničke onomatopeje pjesnik stvara „onomatopeju kao svoju ličnu kompoziciju na temu objektivnog pojavljivanja prirode“ (Guberina 1967). Takve se pjesničke onomatopeje u analiziranoj građi javljaju u tapšalicama i uspavankama, a u kontekstu razvitka dječijega govora može se govoriti o relaciji: od onomatopeje do prvih riječi.

Tašun, tašun tanana,/ pala mačka s tavana,/ ogrebala Hasana (tapšalica)

Nina, nina, ne da majka sina (uspavanka)

Baba nina malo ububano (uspavanka)

Uzvici

Kao fonostilemi javljaju se i uzvici koji su također „afektivni izrazi koji ulaze u stilističke kategorije“ (Čorac 1982:116). To su esklamacije kojima se iskazuju različita emocionalna stanja i raspoloženja. Širok je dijapazon emocija koje su u tekstovima vokalne i vokalno-instrumentalne muzike izražene eksklamativnim uzvicima: ljubav, čežnja, strah, iznenađenje, čuđenje, ushićenje, razočarenje. U nastavku smo oprimjerile njihovu službu u stihovima za izražavanje veselja (1) (2) i (6), čežnje (3), tuge (4), razočarenja (5), dozivanje, poticanje ili privlačenje pozornosti (7) (8):

(1) <i>Aj, mene majka jednu ima (Aj, mene majka, sevdalinka)</i>	sevdalinka
(2) <i>Haj, otkako je Banja Luka postala (Otkako je Banja Luka postala, sevdalinka)</i>	
(3) <i>Hej, zoro, hej, zoro, /ne svani, ne svani (Bešlić 2008. Hej, zoro ne svani)</i>	folk
(4) <i>Eh, da je tuga snijeg (Dino Merlin 2000. Da je tuga snijeg)</i>	pop
(5) <i>Kad se babo kući vrati pijan / On napravi uvijek neki zijan / Ooo babo, babo, ooo ma mojne babo (Elvis J Kurtovich 1984. Kad se babo vrati kući pijan)</i>	rock
(6) <i>Hop-cup poskočit ću (Bijelo dugme 1975. Hop-cup, poskočit ću)</i>	
(7) <i>Op op opa, dolazi Evropa (Dubioza kolektiv 2013. Volio BiH)</i>	rap
(8) <i>Ojoj... fuj, ne mogu dahnut / tj. ne mogu disat' ni pisat' (Edo maaajka 2016. Ojoj...)</i>	rap

Kontrakcija glasova ili slogova

Stilsku funkciju mogu imati i odstupanja od standardnoga jezika koja se manifestiraju na različite načine. Uglavnom je riječ o oduzimanju ili dodavanju vokala, konsonanata ili skupova glasova. Takve deformacije nazivaju se fonometaplazmama. Fonometaplazme se mogu podijeliti na pet vrsta – prostriktivne, restriktivne, supstancionalne, mutacione i transpozicione. Podjela je uslovljena načinom modificiranja gramatičkih struktura: dodavanjem, izostavljanjem, zamjenom, mijenjanjem ili promjenom mjesta određenog strukturnog elementa (Čarkić 1995: 21).

Prostriktivne fonometaplazme nastaju premetanjem, umetanjem ili dodavanjem nekog glasa primarnom obliku. Epenteza kao zaseban tip fonometaplazme, nastaje umetanjem glasa ili sloga u medijalnome položaju primarnoga oblika riječi, npr.: Čuvala se breza, sve do zore rane, / da joj vjetar, ne bi šalomio grane (Bešlić 1984. Što je tužna *breza ta*). U ovakav tip lingvostilističkoga izraza ubraja se i alonžman kao vid prostriktivnih fonometaplazmi koji označava ponavljanje istog fonema, npr.: *Oooooodo'* u rijaliti (Dubioza kolektiv 2017. *Rijaliti*) Čestotnost prostriktivnih fonometaplazmi je mnogo manja nego restriktivnih, što znači da se u tekstovima češće reduciraju glasovi ili slogovi, nego što ih se infiltrira, što upućuje na zaključak da jezik muzičkih tekstova odlikuje tendencija ka ekonomiji izraza.

Restriktivne fonometaplazme nastaju izostavljanjem određenoga strukturnog elementa iz primarnog oblika (usp. Čarkić 1995: 26). Frekventne su jer slijede zakone jezične ekonomije. U lingvističkoj se literaturi razlikuju tri tipa skraćivanja riječi: afereza, apokopa i sinkopa, odnosno odsijecanje u inicijalnom, medijalnom ili finalnome dijelu riječi. Prema Simeonu (1969: 88) apokopa je otpadanje jednoga ili više slova (glasova) na kraju riječi, afereza izostavljanje jednoga ili više glasova na početku riječi. Pojava rezanja obilježje je ponajprije razgovornoga jezika i žargona, ali jedan dio skraćenih oblika prelazi čestom uporabom u više žanrove, pa tako ih je moguće potvrditi i u muzičkim tekstovima u kojima skraćivanje riječi ostvaruje protočnost i melodioznost teksta, a često ima ulogu prezentiranja ludičnosti, opuštenosti i urbane senzibilitnosti (usp. Bagić 2009: 59), npr.:

Š'o me bona ne nazoveš? / Je l' to nemaš boba? / Š'o se ne javiš? / Meščini da, ti me ne voliš, / Meščini da, ti se kofrčiš (Crvena jabuka 2009. *Jazz ba*).

Fonološka afereza nastaje izostavljanjem nekog glasovnog segmenta u inicijalnoj poziciji primarnog oblika:

Ljulju, ljulju, ljuške / Na moravi kruške / Gdje <i>no</i> moja teta / Kolačiće pljeska (brojalica, <i>Ljulju, ljulju, ljuške</i>)	brojalica
Ti si kriva što da <i>vako</i> / ja provodim svoju mladost, svoju mladost (Begović 1987. <i>Ja ni suza nemam više</i>)	folk
Bog nek' <i>prosti</i> , zato je Bog (Čolić 2003. <i>Zločin i kazna</i>)	pop
Al' kad me ona zovne / hodi malo 'vamo (Zabranjeno pušenje 1989. <i>Guzonjin sin</i>)	rock

Sinkopa, odnosno reduciranje glasova iz medijalne pozicije u riječima zabilježeno jednako je potvrđeno u muzičkim žanrovima:

<i>B'jela</i> vila u povoj zavila, / a pčelica medom zadojila. (uspavanka, <i>Majka Smaju pod đulom rodila</i>)	uspavanka
<i>Ud'ri</i> , Mujo (Brena 1987. <i>Udri, Mujo</i>)	folk
Jesi l' pun <i>k'o</i> brod il' zarađuješ sitno / <i>kol'ko</i> imaš para meni nije bitno (Dubioza kolektiv 2017. <i>Pakšu</i>)	rap

Fonološka apokopa podrazumijeva izostavljanje glasa, sloga ili slogova na kraju riječi što u pjevanju ne dolazi do značajnoga izražaja, dok se u pismu bilježi apostrofom:

Svako mora *imat'* nekog / Kada noću zvijezde broji / Svako mora *imat'* nekog / Da ga tješi kad se boji (Kike 2008. *Dobri džin*)

Trči, trči, trči vjeverica / Nosi, nosi, nosi lješnik *mal'* (Mravko Travko 2017. *Vjeverica*)

Evo mjesec kako živim za to/ sa njom doću i poklon *donijet'* (Begović 2004. *Ima mjesec*)

Najčešće se skraćuje infinitiv: Šapnula mi jučer kiša / Da će *prestat* padati (Mravko Travko 2017. Šapnulo mi sunce); Krokodil kad poče *plakat* / Krokodilske suze liti (Kike 2008. *Krezubica*); Evo brza roda stiže / Vašoj kući sve sam bliže / Donosim vam radost, sreću / Ja *zakašnit* nikad neću (Kike 2008. *Roda*), nenaglašeni oblici glagola biti i htjeti, nenaglašeni oblici ličnih zamjenica, imperativ u drugom licu jednine, veznici *ili* i *ali*: Il' je uzrok svađe / Mnogo dublji

bio (Kike 2009. *Svađa*); *Al'* jednog dana mačku puče film / I odlučno reče gotovo je s tim (Mirsad Abdagić Kike 2008. *Miš i mačak*), upitna riječca *li*: *Da l'* si kad čuo za dječaka / Koji zna igru čarolije (Dječija Planeta 2016. *Poter Hari*) te riječi koje završavaju glasom *h*.

Pojedine su apokope postale svakodnevne pa su postale učestalije od oblika iz kojih su izvedene, takvi su oblici disko, auto, foto, furka, kila, vibra:

A sada zaista više nemam kud / svako veče hoće u *disko* klub. (Vatreni poljubac 1978. *Diskomanija*)

Bit' će nam bolje sto puta / Na zadnjem sjedištu moga *auta* (Bijelo dugme 1979. *Na zadnjem sjedištu moga auta*)

Foto Akšamija, / Begova džamija, / Bistrička jaliya, / S njima ja Sarajlija. (Merlin 1995. *Fotografija*)

Užas je moja *furka* (Azra 1981. *Užas je moja furka*)

Hvala ti, gospodine, / Za tri *kile*, tri godine (Zabranjeno pušenje 2013. *Tri kile, tri godine*)

ko svaki mačo tip dobra *vibra*, al' loš trip (Zabranjeno pušenje 2000. *Arizona dream*)

Mutacione fonometaplazme prepoznaju se u sažimanju samoglasničke grupe -ao u samoglasnik -o na kraju riječi:

<i>Iš'o</i> medo u dućan / Nije <i>rek'o</i> dobar dan (<i>Iš'o</i> medo u dućan)	brojalica
Sve sam ti dao / u ovom svijetu stradanja / sve sam ti dao i prosjak post'o (Bešlić 1991. <i>Ljiljani</i>)	folk
Sreća il' čudo šta li je / da je <i>bogdo</i> i ranije (Čolić 1981. <i>Mađarica</i>)	pop
Kad zvijezda možeš biti ti / što ne bi <i>mog'o</i> i ja (Dubioza kolektiv 2017. <i>Rijaliti</i>)	rap
Kada je auto nanjušio pas / tad su i mene odveli u aps / nisam ni lag'o, nisam se skriv'o / nisam ni druge zavaljiv'o / Rek'o sam istinu, rek'o sam sve / klek'o pred sistem, pokaj'o se / jer dil'o sam travu i to ne malu (Zabranjeno pušenje 2013. <i>Tri kile, tri godine</i>)	rock

U nekim od izdvojenih primjera naporedo se javljaju različiti primjeri fonometaplazmi, a zabilježena je i kontaminacija, slivanje ili kontrakcija riječi, ali i

cijele rečenice (meščini < mēni se činī) u primjeru: Š'o me bona ne nazoveš? / Je l' to nemaš boba? / Š'o se ne javiš? / *Meščini* da, ti me ne voliš, / *Meščini* da, ti se kofrčiš (Crvena jabuka 2009. *Jazz ba*)

Permutiranje slogova

Budući da fonometaplazme predstavljaju supstancijalnu modifikaciju (deformaciju, anomaliju, defektnost, opstrukciju, strukturno pomeranje) gramatičke strukture riječi na fonološkome nivou (usp. Čarkić 1995: 15), u ovaj tip lingvostilističkoga izraza moguće je uključiti i primjere šatre u stihovima.

Šatrovački se u shemu supstandardnoga govora uklapa općenito kao govor ulice, često deklasiranih skupina. U pogledu hijerarhije leksika odnosno supstandardnih odnosa u njemu, šatrovački se nalazi na nižoj stepenici od žargona. U Bosni je specifičan šatrovački – miješani jezik, koji se razvio u određenim sredinama. Leksički je fond uglavnom iz romskoga jezika, tvorbeno, morfološki i sintaktički prilagođenoga bosanskom jeziku, a sa slavenskom gramatikom (Mønnesland 2005: 590). Takvi su šatrovački oblici npr. *lova* i *kar(in)a*, koji su našli mjesta i u pjesmama popularne muzike, npr.:

Pokradi *lovu* / malo strankice pa, / pa malo sjednice pa, / građevinsko preduzeće, kapla *lova*, pa, pa (Edo Maajka, 2008. *Pokradi lovu*);

Ma mene battle ne zanima jer svi repate k'o *karina* (Edo Maajka, Frenkie, Hamza 2007. *Sunnett*).

Ipak, u pjesmama su češći oblici koje definiramo šatrovačkim i užem smislu, a koji označavaju samo riječi u kojima su permutirani slogovi, npr. *mojne* < *nemoj*, *pakšu* < *šupak*, *ljakse* < *seljak*, *Rajvosa* < *Sarajevo*, u *dure* < u *redu*, *vutra* < *trava*, *vopi* < *pivo*, *tozla* < *zlato*:

Kad se babo kući vrati pijan / On napravi uvijek neki zijan / Ooo babo, babo, ooo ma *mojne* babo (Elvis J Kurtovich 1984. *Kad se babo vrati kući pijan*)

Samo *mojne* biti *pakšu* (Dubioza kolektiv 2017. *Pakšu*)

Ti si Dodik, *ljakse* iz Laktaša... / Halal vam sva slava *Rajvosa*, Tz Panama (Frenkie, Jala, Corelli, Kontra 2012. *RMX*)

Al' nevjeruju ništa, kažu nisam u *dure* (Frenkie, Edo Maajka 2007. *Gurbeti*)

znaš da blista ko bisera trista, / hip-hop *jeni* pista nego sveta knjiga / koju Frenkie već odavno lista (Edo Maajka, Frenkie 2004. *Ne-mo-žeš*)

jer nećeš uspjjet ni u snu bez toga / *vu*tra, *vopi*, nikad jača droga (Edo Maajka 2001. *Slušaj mater*)

Ona drugog grli, ljubi, ritam mrvu me, e-yeah / Crna Gucci torba, grmi tozla, Louis belt, sve (Buba Corelli 2021. *Gluh i nijem*)

Grije nas sunce, Vječna vatra, čaršijska priča, prava šatra – Rajvosa (Ganić 2014. *Sarajevo – desno i lijevo*)

Primjetno, šatrovačke riječi se javljaju uglavnom u hip-hip tekstovima pa ih je pored tabu-riječi moguće definirati žargonom autentičnosti ovoga žanra. Reperi se žargonom služe kako bi istakli svoju socijalnu pripadnosti, kako bi se suprotstavili drugima, uglavnom superiornima, koje smatraju tlačiteljima. Žargon je njihov način identiteta i to kulturnog.

Nestandardizirani oblici

Pojedini muzički tekstovi pored isprepletenosti pravopisne norme s ostalim jezičnim normama, sadrže i tradicijski mnoge nepravopisne oblike. Nekorektni oblici odstupaju od fonoloških i fonotaktičkih rješenja, i kao takvi poprimaju fonostilematska obilježja, npr.:

Ja nisam *htjeo* ovako da se rodim / Ja nisam *htjeo* ovo (Tifa 2009. *21 vijek*)

Više od tebe ja nikad nisam *htjeo* / A sad sam ovisan o tom (Adi Šoš/ Miligram 2020. *Karotida*)

Šta god poželi ima ona / *Htjeo* to ja il' ne (Jala Brat, Buba Corelli, Coby 2018. *Ona 'e*)

Pa će da nabavim ljubavi (Laka 2007. *Zec*)

Opet sam *prečer'o*, puno sam *večer'o*, / Mozak kalirao i inhalirao k'o *medžed* (Laka 2007. *Medžed*)

Za osmijeh *dijetu* dam ti sve na svijetu / I srce i glas za nadu u getu (Edo Maajka, Yaya 2018. *Bolje je bolje*)

Ja nisam *odavle* (Zabranjeno pušenje 1996. *Ja nisam odavle*)

Padaj, padaj *snježe* / Nek' se gora *slježe* (brojalica *Padaj, padaj snježe*)

Puž, muž, *pušćaj* roge / Na babine b'jele noge (brojalica *Puž, muž*)

Dobro djelo gore / Dobro djelo *dole* (Mravko Travko 2018. *Mravko i Stampi*)

Moje srce je Pandora / I samo tebi se otvara / Ti nemaš *ključe* / Tebe srce vuče (Vrećo, Louis 2021. *Pandora*)

Funkcija ovakvih primjera je polivalentna – narodnim jezikom tekst približavaju masi, čine ga zanimljivijim i laške pamtljivim, realističnijim, ponekad i komičnim. Međutim, iako autori/i izvođači nepravilnim izrazima daju dozu nove energije i živosti, u odsustvu pravilnosti odašiljaju opušten, neusijan, *cool* dojam na druge, posredstvom medija: radija, televizije i interneta, izrazi se slušanjem usvajaju u formi u kojoj su zaprimljeni, opetuju se tako i izrazito brzo šire. Na taj način auditivni mediji preko muzičkih tekstova omogućavaju širenje i očuvanje nepravilnoga, žargona, šatre, slenga, i ujedno su poticaj za njihov daljnji razvoj.

Zaključak

Budući da je prisutna u svim svjetskim kulturama, muzika je jedna od rijetkih univerzalija. Ovome fenomenu moguće je pripisati odrednice sveprisutnosti, bezvremenosti i dominantnosti, jer kao integralni dio svakodnoga iskustva, muzika koegzistira s čovjekovim dnevnim suštim i rutinskim djelanjem doma, u restoranu, na zabavi, u školi (muzička kultura), na utakmici (u pauzi i u vidu navijačkih pjevanja), pri liječenju (terapijska svojstva), i u drugim raznorodnim segmentima. Iako je nematerijalna kulturna baština, u znanosti je dijelom marginaliziranoga diskursa. Lingvistika, a naročito lingvistička stilistika, ponekad zaobilazi istraživanje nekih tipova tekstova, isti je slučaj s muzičkim tekstovima u Bosni i Hercegovini. S tim u vezi, ovim radom se nastojao premostiti jaz i utvrditi u kojoj mjeri tekstovi vokalne i vokalno-instrumentalne muzike u Bosni i Hercegovini prate elemente poetizacije i njeguju strukturne norme tradicionalne poezije na fonostilematskoj razini. U skladu sa sadržajem, repertoar stilskih figura i pjesničkih obrata dosta je raznorodan. Izborom figure (kant)autori žele djelovati na slušatelje i izazvati im čuvstvenu reakciju. Figure biraju radi apostrofiranja ideja, pojava, pouka, postizanja ritmičnosti i sl. Tako se glasovna ponavljanja dovode u vezu s osnovnom intencijom ove vrste tekstova – kao mnemonički aparat obezbijeduju egzistenciju, opstojnost u određenom obliku jer ponavljanje omogućava bolje i brže zapamćivanje teksta i time jači interes kod recipijenta. Tako se u ovim tipovima tekstova opetuju glasovi, slogovi, riječi, stihovi i cijele strofe pjesama, a takvom repeticijom nastaju zvučne figure kojima se u određenom

kontekstu mogu proizvesti različiti estetski doživljaji, evocirati i potencirati neka značenja, odnosno takva ponavljanja mogu imati funkciju pojačivača emocionalnoga naboja, ritmičnosti i štimunga ili funkciju zazivanja pozornosti apostrofirajući značaj ideje. U funkciji podražavanja osjećanja javlja se i onomatopeja, a u funkciji fonemske imitacije procesa kao onomatopejski uzvik. Tako se podražavaju osjećanja ljubavi, čežnje, straha, iznenađenja, čuđenja, ushićenja, razočarenja, ili su u izravnijoj službi dozivanje, poticanja ili privlačenja pozornosti. Stilsku funkciju mogu imati i odstupanja od standardnoga jezika koja se manifestiraju na različite načine. Uglavnom je riječ o oduzimanju ili dodavanju vokala, konsonanata ili skupova glasova. U nekim od izdvojenih primjera naporedo se javljaju različiti primjeri dodavanja ili oduzimanja glasova i slogova, a zabilježena je i kontaminacija, svilanje ili kontrakcija riječi i cijele rečenice. Time se narušava pravopisna norma, odstupa se od standarda, narušavaju pravila fonotaktike, ali se ostvaruju stilemi i tendencija ekonomizacije izraza. Funkcija ovakvih primjera je polivalentna – narodnim jezikom tekst približavaju masi, čine ga zanimljivijim i laške pamtljivim, realističnijim, ponekad i komičnim. Međutim, iako autori/i izvođači nepravilnim izrazima daju dozu nove energije i živosti, u odsustvu pravilnosti odašiljaju opušten, neusijan, cool dojam na druge, posredstvom medija: radija, televizije i interneta, izrazi se slušanjem usvajaju u formi u kojoj su zaprimljeni, opetuju se tako i izrazito brzo šire, što je ujedno i poticaj za njihov daljnji razvoj.

Izvori – albumi i singlovi

Adi Šoše, Miligram 2020. *Karotida*

Azra 1981. „Užas je moja furka“, *Sunčana strana ulice*

Begović, Enes 1987. „Ja ni suza nemam više“, *Šta bih ja bez tebe*

Begović, Enes 2004. *Ima mjesec*

Bešlić, Halid 1984. „Što je tužna breza ta“, *Neću dijamante*

Bešlić, Halid 1991. „Ljiljani“

Bešlić, Halid 1993. „Grade moj“

Bešlić, Halid. 2008. „Miljacka“

Bijelo dugme 1975. „Hop-cup, poskočit ću“, *Šta bi dao da si namom mjestu*

Bijelo dugme 1979. „Na zadnjem sjedištu moga auta“, *Bitanga i princeza*

Brena – Živojinović Jahić, Fahreta 1987. „Udri, Mujo“, *Hajde da se volimo*

Buba Corelli – Amar Hodžić 2021. *Gluh i nijem*

- Crvena jabuka 1986. „Dirlija“
- Crvena jabuka 2009. *Jazz ba*
- Čolić, Zdravko 2003. „Zločin i kazna“
- Čolić, Zdravko 1981. „Mađarica“, *Malo pojačaj radio*
- Čolić, Zdravko, Goran Bregović 2010. „Manijaci“, *Kad pogledaš me preko ramena*
- Dječija Planeta. 2017. „Acoustic ZOO – Akustični Zoološki Vrt“
- Dječija planeta. 2018. izvodači: Đuro, Žera, Loša, Tanja Ribic, Mario-Ario, Davor Gobac, Darko Ostojic Ogi, Dado Džihan, Zlaja Ivanišević i dr.
- Dubioza kolektiv 2013. „Volio BiH“, *Apsurdistan*
- Dubioza kolektiv 2017. „Pjesmice za djecu i odrasle“
- Dubioza kolektiv, Letu štuke 2018. *Zemlja gori*
- Edo Maajka – Edin Osmić 2001. *Slušaj mater*
- Edo Maajka – Edin Osmić 2006. *Bomba*
- Edo Maajka – Edin Osmić 2008. *Pokradi lovu*
- Edo Maajka – Edin Osmić 2016. *Ojoj*
- Edo Maajka, Frenkie 2004. *Ne-mo-žeš*
- Edo Maajka, Frenkie, Hamza 2007. *Sunnett*
- Edo Maajka, Yaya 2018. *Bolje je bolje*
- Elvis J Kurtovich 1984. *Kad se babo vrati kući pijan*
- Frenkie, Edo Maajka 2007. *Gurbeti*
- Frenkie, Jala, Corelli, Kontra 2012. *RMX*
- Ganić, Tarik 2014. *Sarajevo – desno i lijevo*
- Isović, Safet. 1995. „Bosno moja poharana“
- Jala Brat, Buba Corelli, Coby 2018. *Ona 'e*
- Kike – Abdagić, Mirsad 2008. „Pjesmarica“
- Laka – Elvir Laković 2007. „Zec“
- Lilo – Hadžijamaković, Elvir 2012. „Liloland“
- Merlin – Edin Dervišhalidović 1995. „Fotografija“
- Merlin – Edin Dervišhalidović 2000. *Da je tuga snijeg*
- Mravko Travko 2017. „Hvala mama“
- Tifa – Mladen Vojičić 2009. *21 vijek*
- Vatreni poljubac 1978. „Diskomanija“, *Ah, što te volim, joj*
- Vrećo, Božo, Marko Louis 2021. *Pandora*
- Zabranjeno pušenje 1989. „Guzonjin sin“, Male priče o velikoj ljubavi
- Zabranjeno pušenje 1996. „Ja nisam odavle“
- Zabranjeno pušenje 2000. „Arizona dream“, „Karabaja“, *Bog vozi Mercedes*
- Zabranjeno pušenje 2013. „Tri kile, tri godine“, *Radovi na cesti*

Literatura

- Antoš, Antica. 1974. *Osnove lingvističke stilistike*, Školska knjiga, Zagreb
- Bagić, Krešimir. 2010. *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb
- Bally, Charles. 1909. *Traité de stylistique française*. Heidelberg: C. Winter; Paris: C. Klincksieck
- Bernisa Puriš. 2007. Fonostilistička interpretacija „Grozdanina kikota“ Hamze Hume, Književni jezik 23/1, 77–96.
- Čarkić, Miroslav. 1995. Fonostilistika stiha, Beograd
- Čarkić, Miroslav. 2002. *Uvod u stilistiku*, Beograd
- Ćorac, Milorad. 1982. *Metaforski lingvostilemi*, Privredno-finansijski zavod, Beograd
- Guberina, Petar. 1952. *Zvuk i pokret u jeziku*. Zagreb: Matica hrvatska, Zagreb
- Josić, Ljubica, 2011. *Uloga lingvostilističkog pristupa u proučavanju jezika književnog teksta (Lingvostilistička istraživanja u hrvatskome jeziku u drugoj polovini XX. st.)*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Katnić-Bakaršić, Marina. 1999. *Lingvistička stilistika*, Open Society Institute. M. Center for Publishing Development. Elektronic Publishing Program, Budapest
- Mønnesland, Svein, ur. 2000. *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije Oslo, Sarajevo
- Nikolić, Davor. 2014. Fonostilistički pristup pjesmi *Evangelisti* Ivana Slamniga, Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu, 38, 147-162.
- Simeon, R. 1969. Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I i II dio, Matica hrvatska, Zagreb
- Solar, Milivoj. 1977. *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb

Summary

This paper will analyze the various forms of repetition and phono-metaplasms in the language of musical texts in Bosnia and Herzegovina. The accent of the paper is on the assonance, alliteration and their combination, but some other forms of repetition that seemed interesting are also analysed. The paper will show functions of repetitions, phono-metaplasms and other approaches in phonostylistics.

Key words: assonance, alliteration, linguistic stylistics, phonostylistics, stylem, phono-metaplasms

Frazemi u književnom i publicističkom opusu Fadile Nure Haver

Sažetak:

Rad donosi analizu frazema u književnom opusu Fadile Nure Haver. Istraživanje je pokazalo da su frazemi veoma prisutni u djelima savremenih književnika te se pomoću njih postiže slikovitost i ekspresivnost izraza. Rad je obuhvatio jedan segment klasifikacije frazema, a obuhvaća frazeme iz dva romana i jedne zbirke pripovijedaka. Osnovni cilj rada jeste dati doprinos razvoju frazeologije bosanskog jezika, počevši od jezika bosanskohercegovačkih književnika. Frazemi se koriste u svim vrstama pisanih tekstova i u razgovornom stilu. Frazeološkim jedinicima koristili su se narodni pripovijedači i publicisti, naučnici, književnici i posebice pisci. Ovim radom se potvrđuje teza da je frazeologija bosanskog jezika veoma bogata i raznolika.

Ključne riječi: frazemi, frazeologija, Fadila Nura Haver, roman, pripovijetka

1. Uvod

Svrha ovog rada jeste da se analizom određenog broja frazema pokaže njihova zastupljenost u jeziku savremenih književnika, te na taj način da doprinos razvoju frazeologije bosanskog jezika. U analizi će se pokazati da jezik Fadile Nure Haver obiluje frazemima, naročito onim sa poredbenom konstrukcijom kao/ko. Pokazat će se da frazemi predstavljaju svojevrsan ukras, metaforične i iskričave slike našeg narodnog duha.

Frazemi su jedinice jezika značenjskog karaktera koje se kao cjelina reproduciraju u govornom aktu, raspolažući pri tome najmanje dvjema punoznačnim (autosemantičkim) riječima, od kojih barem jedna upućuje na semantičku pretvorbu jedinice koje, zbog sposobnosti uklapanja u kontekst, poput svake druge riječi mogu vršiti sintaksičku funkciju u rečenici. (Matešić, 1982:2)

„Sve ono što predstavlja izvjesnu manje ili više ustaljenu sintagmatsku ili rečeničnu kombinaciju (idiomatičnu vezu, eliptični iskaz ili rečeničnu kombinaciju čiji sastavni leksički elementi ne znače ono što znače van te cjeline (ne mogu se bukvalno razumjeti i doslovno prevesti na drugi jezik), već najčešće imaju pomjeren, metaforičan semantički sadržaj ili predstavljaju stilistički uhođan poredbeni ekvivalent, predstavljaju specijalnu vrstu nominalizacije (etikete) ili dr. s karakterističnom semantičkom dvoslojnošću, tj. regularnim značenjem i konotativno vrijednošću koja mora biti poznata u aktu govorne komunikacije.“ (Feket, 1985:135)

Frazeme se najčešće koriste u razgovornom stilu, zatim u književnoumjetničkom i publicističkom. Upotrebom frazema u književnim djelima pisci profiliraju jezik svojih likova, njihov sociokulturni, duhovni i moralni identitet. Također se pokazalo da se upotrebom frazema stvara veća ekspresivnost i slikovitost izraza.¹

2. Klasifikacija frazema

Općenito se može reći da je poređenje semantička figura kojom se, na bazi zajedničke osobine, u suodnos dovode dva različita relata (mogu se označiti slovima A i B). U zavisnosti od toga da li je navedeno zajedničko svojstvo u oba relata realizirano u jednakome stepenu, razlikuju se dvije vrste poređenja:

- *poređenje tipa simile,*
- *poređenje tipa komparatio*

Poređenje tipa simile podrazumijeva da je određeno zajedničko svojstvo podjednako realizirano u oba relata. Poredbene konstrukcije tipa simile imaju dvočlanu strukturu koja zadaje jednakost kao semantičko približavanje dvaju različitih relata... Gramatički indikator ovih konstrukcija jeste poredbeni veznik kao... dok su znatno rjeđi prijedlog poput i prilog nalik (na) itd.“ (Katnić – Bakaršić 2001: 332)

¹ Postoji mnogo oprečnih mišljenja šta se podrazumijeva pod pojmom frazem, te koju terminologiju koristiti, te je neophodno sapomenuti da su u upotrebi i termini idiom, idiomatski izraz, idiomatska fraza, ustaljeni izraz, ustaljena kolokacija, ustaljena fraza, okamenjeni izraz, okamenjeni sklop, okamenjena fraza. Ovdje će se koristiti termin frazem. U Enciklopedijskom rječniku moderne lingvistike Dejvida Kristala navodi se: „Idiom je slijed riječi koji je semantički a često i sintaksički ograničen, tako da one funkcioniraju kao jedna jedinica. Sa semantičkog stanovišta, značenja pojedinih riječi ne mogu se sabrati kako bi se dobilo značenje ‘idiomatskog’ izraza kao cjeline. Sa sintaksičkog stanovišta, riječi obično ne dozvoljavaju uobičajenu promjenljivost koju ispoljavaju u drugim kontekstima.“ (Kristal, 1987:96)

U analizi će biti primijenjena formula: A kao B, gdje se lijeva strana smatra markiranom. U poziciji člana A, mogu se realizirati:

- relat izražen imenicom ili glagolom, kad nije navedeno zajedničko svojstvo članova A i B
- relat izražen pridjevom, kada je naveden *tertium comparationis*, u funkciji člana A, i član B.²

Tertium comparationis je, dakle, naveden u poredbenim konstrukcijama koje s lijeve strane imaju pridjev, a nije naveden u onima koji s lijeve strane imaju imenicu.

„Prema tome, u formuli a kao B, isključivo označava člana s lijeve strane poredbene konstrukcije, a B člana iza poredbenog veznika kao/ko, što implicira da je važan njihov položaj u poredbenoj konstrukciji, a ne njihova funkcija... Osim toga, kako je općepoznato, i odsustvo znaka može biti znak... Dakle, kada se poredbenoj frazemi iza veznika kao/ko realizira imenica, pri čemu nije bitno da li je njena pozicija neposredno iza veznika kao/ko ili negdje drugo, značenje frazema se navodi pod negdje drugo, značenje frazema se navodi pod tom imenicom kao glavnom odrednicom. Hijerarhija ostalih vrsta riječi je: pridjev, glagol, prilog, zamjenica i broj.“ (Halilović, Tanović, Šehović, 2009:184)

2.1. Poređenje tipa *comparationis*

Prvobitno će biti navedeni frazemi, a zatim njihova klasifikacija, i to samo oni frazemi koji imaju u sebi poređenje tipa *comparationis*.

1. *Smijati se kao lud na brašno* (Haver, 2005:23)
2. *kao da igra mečka* (Haver, 2005: 37)
3. *teška si mi kao crna zemlja* (Haver, 2005: 69)
4. *mlati glavom ko hajvan* (Haver, 2005: 93)³
5. *pali ko mina* (Haver, 2005: 153)
6. *hodaš ko muha bez glave* (Haver, 2005: 154)
7. *puko ko lubenica* (Haver, 2005: 155)
8. *svrće očima ko kurbanski ovan* (Haver, 2011:23)⁴

² Često upotrebljavan termin *tertium comparationis* (latinski pridjev *tertius* – ‘treći’ – i imenica *comparatio* ‘poredba’) označava treći dio poredbe, ono svojstvo u kojem se oba člana poredbe podudaraju. (Halilović, Tanović, Šehović, 2009: 184)

³ Ovaj frazem navodi i Matešić kao *mahnuti, odmahivati glavom*, čuditi se, negodovati, ne mariti. (Matešić, 1982:141)

⁴ Kod Matešića ovaj frazem nalazimo kao *priječati koga očima, gledati koga s čuđenjem, s prije-korom, snibivati se* (Matešić, 1982:421)

9. *sjeo i jeo ko čovjek* (Haver, 2011: 31)
10. *lijep ko lutka* (Haver, 2011: 34)
11. *kao na dlanu* (Haver, 2011: 49)
12. *kao da se pod čergom rodio* (Haver, 2011: 49)
13. *oca nigdje kao da je u zemlju propao* (Haver, 2011: 51)
14. *bulji kao tele u šarena vrata* (Haver, 2011: 66)
15. *vidiš da je pazi kao malo vode na dlanu* (Haver, 2011: 111)
16. *zdrav ko dren* (Haver, 2013: 136)
17. *ide ko halva* (Haver, 2013: 137)
18. *melje ko prazan mlin* (Haver, 2013: 64)
19. *svjetlost bježi ko od grobnice* (Haver, 2013:106)
20. *udavit će te ko mačku* (Haver, 2011:70)
21. *pjevali su kao da ih kolju* (Haver, 2013:19)⁵
22. *kao što je svako živ znao* (Haver, 2011:28)⁶

Od dvadeset i dva navedena frazema sa poredbenim veznikom kao/ko, uzima se isključivo član ispred veznika, na osnovu toga možemo uvidjeti sljedeće:

1. glagolski tip: 1,4, 5, 6, 7, 8, 9, 14, 15, 17, 18, 20, 21
2. pridjevski tip: 3, 10, 16
3. imenički tip: 13, 19
4. nulti tip: 2, 11, 12, 22.

„Poredbene frazeme ovog tipa imaju dvije funkcije: izraziti intenzitet svojstva, stanja ili radnje, i specificirati, modificirati radnju ili stanje.“ (Matešić, 1978: 212, 213)

U kojoj mjeri je izražen intenzitet najbolje potvrđuju pridjevske frazeme: *Teška si mi kao crna zemlja* ili *zdrav ko dren...*

Ovdje je poredba izražena realnim svojstvima i težinom zemlje, aludirajući na smrt i osobu ukopanu pod zemljom, dok u drugom primjeru poređenje *zdrav ko dren*, aludira na drenjak zdrav od sjemena do ploda, koji inače predstavlja općepoznati simbol zdravlja.

⁵ *Pjevali su kao da ih kolju*, ovaj frazem nalazimo i kod Matešića, kao i slične oblike, *dere se kao da ga kolju*, *više neko kao da ga kolju* (Matešić, 1982:240)

⁶ I ovaj frazem nalazimo u Frazeološkom rječniku hrvatskog ili srpskog jezika, pod pojmom *sve živo, svi bez izuzetka* (Matešić, 1982:601, 803)

Također pridjevski tip frazema, *lijep kao slika*, simbolički je jasan i realan, dok u nekim frazemima nema logičke osnove za izvođenje poređenja, npr: *pjevali su kao da ih kolju* ili život se ne reprizira pa ko ima soli u glavi neće ga trošiti na gluposti.

Može se vidjeti da poredbene frazeme, iako ih je veoma malo u odnosu na glagolske, izražavaju intenzitet svojstva.

Nalazimo nekoliko adverbijalnih frazema, koji također izražavaju intenzitet: *puko ko lubenica*, *pali ko mina*. Frazezi sa ovim značenjem izražavaju intenzitet svojstva, puko ko lubenica, što upućuje na ludu osobu. Glagol je upotrijebljen u žargonu te ima negativno značenje. U drugom primjeru, asocijacija je na eksploziju mine, odnosno vojna terminologija ukazuje na brzinu djelovanja, pa samim tim i intenzitet svojstva. Obično se upotrebljava u razgovornom jeziku za automobile, motore ili neka druga prevozna sredstva.

Glagolske lekseme su najviše prisutne u navedenim primjerima te ih ima i sa pozitivnim i sa negativnim konotacijama. Uglavnom, razlog nastanka svih frazema jesu situacije i iskustva iz prošlosti i svakodnevnog života te se frazeme veoma sporo mijenjaju, npr: *hodaš ko muha bez glave*, *vidiš da je pazi ko malo vode na dlanu*, *melje ko prazan mlin...*

Prva frazema je poređenje da neko hoda bez cilja i pravca, luđački, smeteno, svakako je ujedno i asocijacija na zoonim koji je veoma dosadan i nepoželjan. U drugom primjeru obično se upotrebljava za muža koji pazi svoju suprugu. U tom kontekstu je korišten i u književnom stvaralaštvu Fadile Nure Haver, što ukazuje na ekspresivno i simboličko značenje glagolskog frazema. Treći primjer je pejorativno značenje te ukazuje na osobu koja bez prestanka priča, obično nesuvislo i neumjereno. Ovdje je imenica 'mlin' svakako, asocijacija na predmet mlin koji se upotrebljava za ručno mljevenje kahve te ima loš i negativan zvuk kad u njemu nema kahve.

„Poređenje tipa comparatio jeste takvo poređenje u kojem se zajedničko svojstvo realizira u nejednakom stepenu. Dakle, postoji zajednička osobina dvaju pojmova, ali ona u njima nije jedanako prisutna.“ (Bakaršić, 1999:190)

Npr: *ljepša si od mora i neba* – ovaj primjer navodi Katnić – Bakaršić, dok kod Haverove ne nailazimo na frazeme ovog tipa, gdje je izraženo poređenje, a da se porede dva potpuno različita stepena.

Frazezi se mogu klasificirati prema raznim kriterijima, počevši od njihovog nastanka tj. porijekla, zatim prema izvoru (tekst, žargon, terminologija isl), prema semantičkoj i sintaksičkoj strukturi i prema načinu tvorbe.

„Prema porijeklu frazeme se obično dijele na nacionalne, tj. frazeološke jedinice koje su ponikle na domaćem prostoru i u svom jeziku i na posuđene, tj. one koje su došle iz drugih jezika. Ipak, najveći broj frazeoloških jedinica ponikao je na bosanskom jezičkom, duhovnom i kulturnom prostoru. Te su frazeme nastale u narodnom govoru, na temelju vjekovnog iskustva, kulturnog nasljeđa, folklor a te se odlikuju specifičnim koloritom.“ (Tanović, 2000: 85)

Na osnovu navedenih frazema može se uočiti da je autorica koristila turcizme, želeći time predstaviti realije orijentalnog porijekla (turskog načina života), zanimanja, titule, ustanove...

Turcizmi u književnom djelu, a posebno u sastavu frazeoloških jedinica, imaju i funkcionalnostilske vrijednosti. Kao ekspresivni i metaforični izrazi, oni nerijetko imaju ulogu svojevrsnih poetizama. To se potvrdilo i kod Fadile Nure Haver, turcizmi su veoma zastupljeni naročito u frazeološkim izrazima (*halva, hajvan, kurban...*). Upotrebom turcizama, posebno u sastavu frazeoloških jedinica pisci profoliraju jezik likova u književnom djelu, oslikavaju i karakteriziraju njihov duhovni i sociokulturni profil.

2.2. Klasifikacija frazema prema sintaksičkim odlikama

Polazeći od postavke da frazeme predstavljaju jedinstvo forme i sadržaja, izdvajamo imenske, glagolske, adjektivne, adverbijalne frazeme. Ovdje ćemo navesti po nekoliko primjera:

2.2.1. Imenske frazeme

„Imenske frazeme u semantičkom pogledu karakterizira to što, najčešće označavaju lice, predmet ili pojavu. Na sintaksičkom planu imenske frazeme u spoju sa riječima mogu biti u funkciji subjekta, objekta ili imenskog predikata. (Tanović, 2000:105) Navest ćemo nekoliko primjera koje Haverova koristi: *grdne rane, crna ovca, carska sprema, perje paunovo, crna zemlja, sunce ogrijalo, mirne duše, tuđeg blaga, čizma glavu čuva, kurbanski ovan...*

Navedeni primjeri su iz romana *Kijamet via Vranduk*:

Svrće očim ko kurbanski ovan (2011: 23), *šutnja je najzlatnije zlato* (2011: 29), *eno je kost i koža* (40), *poziv je majčino maslo* (2011: 42), *da se prođe čorava posla* (2011: 229), *ne molimo se istom Bogu* (2011: 225), *okačiti mačku o rep* (2011: 127), *dok je svijeta i vijeka* (2011: 224), *sad bih ja pukla od muke* (2011: 98).

2.2.2. Glagolske frazeme

„Glagolske frazeme objedinjene su time što označavaju radnju te mogu imati ulogu predikata i objekta radnje.“ (Tanović, 2000:105) Navest ćemo nekoliko primjera: *teško se guta, suditi po jutru, boli nas, jeo ko čoj'k, držati jezik za zubima, stoji na zemlji, turaš nos, pukla od muke, okačiti mačku o rep, ne može ga mašiti, prođi se ćorava posla...*

2.2.3. Adjektivne frazeme

Adjektivne frazeme objedinjene su kvalitativnom karakteristikom lica ili predmeta. U spoju sa riječima ove frazeme imaju ulogu imenskog predikata ili atributa.“ (Tanović, 2000:105)

Crni dani (Haver, 2011:123), *kao tele u šarena vrata* (Haver, 2011: 66), *majčino maslo* (Haver, 2011: 41), *crna zemlja* (Haver, 2011: 34), *najzlatnije zlato* (Haver, 2011: 29), *bijeli svijet* (Haver, 2013: 37), *vječno počivalište* (Haver 2013: 37), *zdrava ko dren*, (Haver, 2013: 136), *prazan mlin* (Haver, 2013: 64), *carska sprema* (Haver, 2005: 29), *crna ovca* (Haver, 2005: 17), *teška si mi kao crna zemlja* (Haver, 2005: 69), *deset života ko mačka*, (Haver, 2005: 154), *sit-nijih riba* (*sitna riba*) (Haver, 2005: 152).

2.2.4. Adverbijalne frazeme

„Adverbijalne frazeološke jedinice svoje značenje realiziraju uz samostalne glagolske lekseme koje mogu pripadati različitim semantičkim grupama. Ove frazeme označavaju kvalitativne karakteristike radnje, lica i predmeta. U spoju sa riječima one imaju sintaksičku funkciju priloga. Razgraničenje adverbijalnih frazema u direktnoj je zavisnosti, na jednoj strani, od toga koje elemente radnje oni označavaju. Sam tok radnje, vrijeme njezinog trajanja, uvjete vršenja radnje i na drugoj strani, od toga u kojoj mjeri oni određuju kvalitativnu stranu lica ili predmeta.“ (Tanović, 200:106)

U prvoj su grupi frazeološke jedinice koje označavaju količinu i mjeru:

- *kao malo vode na dlanu* (Haver, 2011:111)
- *malo svoje ušteđevine* (Haver, 2011:123)

„U grupu kvalitativnih frazema Mušović ubraja one koje semantiziraju način i kvalitet radnje, te emocionalno stanje vršioca te radnje.“ (Tanović, 2000:106)

- *iz čista mira* (Haver, 2011:92)
- *pukla od muke* (Haver, 2011:98)
- *mirne duše* (Haver, 2005:119)
- *vrijedan poštovanja* (Haver: 2014, broj 940)

Nastanak velikog broja razgovornih frazema motiviran je pojmovima i terminima iz raznih žargona.

Uvidjet ćemo da su žargonski frazemi veoma aktivni u novinskim člancima Fadile Nure Haver, što je i opravdano sa obzirom da Haverova komentariše i iznosi svoj stav na sedmične događaje na portalu *Slobodna Bosna*.

- *pada na pamet* (Haver, 2015: broj 954:)
- *utuve u glavu*, (Haver, 2015: broj 953)
- *svako zlo za zlo, misliti vlastitom glavom* (Haver, 2015: broj 952)
- *zvoni mi u ušima*, (Haver, 2014: broj 946)
- *budite sretni što ste još živi, koja milom ne otvara vrata* (Haver: 2014: broj 945)
- *digao ruku na sebe* (Haver: 2014, broj 944)
- *zjenicu oka svog, glavni kamen spoticanja* (Haver: 2014, 941).

Svi navedeni frazemi koji se analiziraju u publicističkom stilu pronađeni su i u Frazeološkom rječniku hrvatskog ili srpskog jezika Josipa Matešića. Prvo ćemo uzeti u razmatranje frazem *utuviti u glavu/naumiti, biti opsjednut kakvom mišlju*, ostati, uporno tvrdoglavo pri svom, zapamtiti dobro (Matešić, 1982:152), zatim frazem *pasti na pamet/ u pamet, sjetiti se, sjećati se, biti kome na pameti ili ne biti na pameti* (Matešić, 1982:445), *svako zlo za zlo/vraćati zlo zlim, osvetiti se, uzimati istom mjerom* (Matešić, 1982:788). *Misliti vlastitom glavom* (Matešić, 1982:141), *moliti svog Boga/moliti Boga* (Matešić, 1982:32). Pronađeni su frazemi i *zjenica oka*, (Matešić, 1982:787), *kamen spoticanja*, (Matešić, 1982:227), *biti svijet za sebe, cio svijet oko sebe*, (Matešić, 1982:667), *dići ruku na sebe*, (Matešić, 1982:582). Kod Matešića nalazimo primjer *zvoni uho* (Matešić, 1982:715), kao i frazem *milom ili silom*. (Matešić, 1982:338)

Frazeološke jedinice koje su slične ili u mnogim segmentima iste po značenju i smislu, te označavaju isti pojam, ali se razlikuju po rasporedu riječi, po stilskoj boji, a u nekim primjerima, po oba ova elementa, predstavljaju frazeološke sinonime. I u Matešićevom je rječniku navedno nekoliko različitih varijanti jednog frazema. Takvi frazemi su često višeznačni. U mnogim primjerima može se zaključiti da je riječ i o autorskim frazemima. Mnogi lingvisti smatraju da je to izraz individualnog piščevog leksičkog i frazeološkog kombiniranja. Takve frazeme su jednim dijelom i doradene, autorova dorada se sastoji u tome da je dodan

određeni dio (kod Fadile Nure Haver *svrće očima ko kurbanski ovan*, dok kod Matešića nailazimo samo na frazem *svrtati očima, prevrtati*), ili se radi o izmjeni semantičke pozicije frazeološke dominante.

Možemo reći da je mnogo frazema koji imaju sve primarne karakteristike frazema, ali nisu ušli u širu jezičku upotrebu. Na osnovu navedenih frazema zaključujemo da nastaju veoma sporo, ali se sporo i mijenjaju, te se ne može razgraničiti sinhronijski i dijahronijski segment proučavanja i analiziranja. Ipak, frazeološki sistem je dinamičan što se pokazalo kod različitih varijanti frazema, a koji imaju isto značenje, konkretno kod usporedbe istog frazema koji koristi Fadila Nura Haver i frazema koji nalazimo u Frazeološkom rječniku hrvatskog ili srpskog jezika J. Matešića.

Zaključak

U radu je analizirana upotreba frazema u književnoumjetničkom i novinarsko-publicističkom stilu Fadile Nure Haver. Iz navedenih primjera može se zaključiti da su frazemi veoma prisutni i u jednom i u drugom funkcionalnom stilu. Pokazalo se da su frazemi iz razgovornog stila prešli u književnoumjetnički i novinarsko-publicistički stil. Ovom analizom se može vidjeti da je književnica Fadila Nura Haver dala psihološku karakterizaciju svojih likova, te oslikala vrijeme i prilike u kojima su oni živjeli. Pokazalo se da su frazemi i danas prisutni u svakodnevnoj komunikaciji te da je jezik trajan.

Ovdje je predstavljena klasifikacija frazema samo u jednom segmentu, te se pokazalo da je najzastupljenije poređenje tipa comparatio. Također su navedeni primjeri imenskih, glagolskih, adjektivnih i adverbijalnih frazema. Najzastupljenije su imenske frazeme. Kada je u pitanju novinarsko-publicistički stil, manje je zastupljenih frazema u odnosu na književnoumjetničko stavralaštvo.

Može se vidjeti da su frazemi prisutni i kod savremenih književnika te da nisu podložni promjenama, odnosno osnovno pravilo jeste reproduciranje u gotovom obliku, što podrazumijeva nezamjenjivost bilo koje komponente, koje ne mogu mijenjati mjesto (npr: *tuđe maslo, a ne maslo tuđe, ili svoj ti posao ne posao ti svoj*). Pokazalo se da su frazemi nastali na bosanskom jezičkom, duhovnom i kulturnom prostoru. Ti su frazemi ponikli u narodnom govoru i na osnovu toga se reproducirali u jezik naših književnika. Takav primjer imamo u književnom opusu Fadile Nure Haver, *što nas dovodi do zaključka da književnica piše jezikom svog naroda i da ne odstupa od standardnog jezika*.

Summary

PHRASEOLOGICAL EXPRESSIONS IN THE LITERARY AND JOURNALIST WORK/OPUS OF FADILA NURA HAVER

The paper tries to give a brief overview of the phraseme in the literary opus of Fadila Nura Haver (novel *Kijamet via Vranduk*, *Grahorasti vrag*, *Kad umrem da se smijem*, and articles in the magazine *Slobodna Bosna* were analyzed and published). The paper covered only one segment of the classification of phraseme. It is determined what is meant by the term phraseme, and the method of analysis and description can be used to see the importance of this type of vocabulary, as well as the importance of analyzing the literary expression of Fadila Nura Haver. Phrasesme are considered to be an inherently expressive vocabulary that is widely present in both literary and journalistic style, and phrases are used to achieve pictoriality and expressiveness of the expression.

Keywords: idioms, phraseology, Fadila Nura Haver, novel, short story

Izvori

- Haver, Fadila (2005): *Kad umrem da se smijem*, drugo izdanje, Naklada ZORO, Sarajevo – Zagreb.
- Haver, Fadila (2011): *Kijamet via Vranduk*, Dobra knjiga, Sarajevo.
- Haver, Fadila (2013): *Grahorasti vrag*, Šahinpašić, Sarajevo.
- Haver, Fadila (2018): *Jajoba ili ostavka*, Oslobođenje.
- Haver, Fadila (2015): *Sretno Valentinovo svima, a posebno Bošnjacima*, *Slobodna Bosna*, GODINA XX, broj 953, Sarajevo.
- Haver, Fadila (2015): *Čekajući Trnovo na zraku*, *Slobodna Bosna*, GODINA XXI, broj 952, Sarajevo.
- Haver, Fadila (2015): *Pitam se pitam, Slikom na sliku*, *Slobodna Bosna*, GODINA XXI, broj 949/950, Sarajevo.
- Haver, Fadila (2014): *Kratki komunalni tečaj*, *Slobodna Bosna*, GODINA XX, broj 944, Sarajevo.
- Haver, Fadila (2014): *Godina bez lica*, *Slobodna Bosna*, GODINA XX, broj 946, Sarajevo.
- Haver, Fadila (2014): *Kratki komunalni tečaj*, *Slobodna Bosna*, GODINA XX, broj 945, Sarajevo.
- Haver, Fadile (2014): *Moj je život bingo*, *Slobodna Bosna*, GODINA XX, broj 941, Sarajevo.
- Haver, Fadila (2015): *O jajima i jajarima*, *Slobodna Bosna*, GODINA XXI, broj 954, Sarajevo.

Literatura

- Feket Egon, (1984/85): *Antroponimiski elementi u srpskohrvatskim frazeološkim i gnomskim obrtima*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XXVII-XXIV, Novi Sad.
- Halilović S, Ilijas T., Šehović, A. (2009): *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Knjiga I, Slavistički komitet, Sarajevo.
- Katnić-Bakaršić, M. (1999): *Lingvistička stilistika*, Sarajevo.
- Kristal Dejvid, (1987): *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd.
- Matešić Josip, (1982): *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Tanović Ilijas, (2000): *Frazeologija bosanskog jezika*, Dom štampe Zenica, Sarajevo.

Izrazi čestitanja u turskom jeziku kao strategija pozitivne učtivosti

Sažetak

U radu je ukratko predstavljena pragmatika kao nauka, koja se isključivo bavi upotrebom jezika u komunikaciji, ali i strategija pozitivne učtivosti kojoj pripada izražavanje lijepih želja. U turskom jeziku, kao jeziku društva koje je sklono strategiji pozitivne učtivosti, fraze izražavanje lijepih želja su veoma česte i upotrebljavaju se u skoro svakoj životnoj situaciji, a posebno su mnogobrojne prilikom čestitanja u raznim prilikama, jer se njima postiže bliskost sa sagovornikom.

Korpus rada sačinjavaju turske serije, turski filmovi i privatni razgovori s nativnim govornicima turskog jezika preko e-maila ili društvenih mreža. U radu su predstavljani primjeri fraza kojima se upućuju lijepe želje u turskom jeziku prilikom čestitanja vjenčanja, čestitanja rođenja djeteta, čestitanja rođendana i čestitanja praznika, kao i zahvaljivanje na izraženim željama.

Također su predstavljeni i mogući problemi u pronalasku adekvatnog prijevodnog ekvivalenta na naš jezik, ali i razlike u kulturi i načinu izražavanja između turskog i bosanskog jezika, čime je ova tema i zaokružena.

Ključne riječi: pragmatika, učtivost, princip učtivosti, dobre i lijepe želje, prijevodni ekvivalenti

UVOD

U turskom jeziku postoji mnogo fraza kojima se izražavaju lijepe i dobre želje. Sasvim je prirodno da u svakodnevnom razgovoru na turskom jeziku, bude izražena učtivost i kurtoaznost. *Izražavanje dobrih i lijepih želja u turskom jeziku, iako nije naglašeno, može, poput pozdrava, imati svoje mjesto među strategijama pozitivne učtivosti s obzirom da je funkcija ovih fraza uspostavljanje/potvrđivanje solidarnosti sa sagovornikom. U turskom jeziku*

postoji veliki broj ustaljenih fraza kojima se izražavaju lijepe želje. (Bakšić, 2012:62). Ne postoji neko određeno pravilo kojim bi se mogle definisati ili pobliže odrediti te fraze, pa je često teško pronaći prijevodni ekvivalent na našem jeziku. Turci su veoma ljubazan i gostoprimljiv narod i u skladu s tim, u njihovom jeziku postoji mnogo fraza i izraza. To potvrđuje njihova sveprisutna svijest o kolektivu, koja je jako izražena i koju odlikuje pozitivna učtivost. Bilo koji razgovor, pa i najobičniji među dobrim prijateljima, ne može se zamisliti bez kurtoaznih fraza kojima se izražavaju dobre želje. Pokušamo li usporediti takve izraze sa izrazima u našem jeziku, rezultat će pokazati da je tursko društvo sklono iskazivanju čestitki za razne prilike, a turski jezik bogat po pitanju frazema.

Budući da je ovaj rad iz oblasti pragmatike jezika, u nastavku će biti definisana pragmatika, učtivost, odnosno pozitivna strategija učtivosti kojoj, između ostalog, pripada i izražavanje dobrih i lijepih želja u turskom jeziku. *Pragmatika je i disciplina koja proučava upotrebu jezika, posebno sa stano- višta komunikacijskih namjera govornika i dejstva koje oni postižu služeći se jezikom'. Ta se disciplina ne bavi izučavanjem značenja u izolaciji, već tumači kontekstualizovane rečenice tj. iskaze. Princip učtivosti učesnici u konverzaciji dosljedno primjenjuju u želji da ne povrijede osjećanja drugih i na taj način demonstriraju svoju sposobnost za uspješno vođenje razgovora. Primjena principa učtivosti ukazuje na obazrivost govornika da ne ugrozi obraz drugih učesnika u procesu komunikacije. Penelope Brown i Stephen C. Levinson također su proučavali fenomen učtivosti u interpersonalnoj ko- munikaciji, te zaključuju da se njegovom primjenom nastoji spriječiti konflikt među sagovornicima, pri čemu se posebno vodi računa o slušaocima kroz primjenu neke od strategija ublažavanja govornog čina.* (Kristina Palajsa – Bajcković, 2011: 3) *Učtivost potječe od latinske riječi polite što znači ugla- đen, uglačan. Naime, ova riječ se odnosi na pažljivost prema drugima, iako se termin politeness često prevodi našim terminom pristojnost (jezični izraz uljudnosti i društvenog statusa). Pristojnost ima i nejezične aspekte, ali ovdje se zanimamo samo za njen jezični izraz , pa se termin učtivost čini prikladni- jim, jer se za razliku od pristojnosti njegovi nejezični aspekti ne pružaju i do odjeće ('pristojno obučen').* (Bakšić, 2012: 7)

Izražavanje dobrih i lijepih želja u turskom jeziku pripada strategiji po- zitivne učtivosti. U turskoj kulturi i tradiciji na vrhu ljestvice su ljubaznost i gostoprimljivost ka sagovorniku.

Strategije pozitivne učtivosti usmjerene su ka sagovornikovom pozitivnom obrazu, njegovom nastojanju da vlastite želje i potrebe budu želje i potrebe

drugih, to jest da budu priznate i pozitivno vrednovane (može se reći da je ovdje riječ o ugledu sagovornika). Mogu činiti sastavni dio svakodnevne komunikacije sagovornika male socijalne distance. Pretjerivanje je jedina karakteristika koja ih razlikuje od svakodnevnog komuniciranja međusobno bliskih sagovornika. (Bakšić, 2012:26) Tursko se društvo može označiti kao društvo izražene pozitivne učtivosti. Na Facebook društvenoj mreži, može se vidjeti mnogo primjera koji potvrđuju da je tursko društvo sklono učtivosti. Jedan od njih je sljedeći:

- Bir yastıkta uzun ve mutlu yıllar dilerim.
- Sağol canım, darısı başına!

U navedenom primjeru je razgovor između dvije prijateljice, od kojih je jedna drugoj čestitala sklapanje braka frazom: „Želim vam da zajedno ostarite!“. Druga prijateljica odgovara: „Hvala draga, da i to doživimo“. Zahvalom na čestitanje povodom braka, slijedi i uzvratanje dobro poznatom frazom. Ako se ovaj primjer uporedi sa bosanskim jezikom i društvom, uočljivo je da je na istoj društvenoj mreži, na to čestitanje većinom slijedilo samo zahvaljivanje, bez dodatnog angažiranja sagovornika kreiranjem uzvratne fraze.

1. Izrazi čestitanja u turskom jeziku kao strategija pozitivne učtivosti

Turski jezik obiluje mnogim izrazima koji se upotrebljavaju prilikom izražavanja lijepih i dobrih želja, a posebno u prilikama čestitanja. Turski narod je sklon kombinovanju raznih fraza, poslovice, uzvika, čak imaju i drugačije gestove rukama i glavom, što može dovesti do zbunjujuće situacije svakoga ko dobro ne poznaje jezik i način njihovog izražavanja. Kao odgovor na dobre i lijepe želje obično slijedi zahvaljivanje i uzvratno upućivanje dobre i lijepe želje. Da bi dobro znali koristiti fraze kojima se izražavaju dobre i lijepe želje nužno je poznavanje društvenih vrijednosti i pravila turskog društva. Nepoznavanje tih pravila, može prouzrokovati nesuglasice, pa čak dovesti i do prekida komunikacije između sagovornika. Tursko društvo okarakterisano je kao društvo pozitivne učtivosti koja se odražava i u samom jeziku. Teorije učtivosti se odnose na uspješnu verbalnu komunikaciju, kroz koju se izražava i učtivost. U turskom jeziku su izrazi učtivosti i ljubaznosti zastupljeni u razgovornom i u pisanom stilu. Sasvim je prirodno da se ljubaznost i učtivost iskazuju i u službenim razgovorima, pismima, e-mailovima i sl. Za razliku od turskog društva, bosansko društvo je dosta manje sklono učtivom izražavanju, kako u svakodnevnoj komunikaciji, tako i u poslovnim razgovorima, pismima, e-mailovima i sl.

1.1. Izražavanje dobrih i lijepih želja prilikom čestitanja vjenčanja

U turskoj kulturi sklapanje braka čestita se mnogim izrazima. Navest ću neke od njih:

Primjer 1: Bir yastıkta kocaym!

Ovo je tipičan primjer fraze koja se ne može prevesti doslovno, pa se prijevod mora prilagoditi duhu našeg jezika. Doslovan prijevod ove fraze glasio bi ovako:

- *Ostarite na jednom jastuku!*

Budući da se ova fraza ne upotrebljava u našem jeziku, prevodilac je primoran da je približi što više duhu bosanskoga jezika. Najbliži prijevod ove fraze mogao bi glasiti ovako:

- *Želim vam dug zajednički život.*

Primjer 2: Allah bir yastıkta kocatsın!

Ova fraza slična je prethodnoj, samo što je u njoj upotrijebljen faktitiv glagola, a subjekat je imenica Allah. Ova frazu mogla bi se prevesti na sljedeći način:

- *Neka vam Allah podari dug zajednički život.*

Primjer 3: Allah birlikte bir ömür nasip etsin! – *Neka vam dragi Allah podari dug zajednički život.*

U željama koje sadrže riječ Allah uvijek je prisutan imperativ/optativ za treće lice jednine. (Bakšić, 2012:62)

Primjer 4: Allah mesut bahtiyar etsin! – *Da vas Allah učini sretnim!*

Ovaj izraz javlja se i kao *Allah mesut etsin*, i nosi isto značenje kao prethodni izraz.

Primjer 5: Mutluluklar dilerim! - *Želim vam mnogo sreće!***Primjer 6: Ömür boyu mutluluklar dilerim!** – *Želim vam da zauvijek budete sretni!***Primjer 7: Darısı başın(ız)a** – *Da i Ti zapamtiš.*

Ova fraza se može koristiti u raznim prilikama, ali i kao odgovor na izraze kojima se upućuju lijepe i dobre želje povodom sklapanja braka, pored zahvaljivanja

sa *sağol(un)* ili *teşekkür ederim*. Upotrebljava se kao odgovor na čestitku, koju je uputio neko ko još uvijek nije ostvario ono na čemu nam čestita.

1.2. Izražavanje dobrih i lijepih želja prilikom čestitanja rođenja djeteta

Želje prilikom čestitanja rođenja djeteta najčešće sadrže želju da dijete odrasta uz oba roditelja. Neke od ovih želja su:

Primjer 8: **Analı babalı büyüsun!** – *Neka odraste uz roditelje!*

Primjer 9: **Allah çocuğunuzu analı babalı büyütsün!** – *Da Allah odgoji vaše dijete uz majku i oca!*

Ova fraza nema baš ustaljenu upotrebu u našem jeziku, pa ću pokušati prijevod prilagoditi duhu našeg jezika:

- *Neka Dragi Allah vašem djetetu omogući da odrasta uz svoje roditelje!*

Primjer 10: **Allah ömürlü etsin, analı babalı büyütsün!** – *Neka mu Allah podari dug život i neka mu omogući da odrasta uz svoje roditelje!*

Primjer 11: **Allah hayırlı bir evlat nasip etsin!** – *Neka ga Allah izvede na pravi put!*

Primjer 12: **Allah uzun ömürler versin!** – *Neka mu dragi Allah podari dug život!*

Na ovakve fraze se većinom samo zahvaljuje sa *sağol(un)*-hvala ili *teşekkür ederim-zahvaljujem se*, a ako je čestitku uputio neko ko nema djece, odgovoriti se može sljedećom frazom:

Primjer 13: **Sen de bugünleri görsün, inşallah!** – *Da i Ti, ako Bog da, doživiš!*

1.3. Izražavanje dobrih i lijepih želja prilikom čestitanja rođendana

U turskoj kulturi rođendan se može čestitati na više načina, ovisno o tome da li se čestita usmeno ili pismeno. Usmeno se rođendan većinom čestita izrazima:

Primjer 14: **İyi ki doğudun!** – *Sretan rođendan!*

Doslovan prijevod ove fraze bi bio *Dobro je što si se rodio/la!*, ali na naš jezik ćemo prevesti *Sretan ti rođendan!*

Primjer 15: **Doğum günün(üz) kutlu olsun!** – *Sretan ti/ Vam rođendan!*

Primjer 16: **Doğum günün(üz) kutlu ve mutlu olsun!** – *Neka ti/ Vam je sretan rođendan!*

Primjer 17: **Nice mutlu senelere!** – *Mnogo sretnih godina!*

U pisanom diskursu, rođendanske čestitke su znatno duže, a neke od njih su:

Primjer 18: **Sağlık ve huzur içinde sevdiklerinizle birlikte nice yıllar geçirmenizi dilerim!**

– *Želim Vam da u zdravlju i veselju provedete još mnogo godina sa svojim najbližima.*

Primjer 19: **Doğum gününüz kutlu olsun, ailenizle ve sevdiklerinizle geçireceğiniz nice güzel senelere!** – *Želim Vam sretan rođendan uz želju da ih dočekate još mnogo skupa sa svojom porodicom i svojim najbližima.*

Primjer 20: **Doğum gününüz kutlu olsun. Yüce Allah'tan size ve ailenize her türlü iyilik ve güzellikleri nasip etmesini dilerim!** – *Sretan Vam rođendan uz želje da dragi Allah i Vama i Vašoj porodici podari sve najbolje.*

1.4. Izražavanje dobih i lijepih želja prilikom čestitanja praznika

Nova godina se čestita sljedećim frazama:

Primjer 21: **Yeni Yılın(ız) kutlu olsun!** – *Sretna ti/Vam Nova godina!*

Primjer 22: **Yıl Başın(ız) kutlu ve mutlu olsun!** – *Neka ti/Vam je vesela i sretna Nova godina!*

Primjer 23: **Nice mutlu senelere!** – *Mnogo sretnih godina!*

Primjer 24: **İyi seneler!** – *Sretna Nova godina!*

U Turskoj se obilježava mnogo državnih praznika. Čestitaju se obično sljedećim frazama:

Primjer 25: **İyi bayamlar!** – *Sretni praznici!*

Primjer 26: **Bayramınız kutlu olsun!** – *Sretan Vam praznik!*

Prije ove fraze može se navesti tačan naziv praznika npr. Cumhuriyet Bayramı (Dan Republike), Çocuk Bayramı (Dan djece), Zafer Bayramı (Dan pobjede) i sl.

Primjer 27: **Zafer Bayramın(ız) kutlu olsun!** – *Sretan ti/Vam Dan pobjede!*

Vjerski praznici (Ramazanski i Kurban- bajram) se čestitaju sljedećim frazama:

Primjer 28: **Bayramın(ız) kutlu olsun!** – *Sretan ti/Vam bajram!*

Primjer 29: **İyi bayramlar!** – *Sretan bajram!*

Primjer 30: **Bayramın(ız) en içten dileklerle kutlarım!** – *Sretan ti/Vam bajram uz najiskrenije želje!*

Primjer 31: **Bayramın(ız) mubarek olsun!** – *Bajram mubarek olsun.*

Ovom frazom se i u našem jeziku čestita bajram.

Primjer 32: **Allah nice bayramlar nasip etsin.** – *Da Vam Allah podari još mnogo bajrama.*

Primjer 33: **Kurban Bayramını kutluyorum.** – *Sretan ti Kurban-bajram.*

ZAKLJUČAK

Izražavanje lijepih želja u turskom jeziku priprada strategiji pozitivne učtivosti. Postoji mnogo fraza kojima se upućuju lijepe želje u svakodnevnoj komunikaciji na turskom jeziku, a u ovom radu su predstavljene lijepe želje koje se koriste prilikom čestitanja povodom vjenčanja, rođenja djeteta, rođendana i praznika. Upućivanjem lijepih želja tokom razgovora pospješuje se komunikacija sa sagovornikom. To je jedan od načina kojim se iskazuje učtivost, a uspješnost u tome zavisi od rekacije sagovornika i odgovora koji će uslijediti. Dobro i lijepe želje mogu se upućivati u skoro svakoj životnoj situaciji: prilikom pozdravljanja,

upoznavanja, zahvaljivanja, izjavljivanja saučešća, čestitanja i sl. Sve te fraze najbolje se mogu savladati prilikom dužeg boravka u Turskoj. Prevođenjem primjera dobrih i lijepih želja u ovom radu, pokušala sam odgovoriti i na pitanje prevodivosti izraza, kada su turski i bosanski jezik u pitanju. Prilikom prevođenja nastojala sam u svim primjerima pronaći najadekvatnije prijevodne ekvivalente ukoliko oni postoje u bosanskom jeziku, a ukoliko nisam pronašla adekvatno rješenje koristila sam deskriptivni prijevod koji sam, u što je moguće većoj mjeri, prilagođavala duhu našeg jezika.

Rezultati ovog istraživanja potvrdili su prisutnost velikog broja čestitanja u svakodnevnom govoru koji je prikazan kroz emitovanje serija i filmova. Rezultati, također, pokazuju da je veliki broj čestitki realizovan zapovjednim načinom – imperativom, u trećem licu jednine, najčešće glagola olmak (biti, postojati), nasip etmek (dostići), vermek (dati) i dr., pa su tako zabilježeni primjeri bili najčešćeg oblika olsun (neka bude), nasip etsin (neka bude, neka doživi), versin (neka da, najčešće Bog) itd.

Iskreno se nadam se da će ovaj rad podstaknuti na razmišljanje o učtivom ponašanju i učtivosti. Nažalost, danas smo u vremenu kada se mnogo više pažnje pridaje materijalnim nego duhovnim i moralnim životnim vrijednostima, a samim time se zapostavlja i učtiva upotreba jezika, kao i učtivost uopšteno.

Literatura

- Bakšić, Sabina, *Strategije učtivosti u turskom jeziku*, e-izdavaštvo Filozofskog fakulteta u Sarajevu, <http://www.ff-eizdavastvo.ba/Knjige.aspx>, 2012.
- Čaušević, Ekrem, *Gramatika suvremenga turskog jezika*, Zagreb, 1996.
- Didar, Akar, *Gereğinin Yapılmasını Rica Ederim İş Yazışmalarında Kullanılan İstek Biçimleri*, Dilbilim Araştırmaları, 2000, 9-16.
- Đinđić S., Teodosijević M., Tanasković D, *Türkçe- Sırpça Sözlük*, TDK, Ankara, 1997.
- Ferguson, A. Charles, The structure and use of politeness formulas. *Language in Society*. Vol5. 1976, 137-151
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić, *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe, 2000.
- Jasenković Š., Amina, *Nad turskim i bosanskim frazionom*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2003.
- Kristina Palajsa – Bajčković, *Eufemizacija sportskog diskursa na korpusu crnogorskih dnevnih novina*, (<http://www.icjk.me/lm/files/LM8/02.pdf>), 2011, 3.
- Senahid Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2004

- TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 2009.
- Teodosijević, Mirjana, *Turski jezik u svakodnevnoj komunikaciji*, Beograd, 2004.

Izvori

Serije i filmovi:

- Karadayı, ATV, 2013.
- Djevojka imena Feriha, NOVA, 2013.
- Küzey- Güney, TV1, 2013.
- Benim İçin Üzülme, ATV, 2013.
- Kako vrijeme prolazi, TV1, 2013.
- Kısmet, OBN, 2013.
- Evim Sensin, www.filmifullizle.com, 2013.
- İncir Reçeli, www.filmifullizle.com, 2013.
- Ses, www.filmifullizle.com, 2013.

Internet izvori

- <http://vukajlija.com/uctivost/149235>
- www.filmifullizle.com
- <http://hrcak.srce.hr/file/7131>

Za pisani i razgovorni diskurs

- Facebook – društvena mreža
- Sms poruke i e-mailovi nativnih govornika turskog jezika

Abstract

Expressing Good Wishes for Celebration in Turkish Language

This topic presents pragmatics as a science, which exclusively deals with language usage in communication and presents the strategy of positive politeness, which includes expression of good wishes. In Turkish language, as language of society which is prone to positive politeness strategy, phrases expressing nice and good wishes are very often found and used in almost every situation in life, because with them closeness with other party is achieved.

The body of paper consists of Turkish series, films and private conversation with native speakers of Turkish language via e-mail or any other social network. This topic presents the

phrases which indicate good wishes for celebration and they are classified according to the following circumstances: expressing good wishes on wedding celebration, child birth celebration, birthday celebration, holiday celebration and thanks phrases for good wishes.

Expresses too the possible problems in finding the suitable equivalent in translation into our language, and presents the differences in culture and ways of expressing between Turkish and Bosnian language, and this is the unit which completed this topic.

Keywords: pragmatics, politeness, the strategy of politeness, good wishes, the suitable equivalent in translation

Zum Anglizismengebrauch in der Jugendsprache *Analyse einer Reality-Serie*

Sažetak

Sa razvojem nauke i tehnologije krajem 20. stoljeća, došlo je i do pojave novih riječi, odnosno termina na engleskom jeziku. Kao i mnogi drugi svjetski jezici, i njemački jezik je preuzeo veliki broj novih riječi iz engleskog jezika. Takve riječi se nazivaju anglicizmima, s obzirom na njihovo anglofono porijeklo. One su adaptirane, neke u izvornom, prevedenom obliku, a najveći broj je preoblikovan. U njemačkom jeziku razlikujemo četiri tipa anglicizama po načinu nastanka, a to su: direktne posuđenice (iz eng.), prevedeni, mješoviti i pseudo-anglicizmi. Ovaj rad pruža pregled najčešće korištenih anglicizama u seriji „Berlin - Tag & Nacht“ koja je namijenjena za omladinu. Osim toga, u fokusu ovog rada stoji i pitanje da li upotreba ovog fenomena ovisi o spolu i starosnoj dobi.

Ključne riječi: anglicizam, sociolekt, jezik, omladina, serija

1. Einleitung

„Jeder Mensch hat seine eigene Sprache. Sprache ist Ausdruck des Geistes“¹, so lautet ein berühmtes Zitat von Novalis.

In der Seminararbeit werde ich mich ebenfalls der Sprache widmen und zwar dem Phänomen der Jugendsprache. In der modernen Gesellschaft ist die Jugendsprache sehr oft von Sprachwissenschaftlern analysiert und beschrieben worden, sodass diverse Wörterbücher zu diesem Thema entstanden sind. Im Jahr 2000 veröffentlichte der Dudenverlag ein weiteres Wörterbuch der Szenesprache, worin er die von den Jugendlichen am meisten verwendeten Begriffe erklärte.

¹ https://www.aporismen.de/suche?f_thema=Sprache&seite=2 (02.05.2020)

Diese Thematik rückt auch vermehrt in den Interessebereich der Presse und Medien, welche die Jugendsprache vor allem mit einem möglichen Sprachverfall in Zusammenhang bringen, was nicht zuletzt dazu führt, dass man ein negatives Bild von dieser Sprache bekommt. Da sie ständig jeglichem Wandel ausgesetzt ist, von Sprecherinnen und Sprechern beeinflusst wird oder diese selbst beeinflusst, sei es unter dem Einfluss von Musik, der Filmszene oder unterschiedlichen Fremdsprachen, zählt die Jugendsprache zu einem sehr großen produktiven Bereich unserer Alltagssprache. An dieser Stelle sei auch anzumerken, dass durch ansteigende Digitalisierung der Alltagskommunikation neue Einflussfaktoren dazu gekommen sind, wie unsere Smartphones oder Computer. Laut einer Statistik² aus dem Jahr 2019 besitzen rund 95 % der 14- bis 18-Jährigen ein Mobiltelefon, um sich gegenseitig Bilder oder Sprachnachrichten über Applikationen, wie zum Beispiel WhatsApp, zu schicken. Die dadurch entstandenen Interaktionsmöglichkeiten haben sowohl die menschliche Kommunikation in hohem Maße beeinflusst und verändert, wie wir alltäglich feststellen können, als auch die Sprache selbst, was sich besonders in der Jugendsprache widerspiegelt.

Der Fokus dieser Untersuchung liegt aber nicht nur auf der Jugendsprache, sondern es wird vielmehr der Akzent auf den Gebrauch von Anglizismen in der Jugendsprache gelegt.

Das Englische befindet sich heute im Zentrum der Sprachenwelt, bzw. ist die meist gesprochene Sprache. Wir sind Zeugen, dass Anglizismen bereits ein Bestandteil des Deutschen geworden sind und im heutigen Wortschatz 11 % der neuen Wörter Anglizismen sind (vgl. Kirkness 2001: 132). Tagtäglich hat man die Möglichkeit ihnen zu begegnen, sei es beim Frühstück auf der Mülli-Packung, im Fernsehen, im Radio, an der Bushaltestelle auf einem Werbeplakat, während eines Gesprächs unter den Jugendlichen. Diese Tendenz kann man nicht nur in Deutschland beobachten, sondern weltweit.

Die Meinungen der Menschen dazu sind geteilt; manche beklagen sich darüber und sind über diese „Einsiedler“ in die deutsche Sprache nicht begeistert, während es andere erfreut und sie sich für diese Tendenz in der Sprachwissenschaft prädestiniert fühlen.

Mehrere Wissenschaftler, die in dieser Arbeit erwähnt werden, wie zum Beispiel Kirkness (2001), Busse (2001) oder Tenbruck (1965), sind ebenfalls der Meinung, dass Anglizismen etwas Typisches für die Jugendsprache sind. Nicht nur in den Jugendzeitschriften stößt man auf sie, sondern auch in Zeitschriften,

² <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1106/umfrage/handybesitz-bei-jugendlichen-nach-altersgruppen/> (02.05.2020)

die für ältere Menschen gedacht sind. An dieser Stelle hat es mich interessiert, ob man aber in der mündlichen Kommunikation diese Anglizismen feststellen kann und dies natürlich in Bezug auf die Jugendsprache.

Vor diesem Hintergrund wählte ich für meine Analyse die Jugendserie *Berlin - Tag & Nacht*, in welcher die meisten Rollen die Jugendlichen einnehmen und spielen. Die Handlung und die Figuren sind frei erfunden und bei den Schauspielern handelt es sich um Laiendarsteller.

Im ersten Teil meiner Arbeit stelle ich eine theoretische Einführung ins Thema dar. In diesem Teil wird der Begriff *Jugend* näher bestimmt, wie die *Jugendsprache* entstanden ist, welche Funktion sie ausübt und ob sie eher ein Soziolekt oder eine spezifische Sprachvariante ist. Anschließend geht es über zum Thema *Anglizismen* und dessen Begriffserörterung und wo die Anglizismen zu verwenden sind.

Der zweite Teil dieser Arbeit ist praktischer Natur und beschäftigt sich mit den Ergebnissen der Analyse dieser Jugendserie, genauer gesagt, werden die Episoden 2160 bis 2180 analysiert und es wird untersucht, ob in denen Anglizismen vorkommen und wenn ja, welche. Von Wichtigkeit ist ebenfalls die Frage, ob das Alter bei der Verwendung dieses Phänomens eine Rolle spielt, welche versucht wird, am Schluss beantwortet zu werden. Da in dieser Serie auch Laiendarsteller mit unterschiedlicher Herkunft vorkommen, stellt sich auch die Frage, ob denn die Herkunft die Untersuchung beeinflusst. Und selbstverständlich sind wir der festen Überzeugung, dass Frauen und Männer »natürlich« ganz verschieden sprechen. Findet denn wirklich bei einem bestimmten Geschlecht dieses Phänomens mehr Anwendung? Letztendlich interessiert man sich für die Frage, in welche Kategorien die Anglizismen eingeteilt werden können. Sind das hauptsächlich direkte Übernahmen aus dem Englischen?

2. Jugend - Begriffsbestimmung

An dieser Stelle könnte sich zunächst die Frage stellen, was eine Jugend ist und wer überhaupt zur Jugend zählt. Wenn wir in den Medien über die Jugend lesen oder uns über die Jugendsprache unterhalten, dann wird auf ein System der Kommunikation einer bestimmten Gruppe von Jugendlichen eingegangen, welche sich dabei einer bestimmten Kommunikationsart bedient.

„Jugend ist wesentlich ein Durchgangsstadium, ein Übergang, eine Vorbereitung auf die erwachsenen Rollen, eine Einführung in die Kultur.“ (Tenbruck 1965: 18). Er macht damit deutlich, dass sich die Jugendlichen an die geltenden

Werte und Normen in der Gesellschaft halten und orientieren müssen, um einen nur für sie bestimmten Platz in der Kultur zu finden. Sie werden nicht nur aus psychischer Sicht zu Erwachsenen, sondern reifen auch in körperlicher heran.

Wenn man die Aufgabe hätte, die Jugend einzugrenzen, würde man bereits auf erste Schwierigkeiten stoßen, da die Definitionen auf unterschiedliche Bereiche oder Gesetzmäßigkeiten ausgelegt sind und von denselben untersucht werden. Beispielsweise versucht die Soziologie auch eine Definition für die Jugend zu geben:

„Soziologisch gesehen ist die Jugend die Periode im Leben eines Menschen, in welcher die Gesellschaft, in der er lebt, ihn [...] nicht mehr als ein Kind ansieht, ihm aber den vollen Status, die Rollen und Funktionen des Erwachsenen noch nicht zuerkennt. Hinsichtlich des Verhaltens ist sie definiert durch die Rollen, die der junge Mensch kraft seines Status in der Gesellschaft spielen soll und darf, zu spielen genötigt oder verhindert ist. Sie ist nicht durch einen besonderen Zeitpunkt bestimmt, etwa die körperliche Pubertät, sondern nach Form, Inhalt, Dauer und Abschnitt im Lebenslauf von verschiedenen Kulturen und Gesellschaften verschieden eingegrenzt.“ (Niederberger 2003: 11).

Die zentrale Frage, die sich nun stellen könnte, ist, wer zu diesem Begriff *Jugend* gehört und wie man ihn eingrenzen könnte. Sind die Gymnasiasten als Jugendliche zu betrachten? Was ist auch mit den Studenten, die vom Alter her nicht mehr als Jugendliche angesehen werden könnten? All diese Fragen brachten die Soziologie und die Pädagogik dazu, ihre Einsichten mit neuen Erkenntnissen zu erweitern.

Der erste Schritt bei dieser Vorgehensweise wäre die Orientierung an rein biologischen Aspekten, wie Helmut Henne in seinem Werk *Jugend und die Sprache* vorgeht und den Eintritt in die Jugendphase mit dem Beginn der biologischen Geschlechtsreife in einem Alter von 12 bis 13 Jahren eingrenzt.

„Die Phase der Jugend liegt für den einzelnen zwischen biologischer Geschlechtsreife, also 12 bis 13 Jahren, und sozialer Reife, die vielfach mit 25 Jahren noch nicht erreicht ist [...]. Jugendlicher ist also, wer die biologische Reife erlangt hat, aber noch nicht die soziale Reife. Innerhalb dieser Phase des Nicht-Mehr, also des Nicht-Mehr-Kind-Seins, und des NochNicht, also des Noch-Nicht-Erwachsen-Seins, versucht der einzelne, eine IchIdentität auszubilden, die normalerweise über Identitätskrisen führt.“ (Henne 1986: 202).

Darüber hinaus erklärt Augenstein Susanne, dass die biologische Entwicklung zeitgleich zu einer Neuorientierung der Jugendlichen geführt hat und besonders die geistige Ebene ausgeweitet hat. Hinzu kommt die Tatsache, dass das

andere Geschlecht auch eine wichtige Position im Leben eines jungen Menschen einnimmt.

„Ein wichtiger Zündfunke für diese neuen Entwicklungsaufgaben ist der biologische Entwicklungsschub, der meist mit 12 oder 13 Jahren einsetzt und bei den Jugendlichen eine intensive Beschäftigung nicht nur mit dem eigenen Körper, sondern auch mit dem ganzen Selbst auslöst.“ (Augenstein 1998: 349).

Laut Wies (2004: 349) ist ein Jugendlicher ein „junger Mensch, bes. im Alter von 14 bis 18 Jahren [...]“. Im Gegensatz zu dieser Bedeutung besagt Neuland (2008: 143), dass es drei Altersgruppen gibt und zwar:

- frühe Jugendzeit (10 - 14 Jahre),
- mittlere Jugendzeit (15 - 19 Jahre),
- späte Jugendzeit (20 - 24 Jahre).

Für diese Arbeit wird die Theorie von Henne ausgewählt, weil er keine bestimmte Grenze festlegt, bis wann man als jugendlich eingestuft wird. Ein anderer Grund ist, dass die Daten dieser Arbeit von Jugendlichen stammen, die im Alter zwischen 20 bis 26 Jahren sind.

2.1 Was ist Jugendsprache?

Die Linguistik zeigt großes Interesse an der Jugendsprache. Von Androutsopoulos (1998: 2) wird sie wie folgt definiert: *„Die Bezeichnung Jugendsprache wird [...] als Oberbegriff für sämtliche Kennzeichen des jugendlichen Sprachgebrauchs verstanden.“* Er ist mit seiner Erklärung einen Schritt weiter gegangen und erklärt, dass die Jugendsprache expressiv und sozialsymbolisch die Lebenswerte darstellt und die der sogenannten „peer-groups“. Unter diesem Begriff versteht man nach Michaelis (2013: 9) Ansicht eine Gruppe von Gleichaltrigen. Dieser Begriff hat sich aus der Soziologie entwickelt.

Laut Meibauer (2007: 4) ist die Jugendsprache *„offensichtlich eine Sprech- oder Schreibweise von Jugendlichen, die zur sozialen Abgrenzung gegen andere Jugendliche oder Erwachsene und damit der Ausbildung einer eigenen, gruppenspezifischen Identität dient.“*

Eine andere Definition von Jugendsprache wird aus den Untersuchungen von Schlobinski (1993) deutlich. Er stellt darin fest, dass es keine einheitliche jugendliche Sprachgemeinschaft gibt und verknüpft es mit der Erklärung, dass es keine homogene Jugendgruppe gibt, sondern, dass sie sich voneinander unterscheiden.

„Es kann die Jugendsprache nicht geben, weil es die Jugend als homogene Gruppe nicht gibt.“ (Schlobinski/Kohl/Ludewigt 1993: 37).

Die Zugehörigkeit von Sprechern zu einer bestimmten sozialen Gruppe und Subkultur ermöglicht die Anwendung diverser Kommunikationsformen. Man muss aber dabei beachten, dass diese Zugehörigkeit jeglicher Art der Veränderungen ausgesetzt ist und sich in verschiedenen Lebensphasen auch unterschiedlich ausdrücken kann.

„Jugendphänomene sind selbstverständlich soziokulturelle Phänomene, nicht zu erklären ohne die ökonomische und politische Struktur der Gesellschaft, die familialen Beziehungen, den Status der Jugend, die jugendspezifischen Institutionen.“ (Schlobinski et al. 1993: 37).

2.2 Entstehung der Jugendsprache

Es gibt Hinweise, die bezeugen möchten, dass die Jugendsprache kein Phänomen ist, welches wir in der Neuzeit erst antreffen, sondern dass sie historisch gesehen fast so alt ist wie die Jugend selbst. Die Jugend hat nämlich seit Jahren nach Mitteln gesucht, so wie sie sich am liebsten ausdrücken möchte und hat diese schlussendlich auch gefunden. Ehmann sagt in seinem Werk *Affengeil. Ein Lexikon der Jugendsprache* (1996: 14) Folgendes zur Entstehung dieser besonderen Art der Sprache: *„Die frühesten nachweisbaren Anfänge einer Jugendsprache auf deutschem Boden reichen in die Zeit der ersten Universitätsgründungen (Prag 1348, Wien 1365, Heidelberg 1388) zurück.“* Nach Tenbruck (1965: 58) stellt die Jugend eine bestimmte Phase in ihrem Leben dar, genauer gesagt „eine Altersrolle, die gesellschaftlich bestimmt ist“. In dieser Lebensphase, die er erwähnt, befinden sich die Jugendlichen in diversen Freundeskreisen, sei es in der Schule oder außerhalb, und sind in der Regel auf Gleichaltrige angewiesen, da sie mit ihnen am besten dieselben Interessen teilen können.

Bereits im 19. Jahrhundert wird die Jugendsprache zum Gegenstand der wissenschaftlichen Erforschung. Als Beispiel kann man die Untersuchung der Halleschen Studentensprache von Meier (1884) und die Deutsche Studentensprache von Kluge (1885) nennen. Rudolf Eilenberger brachte im Jahre 1910 sein Buch *„Pennälersprache. Entwicklung, Wortschatz und Wörterbuch“* heraus, in dem er sich mit der Sprache von Leipziger Gymnasiasten aus der damaligen Zeit auseinandergesetzt und die er analysiert hat.

Später im 20. Jahrhundert ist die Sprache stark von fremden Kulturen und anderen Sprachen beeinflusst worden; in dieser Zeit vor allem vom Englischen. Insbesondere in der Musik oder Mode war und ist immer noch die Sprache der

Jugendlichen ausgeprägt, aber sie ist auch von politischen Bewegungen in hohem Maße geprägt worden. Durch die Jugendsprache versuchten die jungen Menschen, sich eine eigene Identität auszubilden, die sich letztendlich mithilfe spezifischer Verhaltensweisen, der Gestik, Mimik und auch der Sprache zeigte. Wie sich zwei verliebte Menschen mit Kosenamen nennen, so wollten die Jugendlichen diese für sie schöne Lebensphase als einzigartig gestalten. Demnach suchten sie nach Ausdrücken, die sie von den Erwachsenen und Nicht-Jugendlichen differenzieren.

Die nächste Entwicklung der Jugendsprache konnte man in den 70er und 80er Jahren des 20. Jahrhunderts beobachten. *„Die Jugendsprache war damals von großen politischen Parolen geprägt. Wer etwas auf sich hielt, verstand sich als Vertreter einer Gegenkultur, die man als Alternative zum bürgerlichen Lebensstil begriff und sich gegenüber der Erwachsenenwelt sehr offensiv abgrenzte. Trau keinem über dreißig“* – war das Motto dieser Jugendgeneration, so Großegger (2002).

Überdies kommt hinzu, dass auf die Jugendsprache viele Jugendkulturen und Subkulturen Einfluss ausgeübt haben, die aber wie aus dem Nichts aufgetaucht sind. Dabei meint man zum Beispiel das Snowboarden und Skateboarding, die Ausbreitung von IT und Computer und Vertreter der verschiedenen Musikgenres. Jeder junge Mensch, der zu einer bestimmten Gruppe gezählt werden wollte, musste auch die Sprache dieser Gruppe beherrschen. Man kann allgemein sagen, dass jede Gruppe ihren eigenen Soziolekt hatte (vgl. Duden online).

Erst in der Mitte der 80er Jahre hörte dieser Einfluss auf und dadurch sind auch viele Jugendbewegungen in die Brüche gegangen. Was übriggeblieben ist, ist immer noch der Wunsch nach der Zugehörigkeit zu einer bestimmten Gruppe. Vor diesem Hintergrund sind deshalb viele Jugendkulturen belebt worden und auch neue Elemente sind zu den bereits vorhandenen „jugendlichen“ Ausdrucksmitteln hinzugefügt worden. Die Jugendsprache sucht selbstständig nach der gesellschaftlichen Wahrheit, wehrt sich gegen vorgeprägte Urteile.

Und wer weiß, vielleicht wird sich in ein paar Jahren wieder jemand mit diesem Thema beschäftigen und feststellen, ob sich die Jugendsprache verändert hat und welche Merkmale man ihr dann zuweisen könnte.

2.3 Funktionen der Jugendsprache

Die Sprachwissenschaftlerin Augenstein Susanne hat im Jahr 1998 die Funktionen der Jugendsprache sehr eingehend analysiert, denn ihre Funktion lässt

sich nicht nur als „Kontrasprache“ bestimmen, weil die Abgrenzung nur ein Teil ihrer funktionellen Dimension ist. Sie ist bei ihrer Vorgehensweise von Bühler und Watzlawick ausgegangen, die zwei fundamentale Funktionen von Sprache beschrieben haben und zwar die kommunikative und soziale. Dementsprechend lässt sich daraus schließen, dass die Sprache immer zwei Gesichter hat, welche miteinander verbunden und nicht getrennt werden können. Sie hat die Aufgabe, Informationen zu vermitteln und auf der anderen Seite aber auch sozial zu sein. Augenstein (1998: 100) hat entsprechend dieser beiden Funktionen von Sprache folgende Funktionen der Jugendsprache feststellen können:

1. Die Darstellungsfunktion

- ▶ Sachverhalte der außersprachlichen Welt werden durch „Fremdenreferenz“ dargestellt
- ▶ „innere Welt“ in Selbstreferenz dargestellt

2. Die metasprachliche Funktion

- ▶ strukturiert Redebeiträge bzw. die Gespräche und organisiert Sprecherwechsel
- ▶ akzentuiert den Grad der Gewichtung von Redebeiträgen durch Steigerung, Abtönung oder Verstärkung einzelner Teile des Gesagten
- ▶ sorgt für Verständigung und Aufmerksamkeit
- ▶ konstituiert Textsorten und Modalitäten z.B. durch die Strategie des Borgens von Stimmen

3. Die Ausdrucksfunktion

- ▶ Zugehörigkeit zu einer Großgruppe der Jugendlichen wird ausgedrückt
- ▶ Zugehörigkeit zu einer bestimmten Jugendszene wird ausgedrückt
- ▶ Zugehörigkeit zu einer jugendlichen Peer-Group wird ausgedrückt

4. Die Appellfunktion

- ▶ bringt im Sprachgebrauch der Jugendlichen Abgrenzung durch divergierendes Sprachverhalten zum Ausdruck
- ▶ signalisiert im Sprachgebrauch Erwachsener Angleichung, wenn Jugendsprache imitiert wird
- ▶ verdeutlicht die Wir-Gemeinschaft in einer „alternativen Konvergenz“

2.4 Jugendsprache – Soziolekt oder spezifische Sprachvariante?

Androutsopoulos (1998: 586) vertritt die Meinung, dass Probleme auftreten könnten, wenn man in der Jugendsprache über die Sprachvariante bzw. Sprachvarietät spricht. Zunächst sei zu beachten, dass die Möglichkeit der Abgrenzung von anderen Varietäten nur schwer erkennbar ist.

Ehmann (1992: 15-16) hingegen versucht in seinem Werk *Jugendsprache und Dialekt. Regionalismen im Sprachgebrauch von Jugendlichen* deutlich zu machen, dass die Jugendsprache in unterschiedlichen Varianten vorkommt:

„Da innerhalb der interpersonalen Kommunikation Jugendlicher eine ganze Anzahl verschiedenster Erscheinungen jugendtypischer Besonderheiten existiert, deren Gesamtheit eine vom allgemeinen gesellschaftlichen Usus qualitativ und quantitativ abweichende jugendspezifische Sprachvarietät konstituiert [...], sollte deshalb von einer jugendspezifischen Sprachvarietät (besser: jugendspezifischen Sprachteilvarianten) als eine der Jugend entsprechende Form der Sondersprache die Rede sein.“

Henne (1986: 208) hingegen ist der Ansicht, dass die Jugendsprache keine Varietät des Deutschen ist, sondern eher „ein spielerisches Sekundargefüge“.

Zu dieser These kam Henne (1986: 208f.) mittels seiner Untersuchungen auf einer Umfragebasis und stellte dabei fest, dass die Jugendsprache folgende „Sprechformen“ bevorzugt:

- eigenwillige Begrüßungsformen und Partnerbezeichnungen,
- flotte Redensarten und stereotype Floskeln,
- metaphorische Ausdrucksweisen,
- Wortbildung, Neuwörter,
- prosodische Sprachspielereien.

Diese Sprechformen ergeben einen Sprachstil, den Henne (1986: 210) als „Sprachlichen Jugendton“ bezeichnet.

Da die deutsche Jugendsprache schon immer von anderen Sprachen und insbesondere vom Englischen beeinflusst wurde, widmet man im Folgenden Aufmerksamkeit den Anglizismen und deren Verwendung.

3. Anglizismen

3.1 Begriffserörterung

Die englische Sprache verbreitet sich, wie allgemein bekannt ist, sehr schnell infolge der Globalisierung in der ganzen Welt. Dies hat als Folge, dass Wörter englischer Herkunft auf jedem Gebiet unseres Lebens, in der Wissenschaft, Wirtschaft, in der Werbung, Mode, Musik zu finden sind und dass die deutsche Sprache auch keine Ausnahme davon ist.

Man fragt sich an dieser Stelle, was ist aber ein Anglizismus? Nach dem Duden – Deutsches Universalwörterbuch (2003: 135) ist ein Anglizismus eine „*Übertragung einer für das britische Englisch charakteristischen sprachlichen Erscheinung auf eine nicht englische Sprache*“. Im Wörterbuch von Wahring-Burfeind (2006: 149) findet man folgende Definition: „*Entlehnung aus dem Englischen in eine andere Sprache*“

Yang (1990: 7) präzisiert in seinem Werk „Anglizismen im Deutschen“ den Begriff Anglizismus als „*Oberbegriff von Entlehnungen aus dem amerikanischen Englisch, dem britischen Englisch sowie den übrigen englischen Sprachbereichen wie Kanada, Australien, Südafrika u.a.*“. Als Anglizismen bezeichnet er auch diejenigen Wörter, die in einer anderen Sprache entstanden sind, aber durch das Englische ins Deutsche übernommen wurden (vgl. Yang 1990: 9). Diese Unterscheidung zwischen Anglizismen verschiedener Herkunft kann aber „nur in wenigen Fällen [...] durchgeführt werden“ (ebd.). Deswegen wird auf solche Gliederung in dieser Arbeit verzichtet.

Im Deutschen ist der Begriff „Anglizismus“ im Allgemeinen ein Oberbegriff. Damit meint man, dass es sich um ein deutsches Sprachzeichen mit englischen Einflüssen handelt, aber das Wort muss nicht unbedingt dieselbe Bedeutung wie im Englischen haben (vgl. Busse 2001: 131f).

Die Anglizismen wurden in diverse Kategorien eingeteilt und obwohl es mehrere Versuche gegeben hat, diese Kategorien zu beschreiben und dafür ebenfalls unterschiedliche Definitionen herangezogen wurden, konnte nun festgestellt werden, dass all diese Kategorien gleich sind. Auch Busse (2001: 135-139) hat zum Begriff Anglizismus seinen eigenen Denksatz und differenziert folgende Typen von Anglizismen:

- **(Direkte) Übernahmen (aus dem Englischen):** Das Wort und die Schreibweise und meistens auch die Aussprache sind gleich wie im Englischen. Beispiel: *Job*.

- **Ersetzungen (nach engl.):** Hier wird ein englisches Sprachzeichen nach den deutschen Regeln nachgebildet. Oft wird das englische Wort wörtlich übersetzt: *Floodlight* wird *Flutlicht*.

- **Teilersetzung (Hybrid- bzw. Mischbildungen):** Das Wort ist eine Zusammensetzung und besteht aus einem deutschen und einen englischen Teil. Das englische Wort ist eigentlich nur teilweise übersetzt: *Nonstopflug*, ‚*non-stop flight*‘ auf Englisch.

- **Pseudo-Anglizismen:** Das Wort besteht aus englischen Bestandteilen, aber existiert überhaupt nicht im Englischen: ‚*Dressman*‘ heißt auf Englisch ‚*male model*‘.

3.2 Verwendung von Anglizismen

In ihrem Werk *In the presence of English* (2007) behauptet Margie Berns, dass besonders die heutige Jugend englische Wörter kennt und diese in ihren Gesprächen Anwendung finden. Sie begründet es nämlich damit, wie bereits erwähnt wurde, dass es mit der Globalisierung der Welt zu tun habe. Außerdem fangen die jungen Menschen bereits von früh mit dem Lernen des Englischen an.

Das Faktum, Englisch stehe als erste Fremdsprache in der Schule und gelte als Weltsprache, die Jugendlichkeit und Fortschritt ausdrücke, spielt Ehmanns Meinung nach die bedeutendste Rolle bei der Attraktivität der Anglizismen (Ehmann, 1992: 152, zitiert nach Junussova, 2003: 30). Vor diesem Hintergrund bevorzugen die Teenager bestimmte Wörter in der Fremdsprache und zwar aus dem Grund, da sie ihnen frisch, neu und original klingen und ihre Aussprache sich somit attraktiver und „cooler“ anhört. Neu ausgedachte und bildhaft assoziative Wendungen und Wörter aus dem Englischen (Beispiel: *Oldies*, *Oldtimer*, *Bosse* = Eltern) sind ebenfalls anzutreffen.

Die Anglizismen in den Fremdsprachen kommen vor allem aus dem Bereich der Medien und das Internet, der Film und die Musik haben einen großen Einfluss darauf, da die Jugendlichen in einem ständigen Kontakt mit diesen Medien sind. Tagtäglich kann man auch beobachten, dass in den Jugendzeitschriften, wie *Bravo* beispielsweise, mehr englische Wörter zu sehen sind als in den Zeitungen, die für ältere Menschen gedacht sind, weil die Akzeptanz von soziolinguistischen Faktoren, in diesem Fall vom Alter, abhängig ist und das Alter eine Rolle spielt.

Rebekka Bratschi (2000) führt in ihrem Werk *„Verbale Xenismen in der Werbung – Formen und Funktionen“* an, dass in der Werbung, wo Jugendliche von dem Produkt überzeugt werden sollten und wo für Aufmerksamkeit gesorgt

werden möchte, Englisch als die Sprache der Jugend gezielt eingesetzt wird. Nach Busse (2001: 133) haben die Medien heute ebenfalls einen maßgeblichen Anteil an der Verbreitung und Durchsetzung von Sprachgewohnheiten.

Nicht nur in der Jugend- und Werbesprache fallen Anglizismen auf, man stößt auf diese auch im Computerbereich. Was hier auffällt, ist, dass Computermünze im Deutschen fast nie übersetzt werden und man oft Wörter wie „Software“, „online-offline“ und „Internet“ zu lesen bekommt.

4. Untersuchungsmethode und Korpus

Diese Seminararbeit basiert sich auf Anglizismen in der Jugendsprache und die Untersuchung wird im Bereich der mündlichen Kommunikation durchgeführt. Die mündliche Kommunikation bezieht sich auf eine deutsche Reality-Serie „Berlin - Tag & Nacht“. Da es diese Serie seit 2011 gibt und es mittlerweile über 2000 Episoden gibt, habe ich mich in dieser Untersuchung nur auf die Episoden 2160 bis 2180 beschränkt. Alle in dieser Serie vorkommenden Beispiele von bestimmten Formen der englischen Entlehnungen, seien es direkte Übernahmen aus dem Englischen, Ersetzungen (nach eng.), Teilersetzungen oder Pseudo-Anglizismen, wie sie Busse (2001) darstellt, werden tabellarisch aufgeschrieben, um später gewisse Schlüsse daraus ziehen zu können. Letztendlich werden die vorgekommenen Anglizismen in ihrem Kontext angeführt, um zu sehen, ob das Alter, Geschlecht und die Herkunft bei der Verwendung von Anglizismen eine entscheidende Rolle spielt. Hier sei noch zu erwähnen, dass das Ziel ist, zu überprüfen, welche Wortart am häufigsten vorkommt und ob man anhand den vorkommenden Anglizismen die Funktionen der Jugendsprache, wie sie von Augenstein (1998: 100) beschrieben werden, nachweisen kann.

5. Ergebnisse der Korpusanalyse

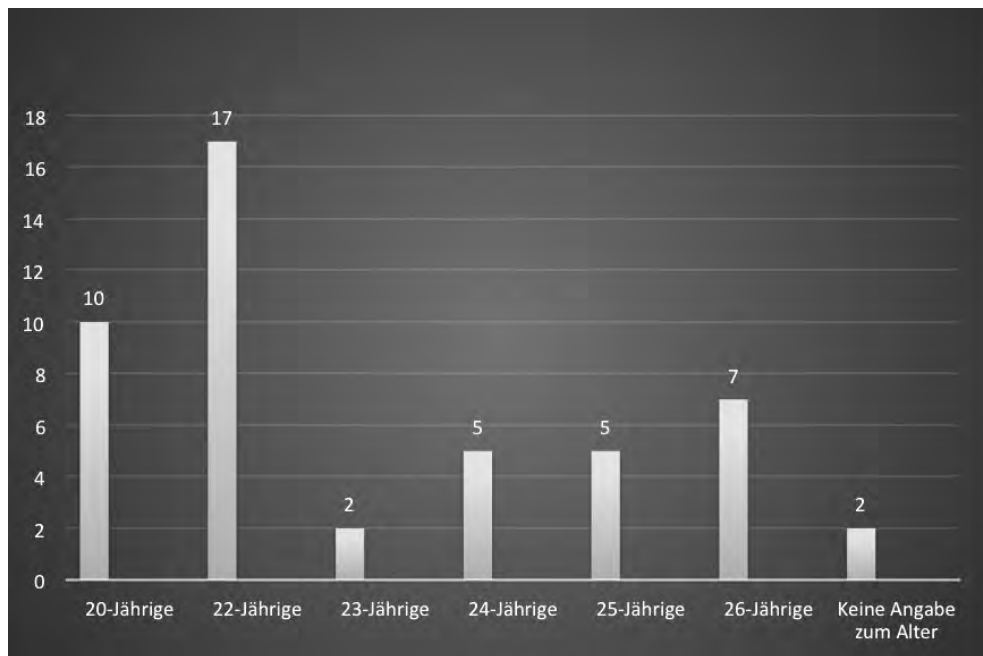
Jeder der angeführten Anglizismen wird nach der Wortart klassifiziert und es wird ebenfalls deren Gebrauch näher erläutert. Für die Klassifizierung der Anglizismen nach Wortklassen und für die Angabe deren Bedeutung wurde immer Duden Online (www.duden.de) verwendet. Es gab einige Beispiele, die im Duden nicht angeführt sind. In diesen Fällen habe ich dann selbst einen Lösungsvorschlag gegeben (siehe Anhang).

Der untenstehende Diagramm zeigt die Anzahl der gefundenen Anglizismen, die nach Wortarten unterschieden werden.

Hier war auffällig, dass die Wortklasse bzw. die Wortart *Substantiv* am meisten vorgekommen ist. Das Korpus umfasst noch einige Verben, Adjektive und Interjektionen und Abkürzungen, die aber durch eine sehr kleine Anzahl vertreten sind. Insgesamt wurden 50 Anglizismen gefunden. Man konnte im Laufe dieser Serie feststellen, dass sich diese vorkommenden Anglizismen mehrmals wiederholten und von den Jugendlichen häufig (mehr als 3x) verwendet wurden.

Darüber hinaus wurde die ganze Äußerung, in der ein Anglizismus vorkommt, aufgeschrieben, um zu überprüfen, ob das Alter bei der Verwendung dieses Phänomens eine Rolle spielt. Hier war auffällig, dass es eine maßgebende Rolle spielt und das Phänomen am häufigsten bei den 20- und 22-Jährigen vorkam, woraus man schließen kann, dass die Jüngeren eher die Verwendung von Anglizismen bevorzugen.

Des weiteren kann man dieses Korpus in verschiedene Themenbereiche und Kategorien einteilen und die meist vorkommenden sind:

- moderne Technologie und Internet: SMS, Handy, Internet
- Freizeit: chillen, joinen, Bodybuilding, Drink, Shooting, Joint, Beauty-Tag
- Musik und Tanz: dancen, Party, After-Show-Party, Highlight, DJ, Show, Popstar, Song, Drink, Joint
- Emotionen und Beschreibung der Personen: abgefickt, down, strange, easy, strong, creepy, cool, fit, young, sorry, Beauty, Baby, love (you), wish, luck, flirten, cry, safe
- Alltagsleben: Sandwich, Win-Win-Situation, Girl, Barkeeperin, Bodyguard, Manager
- Sonstiges: lol, off, Kondom, Bitch, international, hey

Man kann daraus schlussfolgern, dass sehr viele von ihnen aus den Bereichen *Musik und Tanz* und *Freizeit* kommen, da die Jugendlichen, wie man nur vermuten kann, sehr gern mit ihren Freunden ausgehen und Zeit verbringen, um das Alltagsleben hinter sich zu lassen und sich abzulenken. Die meisten vorkommenden Anglizismen stammen aber aus dem Themenbereich *Emotionen und Beschreibung der Personen*, was die untenstehende Tabelle bezeugt:

<i>Bereich</i>	<i>Anzahl und Prozentangabe</i>
Emotionen und Beschreibung der Personen	18 (36,0 %)
Alltagsleben	6 (12,0 %)
Musik und Tanzen	10 (20,0 %)
Freizeit	7 (14,0 %)
Moderne Technologie und Internet	3 (6,0 %)
Sonstiges	6 (12,0 %)
	Insgesamt: 50 Belege = 100 %

Diese Tatsache kann man mit den Funktionen der Jugendsprache von Augenstein in Verbindung setzen, welche die von ihr beschriebene Ausdrucksfunktion und metasprachliche Funktion unterstreicht, da auf der einen Seite die jungen Personen in dieser Serie mit dem Phänomen der Anglizismen die Zugehörigkeit zu einer bestimmten Jugendszene- und Gruppe hervorheben möchten und auf der anderen Seite die Redebeiträge so strukturieren, dass es zu einem Sprecherwechsel kommt und für Aufmerksamkeit und Verständigung gesorgt wird.

Einige Beispiele, anhand deren man die Ausdrucksfunktion veranschaulicht sieht:

Das wird der Highlight des Abends. (Toni, Deutschland, 22 Jahre)

Oh Mann, das wird ja 'ne Win-win-Situation für uns beide. (Dean, Deutschland, 22 Jahre)

Raucht hier jemand ein Joint? (Lukasz, Polen, 23 Jahre)

Wieso gehst du nie an dein Handy ran? (Toni, Deutschland, 22 Jahre)

Ich hatte mit Connor gestern Sex. (Toni, Deutschland, 22 Jahre)

Versucht er etwa, mit mir zu flirten? (Jade, Deutschland, 24 Jahre)

Die benehmen sich alle voll strange. (Lukasz, Polen, 23 Jahre)

Im Gegensatz dazu einige Beispiele, anhand deren man die metasprachliche Funktion gut sieht:

Mir fehlt nur noch eine Strophe, dann ist der Song fertig. (Connor, Deutschland, 22 Jahre)

Zeig mal, wie du dancen kannst. (Jannes, Deutschland, 25 Jahre)

Loye you Schatz! (Dean, Serbien, 20 Jahre)

Wish dir viel Glück! (Vivi, Deutschland, 26 Jahre)

Hey du, was geht? (Jannes, Deutschland, 25 Jahre)

Weiterhin konnte ein möglicher Zusammenhang zwischen dem Geschlecht und der Häufigkeit der Verwendung der Anglizismen beobachtet werden, da bei den männlichen Sprechern eine häufigere Verwendung nachgewiesen werden konnte. Insgesamt fallen 28 von 50 Belegen auf männliche Sprecher ab. Die Verwendung eines sprachlichen Musters einem Geschlecht zuzuschreiben, scheint aber problematisch zu sein, da es gleichzeitig auch beim anderen Geschlecht vorkommt. Weitere umfangreichere Untersuchungen, die mehr Parameter mit einbeziehen, wären wünschenswert.

Geschlecht	weiblich	männlich
Verwendung der Anglizismen (gesamt 50 Belege)	22 Belege	28 Belege

Überdies konnte auch kein Zusammenhang zwischen der Herkunft der in dieser Reality-Serie vorkommenden Laiendarsteller und der Verwendung dieses Phänomens festgestellt werden. 4 von ihnen 14 haben eine andere Herkunft, als die deutsche, und von den 50 Gesamtbelegen konnten 16 Belege festgestellt werden, während 44 Belege auf die Schauspieler mit deutscher Herkunft abfallen, wobei man auch beachten muss, dass in der Serie auch mehr deutsche Schauspieler vorkommen.

Nicht zuletzt konnte festgestellt werden, dass es sich bei den 50 angeführten Anglizismen zum größten Teil um direkte Übernahmen (aus dem Englischen) handelt. 6 Beispiele zählen zur Kategorie *Ersetzung (nach eng.)* und 2 Beispiele zur Kategorie *Teilersetzung (Hybrid- bzw. Mischbildungen)*, was man ebenfalls in der untenstehenden Tabelle sehen kann.

Nun einige Beispiele, die diese Tatsache verdeutlichen:

Direkte Übernahmen (aus dem Englischen): Song, Sandwich, Girl, Party, DJ, Bitch, Show, Beauty, Job, Bodybuilding, cry, wish, cool, fit, young

Ersetzungen (nach eng.): flirten, dancen, chillen, joinen, Kondom, Barkeeperin

Teilersetzungen (Hybrid- bzw. Mischbildungen): abgefuckt, Win-Win-Situation

Direkte Übernahmen (aus dem Englischen)	Ersetzungen (nach eng.)	Teilersetzungen (Hybrid- bzw. Mischbildungen)
42 Belege	6 Belege	2 Belege
Gesamt: 50 Belege = 100 %		

6. Zusammenfassung

Zusammenfassend kann gesagt werden, dass jede Jugend ihre Kultur und Sprache hat und die Jugendsprache nicht als eine Art Verfall oder fehlende Sprachkenntnis angesehen werden soll, sondern eben als eine Art Kommunikation der Jugendlichen. Deshalb kann eher die Rede von einem Prozess sein, der ständigen Veränderungen ausgesetzt ist als von einer Norm.

Darüber hinaus hat die Untersuchung gezeigt, dass die Jugendlichen Bestandteile der Standardsprache übernehmen und sie dann bloß nach ihrem Bedarf anpassen. Sie spielen mit den Wörtern und gehen selbstverständlich mit ihnen um, aber sie stützen sich keineswegs komplett auf Anglizismen. Man nehme ebenfalls an, dass die Herkunft eines Wortes für sie wahrscheinlich nicht das erste Kriterium ist, vielmehr ist es für sie wichtig, dass das Wort in ihrem Kontext funktioniert.

Und wer weiß, vielleicht werden wir uns selbst eines Tages über die Kultur unserer Kinder wundern und uns fragen, was sie denn eigentlich repräsentieren und wieso sie solch eine sonderbare Sprache verwenden, die keiner von uns verstehen kann.

Literaturverzeichnis

- AUGENSTEIN, S. (1998): *Funktionen von Jugendsprache. Studien zu verschiedenen Gesprächstypen des Dialogs Jugendlicher mit Erwachsenen*. Tübingen: Max Niemeyer.
- ANDROUTSOPOULOS, J. (1998): *Deutsche Jugendsprache: Untersuchungen zu ihren Strukturen und Funktionen*. Frankfurt a.M.: Lang.
- BERNS, M., Bot, K. de und HASEBRINK U. (2007): *In the presence of English: Media and European Youth*. New York: Springer.
- BUSSE, U. (2001): *Typen von Anglizismen: von der heilago geist bis Extremsparing – aufgezeigt anhand ausgewählter lexikographischer Kategorisierungen*. In: Stickel, G. (Hrsg.) *Neues und Fremdes im deutschen Wortschatz: Aktueller lexikalischer Wandel*. Berlin: De Gruyter.

- BRATSCHI, R. (2002): *Verbale Xenismen in der Werbung – Formen und Funktionen*. In: Herwig, R. (Hrsg.) *Sprache und die modernen Medien*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- DUDEN Band 5 (2003): *Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim: Dudenverlag.
- EHMANN, H. (1992): *Affengeil. Ein Lexikon der Jugendsprache*. München: C.H. Beck.
- HENNE, H. (1986): *Jugend und ihre Sprache. Darstellung, Materialien, Kritik*. Berlin (u.a.): Walter de Gruyter Verlag.
- KIRKNESS, A. (2001): *Europäismen/Internationalismen im heutigen deutschen Wortschatz*. In: Stickel, G. (Hrsg.), *Neues und Fremdes im deutschen Wortschatz: Aktueller lexikalischer Wandel*. Berlin: De Gruyter.
- MICHAELIS, D. (2013): *Form und Häufigkeit der Verwendung von Anglizismen in der Jugendsprache*. Greifswald: GRIN Verlag.
- NIEDERBERGER, D. B. (2003): *Jugend in soziologischer Perspektive. Annäherung und Besonderung*. In: Eva Neuland (Hrsg.): *Jugendsprache – Jugendliteratur- Jugendkultur*. Frankfurt am Main: P. Lang.
- SCHLOBINSKI, P. / KOHL, G. / LUDEWIGT, I. (1993): *Jugendsprache. Fiktion und Wirklichkeit*. Opladen: Westdeutscher Verlag
- TENBRUCK, F. (1965): *Jugend und Gesellschaft* (2. Auflage). Freiburg.
- WIES, W.E. (2004): *Hueber Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. München: Max Hueber Verlag.
- WAHRIG-BURFEIND, R. (2006): *Wahrig Deutsches Wörterbuch*. Gütersloh/München: Wissen Media Verlag GmbH.
- YANG, W. (1990): *Anglizismen im Deutschen. Am Beispiel des Nachrichtenmagazins DER SPIEGEL*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Internetquellen

- Dudenredaktion. Duden online <<https://www.duden.de>> (Stand 06.05.2020)
- https://www.aphorismen.de/suche?f_thema=Sprache&seite=2 (Stand 02.05.2020)
- <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1106/umfrage/handybesitz-bei-jugendlichen-nach-altersgruppen/> (Stand 02.05.2020)
- <https://www.yumpu.com/de/document/read/188851/jugendsprache> (Stand 06.05.2020)
- <https://www.rtl2.de/sendungen/berlin-tag-nacht/wer-ist-wer> (Stand 14.05.2020)

ANHANG

1. Informationen über die Darsteller³

Name	Geburtsdatum	Herkunft
(Nik) Tim Rasch	12.07.1998	Deutschland
Kim (Nathalie Bleicher-Woth)	11.09.1996	Rumänien
Connor (Jakob Grün)	15.04.1998	Aachen
Toni (Katharina Kock)	12.01.1998	Duisburg
Vivi (Livia Mischel)	02.08.1994	Schweiz
Dean (Adonis Jovanovic)	04.11.2000	Serbien
Lukasz (Bartosz Andrzejczak)	01.02.1997	Polen
Denny (Lörn Lehmann)	20 Jahre	Hürth
Lilli (Amanda Bella Ciss)	20 Jahre	Köln
Olivia (Jéssica Sulikowski)	29.12.1994	Brasilien
Emmi (Denise Duck)	18.11.	Berlin
Schmidt (Alexander Freund)	Keine Angaben	Berlin
Jannes (Benjamin Mittelstädt)	19.10.1995	Berlin
Jade (Laura Vetter)	24.10.1996	Dresden

³ Alle Angaben von der Seite:
<https://www.rtl2.de/sendungen/berlin-tag-nacht/wer-ist-wer> (14.05.2020)

2. Anzahl der vorkommenden Anglizismen pro Kategorie

	Anglizismus	Wortart	Bedeutung
1.	Song	Substantiv, maskulin	1. „Lied (der Unterhaltungsmusik o. Ä.)“ 2. „(musikalisch und textlich meist einfaches) einprägsames, oft als Sprechgesang vorgetragenes Lied mit zeitkritischem, sozialkritischem, satirischem o. ä. Inhalt“
2.	Sandwich	Substantiv, neutral	„zwei zusammengeklappte belegte Brotscheiben“
3.	Win-win-Situation	Substantiv, feminin	„Situation, Gegebenheit, Konstellation, die für alle Beteiligten Vorteile bietet“
4.	Girl	Substantiv neutral	1. „Mädchen“ 2. „einer Tanzgruppe, einer Revue angehörende Tänzerin“
5.	Party	Substantiv, feminin	1. „Zwangloses, privates Fest (mit Musik und Tanz)“ 2. „(organisiertes) größeres zwangloses öffentliches Fest“
6.	After-Show-Party	Substantiv, feminin	„nach einem Konzert, einer Show o. Ä. stattfindende Party (für einen ausgewählten Kreis von Eingeladenen)“
7.	Highlight	Substantiv, neutral	„Höhepunkt, Glanz eines (kulturellen) Ereignisses“
8.	Drink	Substantiv, maskulin	„meist alkoholisches (Mix) getränk“
9.	Shooting	Substantiv, neutral	„Kurzform für Fotoshooting“
10.	Joint	Substantiv, maskulin	„selbst gedrehte Zigarette, deren Tabak Haschisch oder Marihuana beigemischt ist“

11.	Baby	Substantiv, neutral	1. „Schätzchen, Liebling“ 2. a) „Säugling, Kind im ersten Lebensjahr“ b) „Kind“
12.	Barkeeperin	Substantiv, feminin	„weibliche Form zu Barkeeper (=jemand, der in einer Bar [alkoholische] Getränke, besonders Cocktails, mixt und ausschenkt)“
13.	Internet	Substantiv, neutral	„Weltweiter Verbund von Computern und Computernetzwerken, in dem spezielle Dienstleistungen (wie E-Mail, World Wide Web, Telefonie) angeboten werden“
14.	SMS	Substantiv, feminin	„über das Mobilfunknetz versandte geschriebene Kurznachricht“
15.	Handy	Substantiv, neutral	„kleines Mobiltelefon“
16.	Sex	Substantiv, maskulin	„Geschlechtsverkehr, sexuelle Bestätigung“
17.	Bodyguard	Substantiv, maskulin	„Leibwächter“
18.	DJ	Substantiv, maskulin	„jemand, der (besonders in Diskotheken) einem Publikum Musiktitel auswählt und präsentiert“
19.	Bitch	Substantiv, feminin	Kein Eintrag dazu im Duden Online
20.	Kondom	Substantiv, neutral	„Präservativ“
21.	Job	Substantiv, maskulin	„vorübergehende (einträgliche) Beschäftigung (zum Zweck des Geldverdienens)“

22.	Bodybuilding	Substantiv, neutral	„gezieltes Muskeltraining mit besonderen Geräten“
23.	Show	Substantiv, feminin	„Schau; Vorführung eines großen, bunten Unterhaltungsprogramms in einem Theater, Variété o. Ä., besonders als Fernsehsendung“
24.	Beauty	Substantiv, feminin	„Englisch beauty = Schönheit“
25.	Manager	Substantiv, maskulin	1. „mit weitgehender Verfügungsgewalt und Entscheidungsbefugnis ausgestattete, leitende Persönlichkeit eines Großunternehmens“ 2. „Geschäftlicher Betreuer von Künstlern, Berufssportlern o.Ä.“
25.	Luck	Substantiv	Kein Eintrag dazu im Duden (Lösungsvorschlag: Glück)
26.	Popstar	Substantiv, maskulin	„gefeierter, berühmter Künstler; gefeierte, berühmte Künstlerin“
27.	flirten	Verb	„jemandem durch ein bestimmtes Verhalten, durch Gesten, Blicke oder scherzhafte Worte seine Zuneigung bekunden und auf diese Weise eine erotische Beziehung anzubahnen suchen“
28.	dancen	Verb	„tanzen“
29.	joinen	Verb	Kein Eintrag dazu im Duden (Lösungsvorschlag: teilnehmen)

30.	chillen	Verb	„sich (nach einer Anstrengung) erholen, entspannen“
31.	cry	Verb	kein Eintrag dazu im Duden (Lösungsvorschlag: weinen)
32.	wish	Verb	kein Eintrag dazu im Duden (Lösungsvorschlag: wünschen)
33.	love (you)	Verb	Kein Eintrag dazu im Duden (Lösungsvorschlag: liebe dich)
34.	strange	Adjektiv	„sonderbar, merkwürdig, befremdlich“
35.	easy	Adjektiv	„leicht, keine Schwierigkeiten mit sich bringend“
36.	strong	Adjektiv	keine Erklärung im Duden (Lösungsvorschlag: stark)
37.	safe	Adjektiv	Keine Erklärung im Duden (Lösungsvorschlag: sicher)
38.	creepy	Adjektiv	Keine Erklärung im Duden (Lösungsvorschlag: gruselig)
39.	cool	Adjektiv	„[stets] die Ruhe bewahrend, keine Angst habend, nicht nervös [werdend], sich nicht aus der Fassung bringen lassend; kühl und lässig, gelassen“
40.	fit	Adjektiv	„in guter körperlicher Verfassung, sportlich durchtrainiert“
41.	young	Adjektiv	kein Eintrag dazu (Lösungsvorschlag: jung)
42.	abgefickt	Adjektiv	„in üblem Zustand, heruntergekommen“

43.	sexy	Adjektiv	„sexuell attraktiv oder zu einer entsprechenden Wirkung verhelfend“
44.	Down	Adjektiv	„sich körperlich, psychisch auf einem Tiefstand befindend; zerschlagen, ermattet; niedergeschlagen, bedrückt“
45.	international	Adjektiv	„zwischen mehreren Staaten bestehend, zwischenstaatlich“
47.	sorry	Interjektion	„freundschaftliche Höflichkeitsformel zur Entschuldigung“
48.	hey	Interjektion	„Zuruf, mit dem man jemandes Aufmerksamkeit zu erregen sucht“
49.	Lol	Abkürzung	„drückt [meist in geschriebenem Text] große Heiterkeit aus“
50.	Off	Adverb (Abkürzung für offline)	„(von einem Sprecher) außerhalb der Kameraeinstellung zu hören bzw. hinter der Bühne“

3. Verwendungsbeispiele (als ganze Äußerungen)

1. *Mir fehlt nur noch eine Strophe, dann ist der Song fertig.* (Connor, 22 Jahre)
2. *Was willst du auf dein Sandwich haben?* (Toni, 22 Jahre)
3. *Oh Mann, das wird ja 'ne Win-win-Situation für uns beide.* (Dean, 20 Jahre)
4. *Viel Spaß mti deinen Girls heute.* (Olivia, 26 Jahre)
5. *Ich will einfach für Olivia eine schöne Party organisieren.* (Henry, 26 Jahre alt)
6. *Danach geht's für uns auf 'ne After-show-Party.* (Lilli, 20 Jahre)
7. *Das wird der Highlight des Abends.* (Toni, 22 Jahre)
8. *Aber wenn du Zeit hast, kannst du auf einen Drink vorbeikommen.* (Nik, 22 Jahre)
9. *Die Mädels warten aufs Shooting.* (Henry, 26 Jahre alt)
10. *Raucht hier jemand ein Joint?* (Lukasz, 23 Jahre)
11. *Baby, kannst du mir helfen?* (Jade, 24 Jahre)
12. *Du bist doch eine professionelle Barkeeperin.* (Jannes, 25 Jahre)
13. *Oh Mann. Das Internet ist wieder abgestürzt.* (Dean, 20 Jahre)
14. *Schreib mir 'ne SMS, wenn du ankommst.* (Connor, 22 Jahre)
15. *Wieso gehst du nie an dein Handy ran?* (Toni, 22 Jahre)
16. *Ich hatte mit Connor gestern Sex.* (Toni, 22 Jahre)
17. *Der Bodyguard hat uns rausgeschmissen.* (Schmidt, keine Angabe zum Alter)
18. *Der DJ hat gut aufgelegt* (Nik, 22 Jahre)
19. *Was für eine Bitch!* (Olivia, 26 Jahre)
20. *Wir haben kein Kondom benutzt.* (Jannes, 25 Jahre)
21. *Du machst einen super Job.* (Jannes, 25 Jahre)
22. *Er steht voll auf Bodybuilding.* (Kim, 24 Jahre)
23. *Er hat 'ne richtige Show aufgelegt.* (Lilli, 20 Jahre)
24. *Wir machen heute einen Beauty-Tag.* (Toni, 20 Jahre)
25. *Ganz viel Luck wünsche ich dir.* (Dean, 20 Jahre)
26. *Aus ihr wird ein großer Popstar.* (Schmidt, keine Angabe zum Alter vorhanden)
27. *Versucht er etwa, mit mir zu flirten?* (Jade, 24 Jahre)
28. *Zeig mal, wie du dancen kannst.* (Jannes, 25 Jahre)
29. *Nick und ich überlegen eh schon, was heute geht und dann könnt ihr uns einfach joinen.* (Toni, 22 Jahre)
30. *Wir werden heute einfach nur noch chillen. Kein Bock zu gar nix.* (Toni, 22 Jahre)
31. *Oh Baby, du cry!* (Nik, 22 Jahre)
32. *Wish dir viel Glück!* (Vivi, 22 Jahre)

33. *Love you Schatz!* (Dean, 20 Jahre)
34. *Die benehmen sich alle voll strange.* (Lukasz, 23 Jahre)
35. *Es ist ganz easy.* (Emi, keine Angabe zum Alter vorhanden)
36. *Ich weiß, dass es nicht einfach für dich ist. Aber bleib strong.* (Nik, 22 Jahre)
37. *Mach dir keine Sorgen. Bei mir bist du safe.* (Dean, 20 Jahre)
38. *Die ist ganz creepy.* (Connor, 22 Jahre)
39. *Komm, lass uns was cooles unternehmen.* (Jannes, 25 Jahre)
40. *Er trainiert ganz viel, um fit zu bleiben.* (Kim, 24 Jahre)
41. *Sie sieht noch sehr young aus.* (Denny, 20 Jahre)
42. *Oh Mann, fühle mich voll abgefickt.* (Kim, 24 Jahre)
43. *Du siehst super sexy aus.* (Dean, 20 Jahre)
44. *Fühle mich so down nach der ganzen Aktion.* (Olivia, 26 Jahre)
45. *Die Uni ist aber international anerkannt.* (Toni, 22 Jahre)
47. *Sorry, hab dich jetzt aber voll zugelabert.* (Emmi, keine Angabe zum Alter vorhanden)
48. *Hey du! Was geht?* (Jannes, 25 Jahre)
49. *Lol. Das war ja lustig.* (Dean, 20 Jahre)
50. *Sorry, bin off. Meine Gedanken sind gerade woanders.* (Olivia, 26 Jahre)

Zusammenfassung

Infolge der Entwicklung der Wissenschaft und Technologie Ende des 20. Jahrhunderts ist es ebenfalls zum Erscheinen neuer Wörter gekommen, beziehungsweise zu neuen Termini in der englischen Sprache. Sowohl andere Staaten als auch ihre Sprachen übernahm ebenfalls das Deutsche eine Vielzahl neuer Wörter aus dem Englischen. Diese Wörter werden aufgrund ihrer anglophonen Herkunft als Anglizismen bezeichnet. Einige von ihnen wurden in der ursprünglichen, übersetzten Form angepasst, während der Großteil dieses Phänomens verändert wurde. Im Deutschen unterscheidet man vier Kategorien von Anglizismen und zwar nach der Entstehungsart: direkte Übernahmen (aus dem Englischen), Ersetzungen (nach eng.), Teilersetzungen (Hybrid- bzw. Mischbildungen) und Pseudo-Anglizismen. Diese Arbeit bietet eine Übersicht, welche Anglizismen in der Jugendserie „Berlin - Tag & Nacht“ am meisten vorkamen. Darüber hinaus steht im Fokus die Frage, ob die Verwendung dieses Phänomens vom Geschlecht oder Alter abhängt.

Schlüsselwörter: Anglizismus, Soziolekt, Sprache, Jugend, Serie

Textsorte Beratungstexte – Gewissensfragen

Tekstna vrsta savjetodavni tekstovi – pitanja savjesti

Sažetak

U ovom radu izvršit će se tekstnolingvistička analiza pisanih savjetodavnih tekstova kao specifične vrste teksta koji su objavljeni u njemačkom listu *Süddeutsche Zeitung*. Pritom razlikujemo dvije podvrste tj. varijante savjetodavnih tekstova: tekstovi koji se bave problemima lične prirode (tzv. *Jadikovke* ili rubrika *Otvori dušu, Izjadaj se*, izvorno na njemačkom jeziku: *Kummerkasten* kojih ćemo se samo površno dotaći) i tekstovi koji stavljaju u prvi plan pitanja savjesti (izvorno na njemačkom jeziku: *Gewissensfragen*, a kojim ćemo se intenzivnije baviti). Tekstovima koji tematiziraju pitanja savjesti primarno će se pristupiti sa tekstnolingvističkog aspekta sa kojega će i biti analizirani, a potom će kao sekundarni cilj ovog rada biti ispitano da li i u kojoj mjeri savjetodavac može shvatiti i adekvatno odgovoriti na pitanja onoga koji traži savjet, a koji je svoju dilemu i problem iznio u pisanom obliku, da li je savjetodavac, bazirajući se isključivo na opisu problema lica koje traži savjet, uopće u stanju dati odgovarajuće upute koje će dovesti do rješenja problema.

Rad je podijeljen na tri dijela:

- Uvod u tematiku, šta su to savjetodavni tekstovi, koja su njihova obilježja, karakteristike,
- tekstnolingvistička analiza tekstova koji se bave pitanjima savjesti i to iz odabranog korpusa dr. Erlingera koji odgovara na pitanja čitalaca u gore spomenutom listu *Süddeutsche Zeitung*.

Nakon tekstne i analize problema slijedi Zaključak autorica sa utiscima, promišljanjima i pogledima u budućnost.

Ključne riječi:

Tekstna lingvistika, savjetodavni tekstovi, jadikovke, pitanja savjesti

1. Texte

Als Einstieg in diese Thematik soll und der Grundbegriff der Textlinguistik dienen: der Text. Diesen zu definieren ist keine einfache Angelegenheit, zumal man einem richtigen Irrgarten von Definitionen begegnet. Wir halten uns daran, dass ein Text als Teileinheit eines Diskurses eine relativ abgeschlossene Grundeinheit der sprachlichen Kommunikation ist, die von sozial Handelnden als pragmatische, semantische und formale sowie prototypisch gewichtete Gesamtheit deklariert bzw. verstanden wird. Texte werden von den Kommunizierenden aus bestimmten sozialen oder psychischen Anlässen nach globalen Textmustern, die sich als erfolgreich erwiesen haben, konstituiert und rezipiert. Sie sind auf das Übermitteln und Verstehen von thematisch organisierten Informationseinheiten zur Realisierung von Handlungszielen der Partner im Rahmen übergreifender Interaktionsereignisse gerichtet. Die Elemente der Äußerungsfolgen stehen in kohäsiver Beziehung zueinander; Kohärenz kommt auf der Basis textgeleiteter Zusammenhänge durch das Inferieren von Vorwissen über die Konstitution von Texten zustande (Schach 2016: 57). In der Alltagssprache bedeutet ein Text sowohl alles Geschriebene als auch alles Gesagte. Der Begriff Text stammt aus dem Lateinischen von *textum* und bedeutet „das Gewebe, Gefüge“, das Verb *textere* bedeutet „weben, fügen“. Die Textlinguistik als Sprachdisziplin beschäftigt sich mit Texten sowohl in geschriebener als auch in mündlicher Form, sowohl mit literarischen als auch mit nichtliterarischen Texten (Dubová/Pallová 2006: 11). Im Rahmen dieser Arbeit werden wir uns aus praktischen Gründen ausschließlich auf die geschriebenen Texte fokussieren.

2. Textsorten

So wie es unzählige Definitionen des Begriffs Text gibt, so existieren auch viele Definitionen des Begriffs Textsorte. An dieser Stelle seien nur die Begriffsdefinitionen erwähnt, die von den bedeutendsten deutschen Linguisten vertreten werden. Klaus Brinker (1992: 132), der sich mit Textlinguistik beschäftigt, charakterisiert den Begriff Textsorte folgendermaßen: „Textsorten sind konventionell geltende Muster für komplexe sprachliche Handlungen und lassen sich jeweils als typische Verbindungen von kontextuellen (situativen), kommunikativ-funktionalen und strukturellen (grammatischen und thematischen) Merkmalen beschreiben. Sie haben sich in der Sprachgemeinschaft historisch entwickelt und gehören zum Alltagswissen der Sprachteilhaber; sie besitzen zwar eine normierende Wirkung, erleichtern aber zugleich den kommunikativen Umgang, indem sie den Kommunizierenden mehr oder weniger feste Orientierungen für die Produktion und Rezeption von Texten geben.“

Bevor wir uns den Beratungstexten zuwenden, werden zunächst in Anlehnung an ADAMZIK (2005), THURMAIR (2010), FANDRYCH/ THURMAIR (2011: 15f.) sowie BRINKER (2014: 133–139) das Wesen von Textsorten kurz umreißen:

- Es handelt sich um Klassen von Texten, die sich aufgrund bestimmter charakteristischer textexterner und/oder textinterner Merkmale (situative Faktoren, kommunikativ-funktionale und strukturelle Merkmale) bündeln lassen.
- Diese Merkmale sind entweder obligatorisch und somit textsortenkonstituierend oder fakultativ, d.h. nur textsortenspezifisch.
- Die Textsorten sind als konventionell geltende Muster bestimmten sprachlichen Handlungen zuzuordnen.
- Sie können mehr oder weniger kulturell geprägt sein.
- Sie dienen zur Bewältigung wiederkehrender kommunikativer Aufgaben, wofür sich aufgrund von (einzel-)kulturellen Konventionen historisch Routinen entwickelt haben.
- Die Textsorten sind in unterschiedlichem Maße standardisiert und konventionalisiert – konkrete Textexemplare können bei wenig(er) standardisierten Textsorten beachtliche Unterschiede zum jeweiligen Prototyp aufweisen.
- Die (produktive und/oder rezeptive) Kenntnis der Textsorten sowie der ihnen zugrunde liegenden Muster erwerben die Sprachträger zusammen mit anderen Bausteinen ihrer Sprach- und Kommunikationskompetenz.
- Der Umgang mit Textsorten wird „nur im Rahmen des Hineinwachsens in eine spezifische soziale Praxis“ gelernt (ADAMZIK 2005: 210). Die Kenntnis vieler konkreter Textsorten wird als Allgemeinwissen vorausgesetzt.
- Einzelne Textsorten können unscharfe Ränder aufweisen, konkrete Textexemplare können mehreren Textsorten zugeordnet werden. Zur Abgrenzung und Beschreibung von Textsorten werden im Allgemeinen die Kategorien Textfunktion, Kommunikationssituation, Textthema und Form der thematischen Entfaltung sowie die sprachliche Gestaltung des Textes herangezogen (vgl. BRINKER et al. 2014: 139–147)

Es gibt eine Vielzahl von verschiedenen Textsorten. Hier werden die wichtigsten genannt:

- Regelnde Texte (Gebrauchsanweisung, Gesetz, Testament...)
- Belehrende Texte (Schulbuch, wissenschaftlicher Text...)
- Mitteilende Texte (Nachricht, Protokoll, Bericht...)
- Auffordernde Texte (Propaganda, Werbetext, Einladung...)
- Rationale Texte (Zeugnis, Gutachten...)

- Unterhaltende Texte (Roman, Erlebnisbericht, Liedtext...)
- Poetisch-deutende Texte (Gedichte, Dramen, Erzählungen)
- Journalistische Texte (Interview, Kolumne, Reportage...)
- Beratungstexte (Kummerkasten-Texte, Gewissensfragen...)

2.1. Beratungstexte

Unter den von Fandrych/Thurmair (2011: 15f.) ausgewählten Textsorten befinden sich auch die Beratungstexte, die in zwei Textsortenvarianten geteilt werden: Kummerkasten-Texte und Gewissensfragen. Zu dieser Textsorte kann man, so Autoren, Folgendes festhalten: „Allen beratenden Texten – einschließlich der Beratungsgespräche – gemeinsam ist die Grundkonstellation, dass sich aufgrund einer kooperativen Basis ein Ratsuchender an eine zweite Person mit der Bitte um Hilfestellung in einer problematischen Situation wendet“, während für die Kummerkasten-Texte gilt, dass der Ratsuchende von dem Ratgebenden einen konkreten Handlungsplan erwartet, der ihm einen Weg aus seiner misslichen Lage zeigt, geht es in den Gewissensfragen hingegen primär um die moralisch-ethische Beurteilung einer Handlung des Ratsuchenden durch den Ratgebenden. Nach Bergerová/Schmidt (2015: 49) kommt eine solche Beurteilung zwar auch in den Kummerkasten-Texten gelegentlich vor, sie stellt jedoch nicht deren primäre Aufgabe dar.

Im Duden-Wörterbuch wird Gewissen als ein „Bewusstsein von Gut und Böse des eigenen Tuns; Bewusstsein der Verpflichtung einer bestimmten Instanz gegenüber“ definiert.¹

In dieser Arbeit beabsichtigen wir die Gewissensfragen aus der *Süddeutschen Zeitung* in den Mittelpunkt stellen. Die Texte aus der *Süddeutschen Zeitung* sind an ihrer erstklassigen und hervorragenden Qualität erkennbar, aus diesem Grund haben wir uns entschieden, die Gewissensfragen aus dieser Zeitung zu analysieren.

3. Gewissensfragen von Dr. Dr. Erlinger

Die *Süddeutsche Zeitung* (SZ)² ist eine deutsche überregionale Abonnement-Tageszeitung. Von 2002 bis 2018 gab es im Magazin der Süddeutschen Zeitung die Rubrik „Die Gewissensfrage“, die von Dr. Dr. Rainer Erlinger beantwortet wurden.

¹ www.Duden.de (Stand 08.02.2020)

² Im weiteren Text wird die Abkürzung SZ anstelle der Vollform Süddeutsche Zeitung verwendet.

Rainer Erlinger, Jahrgang 1965, ist promovierter Mediziner und Jurist. Nach Tätigkeiten als wissenschaftlicher Mitarbeiter und Arzt arbeitet er jetzt als Rechtsanwalt und Publizist vor allem auf den Gebieten des Medizinrechts und der Ethik. Im „Süddeutsche Zeitung Magazin“ beantwortet Rainer Erlinger jede Woche Gewissensfragen der Leser.

Über fast 17 Jahre sendeten Leser ihre moralischen Fragen des Alltags ein und jeden Freitag beantwortete Rainer Erlinger eine davon im Magazin. Über 850 Fragen sind seitdem erschienen. Dabei widmet er sich den Fragen mit Scharfsinn, Witz und intellektueller Verve und greift für seine immer wieder überraschenden Lösungen auf den Kanon der Moralphilosophie ebenso zurück wie auf Quellen aus Literatur und Zeitgeschichte.

Der Strom der Zuschriften war groß: 50-100 Anfragen kamen jeden Monat. Das Spektrum umfasst alle Bereiche des Lebens: von der Organspende und den Umgang mit Sterbenden über ethische Aspekte beim Einkaufen und der Berufswahl bis hin zum Miteinander in der Familie, der Schule, am Arbeitsplatz, im Verkehr und in der Bahn.

Immer wieder kommt die Frage auf: Sind die Fragen wirklich echt oder von der Redaktion ausgedacht? Die Antwort ist so einfach wie klar: Die Fragen sind alle echt, eingesandt von Leserinnen und Lesern des Süddeutsche Zeitung Magazins.

Eine Gewissensfrage nach Duden-Wörterbuch ist eine unabweisbare schwierige Frage, die (persönlich) entschieden werden muss.

Durch diese Arbeit werden zuerst drei Gewissensfragen, die wir als Korpus für diese Arbeit ausgewählt haben, eine nach der anderen, präsentiert, dann werden sie innerhalb ihrer Kommunikationssituation, Textfunktion, Textstruktur, nach sprachlichen Merkmalen, Tempusformen und Referenzformen analysiert. Im Folgenden werden diese Texte in ihrer Vollform angegeben.

Text 1: Darf man über Unfälle anderer lachen?

Frage:

Ich schaue gerne „Try not to laugh“ Videos, die so lustig sind, dass man lachen muss, auch wenn man noch so sehr versucht, nicht zu lachen. Oft sind es irgendwelche Pannen, die den Leuten passieren. Ist es falsch, sich „Try not to laugh“ Videos anzuschauen, bei denen sich Menschen verletzen? Lukas M., 12, Heidelberg

Antwort:

Ich finde es gut, dass du dir darüber Gedanken machst. Bei Videos, in denen sich jemand verletzt, wird es tatsächlich schwierig. Ich habe mir einige angesehen und festgestellt, dass es da zwei Arten gibt. Bei der einen Art passiert etwas so Komisches, dass man lachen muss, auch wenn dabei ein Mensch stürzt oder getroffen wird. Man lacht dabei also über das Komische, das meistens deshalb lustig ist, weil es so ungewöhnlich ist. Wenn zum Beispiel ein Ball zufällig etwas trifft, das fällt dann runter, stößt gegen etwas anderes, das daraufhin umfällt, und am Ende wird der getroffen, der den Ball geworfen hat. Da lacht man nicht darüber, dass der von etwas getroffen wurde, was ihn vielleicht verletzt, sondern über diese komische Folge von Zufällen. Vielleicht bleibt einem sogar, wie man sagt, das Lachen im Halse stecken, weil man zunächst lacht, aber wenn man erkennt oder darüber nachdenkt, dass dabei jemand verletzt wurde, plötzlich Bedenken bekommt. So wie du.

Die andere Art von diesen Videos zeigen eigentlich nur, wie sich jemand verletzt, meistens weil derjenige von etwas getroffen wird oder stürzt: Er oder sie kriegt was in die Fresse oder fällt auf die Schnauze. Ich habe den Eindruck, das sind die meisten Videos. Und mit denen habe ich ein Problem, weil man dabei einfach über das Unglück anderer lacht. Man muss sich doch nur vorstellen, selbst an deren Stelle zu sein. Ob man es dann wohl auch noch so lustig findet?

Aber so kann man den Videos einen neuen Sinn geben: Try not to laugh, nicht weil man das Gesicht zusammenkneift, sondern weil man sich klarmacht, dass an der Tatsache allein, dass jemandem etwas Unschönes passiert, gar nichts lustig ist, sondern umgekehrt, der oder die einem leid tun sollte. Wenn man das dabei erkennt, ist es sogar gut, sich diese Videos anzuschauen, sonst aber nicht.

Text 2: Sollte man einer Alkoholikerin weiterhin Wein schenken?

Frage:

„Seit Jahrzehnten schenke ich einer Freundin – wir sind beide über siebzig – eine Kiste guten Wein zum Geburtstag. Leider musste ich feststellen, dass sie Alkoholikerin geworden ist. Alle meine Versuche, ihr zu helfen, sind gescheitert, ich möchte ihr nun keinen Wein mehr schenken. Andererseits ändert das nichts, und sie kauft sich nur billigen Fusel. Was soll ich tun?“ Karin S., Berlin

Antwort:

Als Grundsatz sollte gelten, dass man sein persönliches Handeln verantworten muss, unabhängig davon, wieviel es zum Ergebnis eines Geschehens beiträgt.

Nur weil ein unabgesperres Fahrrad am Bahnhof sowieso in kürzester Zeit gestohlen wird, darf man es nicht selbst mitnehmen. Dass die Freundin sich ohnehin Alkohol besorgt, entbindet Sie nicht von Ihrer Verantwortung. Nun könnte man, so wie Sie es tun, argumentieren, dass eine Kiste Wein pro Jahr bei einer Alkoholkranken vermutlich einen Tropfen auf den heißen Stein darstellt, und die persönliche Zuwendung, die im Schenken dieser Kiste liegt, deren negativen Beitrag aufzuwiegen scheint.

Allerdings überzeugt das am Ende nicht. Vielleicht würde sich Ihre Freundin wirklich am meisten über die Kiste Wein zum Geburtstag freuen. Dennoch müssen und sollten Sie nicht etwas tun, was Ihrer Überzeugung widerspricht und zudem objektiv schadet. Nach all den Jahren kennen Sie Ihre Freundin vermutlich so gut, dass Sie ihr mit etwas anderem auch eine Freude bereiten, also mit anderem Ihre Zuneigung zeigen können. Etwa mit einer Delikatesse, die sie gern isst, also innerhalb der Idee des Genusses bleibt, aber ohne die Probleme der Sucht.

Und man darf einen Aspekt nicht außer Acht lassen: das Signal, das in dem Geschenk einerseits und dessen Verweigerung andererseits liegt. Wenn Sie mit dem seit Jahren üblichen Ritual fortfahren und Ihrer Freundin Alkohol schenken, als gäbe es kein Problem, tragen Sie mit zu dessen Verdrängung bei. Das ist ein nicht zu unterschätzendes suchtförderndes oder suchterhaltendes Verhalten. Umgekehrt liegt in dem Abbruch des Rituals und im expliziten Verweigern des Alkohols als Geschenk auch ein deutlicher Hinweis, dass Sie sich ernsthaft Sorgen machen, vielleicht ein stärkerer, als es Gespräche bislang waren.

Text 3: Riskante Fahrgemeinschaft

Frage:

„Ich plane für das Wochenende eine Motorradfahrt mit einer Freundin als Sozia hintendrauf. Sie besitzt keine Schutzkleidung, die ich aber als essenziell empfinde. Ich könnte es nicht mit mir vereinbaren, selbst mit Schutzkleidung zu fahren – und ihr passiert etwas, falls es einen Unfall gibt. Soll ich ihr meine Kleidung geben, da ich Fahrer bin und die Verantwortung trage?“ Paul K., München

Antwort:

Wenn Sie jemanden auf dem Motorrad mitnehmen, setzen Sie diese Person einem erhöhten Risiko aus. Dieses Risiko wird gemindert durch entsprechende Kleidung. Auch wenn die – im Gegensatz zum Helm – nicht vorgeschrieben ist, Sie ohne sie also nichts Verbotenes tun, wird jeder Motorradkundige bestätigen, dass man sie tragen soll.

Nun könnte Ihre Freundin sagen, dass sie sich des Risikos voll bewusst ist und sich ihm auf eigene Verantwortung aussetzt. Dennoch tragen Sie als Fahrer und Besitzer des Motorrads weiter Verantwortung für einen Mitfahrer. Als Fahrer sind Sie derjenige, der die Herrschaft über das Motorrad und damit die gefährliche Situation insgesamt hat. Da Sie die Schutzkleidung als essenziell empfinden, könnte die Entscheidung Ihrer Freundin, mit einem geringeren Schutz zu fahren, Sie nicht vollständig entlasten. Sie können die Verantwortung für Ihr eigenes Handeln, hier, sie so mitzunehmen, nicht komplett abgeben. Insofern wäre es besser, Ihrer Freundin die Schutzkleidung zu geben. Mit zwei Problemen: Das erste ist, dass Sie dann selbst ungeschützt fahren. Zwar können Sie sich eigenverantwortlich einem höheren Risiko aussetzen, das ist jedoch unklug, mindestens inkonsequent und fast schon widersinnig. Das größere Problem aber ist, dass Sie damit die Verantwortung für Ihre Sicherheit zumindest teilweise an Ihre Freundin abgeben, die ja, wenn sie akzeptiert, Ihre Schutzkleidung zu tragen, zugleich akzeptiert, Sie damit diesem erhöhten Risiko auszusetzen, was Sie spiegelbildlich ihr nicht vollständig abnehmen können. Durch Hin- und Herschieben von Schutzkleidung und Verantwortung können Sie das Problem, dass Sie zu wenig Schutz für zwei Personen haben, also nicht lösen. So sollten Sie gar nicht fahren.

4. Kommunikationssituationen

Die hier im Fokus stehenden Gewissensfragen stellen einen Fall der Leser-Medien-Interaktion dar. Die Öffentlichkeit, also die Leser der Zeitschrift, sind auch Empfänger der Antwort und nicht nur der Ratsuchende.

Der Ratsuchende bleibt der medialen Öffentlichkeit anonym.

In diesen drei Fällen haben drei Ratsuchende ihren Namen, abgekürzten Nachnamen, Alter und Wohnorte genannt, wodurch die Anonymität gestärkt wird.

Im ersten Text hat der Ratsuchende Luka M. 12 aus Heidelberg eine Gewissensfrage an Dr. Dr.. Rainer Erlinger gestellt.

Im zweiten Text haben wir die Situation, wo die Ratsuchende Karin. S, die nur ihren Vornamen und Wohnort angibt, eine Antwort von Ratgebendem, Dr. Dr.. Rainer Erlinger sucht. Ihrer Frage können wir aber entnehmen, dass es sich um eine ältere Frau handelt.

In dritter Gewissensfrage stellt der Ratsuchende Paul K. aus München eine Frage an Dr. Dr.. Rainer Erlinger.

Und wer ist eigentlich der Ratgebende Dr. Dr.. Erlinger? Etwas haben wir im Vorkapitel enthüllt. Zusätzlich erscheint Dr. Dr. Erlinger in der Zeitung in der Gestalt eines freundlichen Mannes, der die Leser auf einen gemalten Foto vertrauensvoll anlächelt. Rainer Erlinger hat Medizin- und Jurastudium beendet, in den zwei genannten Bereichen die Doktorwürden erlangt, daher die zwei Dokortitel, die man nicht übersehen kann.

Hier sei festzuhalten, dass die Rat suchenden Leser verschiedenen Altersgruppen angehören, von ratsuchendem 12-jährigen Luka bis zu über 70-jährigen Karin.

5. Textfunktionen

Die Handlungsabfolge bei einer Gewissensfrage in einem solchen Beratungstext ist strukturell in zwei Handlungsschritte geteilt:

Im ersten Handlungsschritt befindet sich der Ratsuchende und im zweiten Handlungsschritt der Ratgebende.

Im ersten Handlungsschritt haben Luka, Karin und Paul eine Einführung in ihre problembehaftete Situation gemacht, die ihren Gewissen keine Ruhe geben. Sie befinden sich in einem konflikthaltigen Ausgangszustand, die sie gerne in Richtung auf einen positiven Zielzustand verändern möchten.

Dabei haben sie eine konkrete Frage an Dr. Dr. Rainer Erlinger gestellt, um eine moralisch-ethische Beurteilung des Handelns zu bekommen:

Ist es falsch, sich „Try not to laugh“ Videos anzuschauen, bei denen sich Menschen verletzen? Lukas M., 12, Heidelberg

Was soll ich tun?

Karin S., Berlin

Soll ich ihr meine Kleidung geben, da ich Fahrerbin und die Verantwortung trage? Paul K., München

Im zweiten Handlungsschritt bewertet Dr. Dr. Rainer Erlinger erstmal die Situation, in der sich die Ratsuchenden Luka, Karin und Paul befinden. Dann vergleicht er ihre Situationen mit anderen Beispielen, wodurch sie ein besseres Bild von ihrer ganzen Situation bekommen sollen. Er will ihnen klar machen, dass sie für ihre Handlungen Verantwortung übernehmen müssen. Dr. Dr. Rainer Erlinger gibt ihnen einige Vorschläge, wie sie auf andere Art und Weise Situationen bewältigen können, ohne mit Problemen konfrontiert zu werden, um zu einer möglichen Lösung des Problems zu kommen:

- a) *Ich finde es gut, dass du dir darüber Gedanken machst. Bei Videos, in denen sich jemand verletzt, wird es tatsächlich schwierig. Ich habe mir einige angesehen und festgestellt, dass es da zwei Arten gibt.*
- b) *Als Grundsatz sollte gelten, dass man sein persönliches Handeln verantworten muss, unabhängig davon, wieviel es zum Ergebnis eines Geschehens beiträgt. Nur weil ein unabgesperrtes Fahrrad am Bahnhof sowieso in kürzester Zeit gestohlen wird, darf man es nicht selbst mitnehmen.*
- c) *Wenn Sie jemanden auf dem Motorrad mitnehmen, setzen Sie diese Person einem erhöhten Risiko aus. Dieses Risiko wird gemindert durch entsprechende Kleidung. Auch wenn die – im Gegensatz zum Helm – nicht vorgeschrieben ist, Sie ohne sie also nichts Verbotenes tun, wird jeder Motorradkundige bestätigen, dass man sie tragen soll.*

6. Textstruktur

Die funktionale Zweiteilung der Beratungstexte im Sinne einer festen Handlungsabfolge führt zu folgender Textstruktur: Handlungsschritt - Problemexplizierung und Handlungsschritt - Problemlösung.

6.1. Handlungsschritt - Problemexplizierung

Der Handlungsschritt - Problemexplizierung sieht Folgendes vor:

- die Darstellung des problematischen Zustands
- die Explizierungen des Problems
- die explizite Frage an den Berater.

Beispiele für die geschilderte Dreier-Struktur der drei Texte:

Lukas Gewissensfrage

Ich schaue gerne „Try not to laugh“ Videos, die so lustig sind, dass man lachen muss, auch wenn man noch so sehr versucht, nicht zu lachen. (Schritt 1)

Oft sind es irgendwelche Pannen, die den Leuten passieren. (Schritt 2)

Ist es falsch, sich „try not to laugh“ Videos anzuschauen, bei denen sich Menschen verletzen? (Schritt 3)

Karins Gewissensfrage

Seit Jahrzehnten schenke ich einer Freundin, wir sind beide über siebzig, eine Kiste guten Wein zum Geburtstag. (Schritt 1)

Leider musste ich feststellen, dass sie Alkoholikerin geworden ist. (Schritt 2)

Was soll ich tun? (Schritt 3)

In der Problemexplizierung enthält die Anfrage keine Anrede der Ratsuchenden, sie fangen direkt mit dem Erzählen bzw. der Schilderung ihres Problems an:

Pauls Gewissensfrage

Ich plane für das Wochenende eine Motorradfahrt mit einer Freundin als Sozia hintendrauf. (Schritt 1)

Sie besitzt keine Schutzkleidung, die ich aber als essenziell empfinde. (Schritt 2)

Soll ich ihr meine Kleidung geben, da ich Fahrer bin und die Verantwortung trage? (Schritt 3)

In der Problemexplizierung enthält die Anfrage keine Anrede der Ratsuchenden. Sie fangen unmittelbar mit dem Erzählen ihres Problems an, das relativ kurz ist, und stellen eine direkte Frage an den Ratgeber, die einen moralischen Charakter hat.

6.2. Handlungsschritt - Problemlösung

Die Problemlösung besteht aus zwei Teilen und diese sind: die Einordnung und die zentrale Bewertung.

Die Einordnung wird oft mit einer persönlichen Bewertung des Ratgebenden verbunden, wie im Beispiel a):

Ich finde es gut, dass du dir darüber Gedanken machst.

Als Grundsatz sollte gelten, dass man sein persönliches Handeln verantworten muss, unabhängig davon, wieviel es zum Ergebnis eines Geschehens beiträgt.

Wenn Sie jemanden auf dem Motorrad mitnehmen, setzen Sie diese Person einem erhöhten Risiko aus.

Die zentrale Bewertung wird durch verschiedene moralische und rechtliche Argumente gestützt:

Da lacht man nicht darüber, dass der von etwas getroffen wurde, was ihn vielleicht verletzt, sondern über diese komische Folge von Zufällen.

Und man darf einen Aspekt nicht außer Acht lassen: das Signal, das in dem Geschenk einerseits und dessen Verweigerung andererseits liegt. Wenn Sie mit dem seit Jahren üblichen Ritual fortfahren und Ihrer Freundin Alkohol schenken, als gäbe es kein Problem, tragen Sie mit zu dessen Verdrängung bei.

Insofern wäre es besser, Ihrer Freundin die Schutzkleidung zu geben. Mit zwei Problemen: Das erste ist, dass Sie dann selbst ungeschützt fahren. Zwar können Sie sich eigenverantwortlich einem höheren Risiko aussetzen, das ist jedoch unklug, mindestens inkonsequent und fast schon widersinnig.

In der Problemlösung steht die moralisch-ethische Bewertung des Ratgebers an erster Stelle. Dr. Dr. Rainer Erlinger versucht also durch seine jahrelange Fachkenntnisse, moralische Verpflichtung und rechtliches Wissen den Ratsuchenden Ratschläge zu geben, um das Problem einzusehen und um die mögliche Lösung zu finden.

7. Sprachliche Merkmale

Von den sprachlichen Spezifika der Gewissensfragen sind folgende Beispiele ausgewählt.

- Formulierung der Ratschläge.

Die Formulierungen werden durch Imperativkonstruktionen gebildet.

Der Imperativ wird nur benutzt, wenn man eine oder mehrere Personen persönlich/direkt anspricht. Der Imperativ gilt also nur für die 2. Person Singular „du“, die 2. Person Plural „ihr“ und die Höflichkeitsform „Sie“. Demnach ist die 3. Person Singular „er, sie, es“ ausgeschlossen.

- Für die Formulierung der Ratschläge werden in der hier angeführten und analysierten Antworten Modalverben benutzt, um Ratschläge abzutönen bzw. abzuschwächen:

*Dennoch **müssen** und **sollten** Sie nicht etwas tun, was Ihrer Überzeugung widerspricht und zudem objektiv schadet.*

*Sie **können** die Verantwortung für Ihr eigenes Handeln, hier, sie so mitzunehmen, nicht komplett abgeben.*

*Zwar **können** Sie sich eigenverantwortlich einem höheren Risiko aussetzen, das ist jedoch unklug, mindestens inkonsequent und fast schon widersinnig.*

*Durch Hin- und Herschieben von Schutzkleidung und Verantwortung **können** Sie das Problem, dass Sie zu wenig Schutz für zwei Personen haben, also nicht lösen.*

*So **sollten** Sie gar nicht fahren.*

- Es gibt auch Formulierungen, bei denen mögliche Handlungsoptionen bewertet werden, woraus implizit ein konkreter Handlungsvorschlag abgeleitet wird:

Aber so kann man den Videos einen neuen Sinn geben: Try not to laugh, nicht weil man das Gesicht zusammenkneift, sondern weil man sich klarmacht, dass der Tatsache allein, dass jemandem etwas Unschönes passiert, gar nichts lustig ist, sondern umgekehrt, der oder die einem leid tun sollte. Wenn man das dabei erkennt, ist es sogar gut, sich diese Videos anzuschauen, sonst aber nicht.

Und man darf einen Aspekt nicht außer Acht lassen: das Signal, das in dem Geschenk einerseits und dessen Verweigerung andererseits liegt.

Durch Hin- und Herschieben von Schutzkleidung und Verantwortung können Sie das Problem, dass Sie zu wenig Schutz für zwei Personen haben, also nicht lösen. So sollten Sie gar nicht fahren.

- Tempusformen

In der ersten Gewissensfrage „Darf man über Unfälle anderer Lachen?“ wird bei der Problemdarstellung Präsens (Gegenwart) eingesetzt (*schauen, versuchen, passieren*), das dazu dient, die Informationen als gegenwärtig zu markieren.

Bei dem Handlungsschritt der Problemlösung wird am meisten die Präsensform verwendet (*finde, verletzt*). Zunächst wird in der Antwort die Gewissensfrage in der Präsensform analysiert.

Die Vergangenheitsform Perfekt taucht auf, um auf die eigentliche Frage oder das Problem zurückzuführen und die Folge der Handlung in den Vordergrund zu stellen:

*Ich **habe** mir einige **angesehen** und **festgestellt**, dass es da zwei Arten gibt. Bei der einen Art passiert...*

Die Formen des Vorgangspassivs im Präsens und Präteritum werden verwendet, um die Handlung besser und näher zu beschreiben:

*Da lacht man nicht darüber, dass der von etwas **getroffen wurde**, was ihn vielleicht verletzt, sondern über diese komische Folge von Zufällen.*

*Bei der einen Art passiert etwas so Komisches, dass man lachen muss, auch wenn dabei ein Mensch stürzt oder **getroffen wird**.*

Dann wird wieder die Präsensform verwendet, um den Ratsuchenden dazu zu bringen, die gleiche Situation aus einem anderen Blickwinkel zu sehen:

Man muss sich doch nur vorstellen, selbst an deren Stelle zu sein. Ob man es dann wohl auch noch so lustig findet?

Danach werden die Handlungsvorschläge, die auf die Zukunft verweisen, allgemein in der Präsensform verwendet:

*Aber so **kann** man den Videos einen neuen Sinn **geben**: Try not to laugh, nicht weil man das Gesicht **zusammenkneift**, sondern weil man sich **klarmacht**, dass an der Tatsache allein, dass jemandem etwas Unschönes **passiert**, gar nichts lustig **ist**, sondern umgekehrt der oder die einem leid tun **sollte**. Wenn man das dabei **erkennt**, **ist** es sogar gut, sich diese Videos **anzuschauen**, sonst aber nicht.*

In der zweiten Gewissensfrage „Sollte man einer Alkoholikerin weiterhin Wein schenken?“ fängt das Erzählen bzw. das Schildern der Situation mit Präsens an (*schenke, helfen*), um auszudrücken, wie lange sie ihrer Freundin Wein schenkt. Anschließend folgen Präteritum und Perfekt-Formen, die dazu dienen, ihre Erkenntnis der ganzen Situation zu schildern (*musste, ist geworden*).

In dem zweiten Handlungsschritt wird am Anfang als Grundsatz der Konjunktiv II Präteritum verwendet, um die Wahrscheinlichkeit, dass man richtig liegt, auszudrücken:

*Als Grundsatz **sollte gelten**, dass man sein persönliches Handeln verantworten muss, unabhängig davon, wieviel es zum Ergebnis eines Geschehens beiträgt.*

Darauf folgen die Präsensformen. Mithilfe der Präsensformen werden die Handlungsvorschläge gegenwärtig und auch allgemein gültig markiert:

*Und man **darf** einen Aspekt nicht außer Acht lassen: das Signal, das in dem Geschenk einerseits und dessen Verweigerung andererseits **liegt**. Wenn Sie mit dem seit Jahren üblichen Ritual **fortfahren** und Ihrer Freundin Alkohol **schenken**, als gäbe es kein Problem, **tragen** Sie mit zu dessen Verdrängung **bei**. Das **ist** ein nicht zu unterschätzendes suchtförderndes oder suchterhaltendes Verhalten.*

In der dritten Gewissensfrage „Riskante Fahrgemeinschaft“ wird die Einleitung in Problemdarstellung im Präsens dargestellt, weil das Problem noch aktuell relevant ist.

Am Anfang wird mit der Präsensform (*mitnehmen, setzen, soll tragen*) eine Einleitung in die Antwort gemacht, um den Rat gegenwärtig und allgemein

gültig zu markieren. Dann wird die **Futur I Form** benutzt, um den gegebenen Rat zu bekräftigen (*wird bestätigen*). Zwischendurch wird das **Perfekt** verwendet, um eine abgeschlossene Handlung - in diesem Fall - ein Gesetz zu bestätigen (*ist nicht vorgeschrieben*).

Konjunktiv II Präsens bezieht sich auf eine Form der indirekten Rede, die auf eine Handlungsmöglichkeit hindeutet:

*Nun **könnte** Ihre Freundin sagen, dass sie sich des Risikos voll bewusst ist und sich ihm auf eigene Verantwortung aussetzt.*

- Referenzformen: Pronomina und Artikel

Eine interne Strukturgrenze trennt die Pronomina zum Ausdruck der primären Gesprächsrollen Sprecher (ich) und Hörer (du) von den Pronomina zum Ausdruck von Referenten in der Referenzrolle (3. Person). Letztere können wir deshalb die Referenz-Pronomina (Personalpronomen der 3. Person) nennen (Weinrich 1993, 94f).

- Personalpronomen

Im ersten Text wird das Personalpronomen der ersten Person (ich) im ersten Teil auf den Ratsuchenden bezogen, im zweiten Teil auf den Ratgebenden.

Im ersten Teil des Textes wird das Pronomen der zweiten Person (Distanzform Sie) von dem Ratsuchenden ausgelassen.

Im zweiten Teil des Textes benutzt der Ratgebende sehr häufig die Personalpronomen der zweiten Person (du) und (ich) richtet sich auf Ratgebenden selbst. Die direkte Anrede soll möglicherweise auch eine gewisse Verbindlichkeit und persönliche Beziehung suggerieren:

***Ich** finde es gut, dass **du** dir darüber Gedanken machst.*

Im zweiten Text wird das Personalpronomen der ersten Person (ich) im ersten Teil auf die Ratsuchende Karin bezogen und das Pronomen der dritten Person (sie, ihr) bezieht sich auf Karins Freundin.

*Seit Jahrzehnten schenke **ich** einer Freundin...*

*Leider musste **ich** feststellen...*

*Alle meine Versuche, **ihr** zu helfen, sind gescheitert, **ich** möchte **ihr** nun keinen Wein mehr schenken. Andererseits ändert das nichts, und **sie** kauft sich nur billigen Fusel.*

*Was soll **ich** tun?*

Im zweiten Teil bezieht sich das Pronomen der zweiten Person (Sie) auf die jeweilige Gegenüber, in diesem Fall auf Karin.

*Nun könnte man, so wie **Sie** es tun...*

*Dennoch müssen und sollten **Sie** nicht etwas tun...*

*Nach all den Jahren kennen **Sie** Ihre Freundin vermutlich so gut, dass **Sie ihr** mit etwas anderem...*

*Etwa mit einer Delikatesse, die **sie** gern isst...*

Im dritten Text wird das Personalpronomen der ersten Person (ich) im ersten Teil auf den Ratsuchenden Paul und (sie, ihr) in der dritten Person auf Pauls Freundin bezogen:

***Ich** plane für das Wochenende...*

***Sie** besitzt keine Schutzkleidung...*

***Ich** könnte es nicht mit mir vereinbaren... Soll **ich ihr** meine Kleidung geben, da **ich** Fahrer bin und die Verantwortung trage?*

Im zweiten Teil des Beratungstextes bezieht sich das Pronomen der zweiten Person (Distanzform Sie) auf jeweiligen Gegenüber, in diesem Fall Paul, und das Pronomen der dritten Person (sie, ihr) bezieht sich auf Pauls Freundin:

*Wenn **Sie** jemanden auf dem Motorrad mitnehmen ...*

*...**Sie** ohne **sie** also nichts Verbotenes tun...*

*...dass **sie** sich des Risikos voll bewusst ist.*

*Dennoch tragen **Sie** als Fahrer...*

*Als Fahrer sind **Sie** derjenige ...*

*Da **Sie** die Schutzkleidung als essenziell empfinden...**Sie** nicht vollständig entlasten. **Sie** können die Verantwortung... **sie** so mitzunehmen...*

*....dass **Sie** dann selbst ungeschützt fahren.*

*Zwar können **Sie** sich eigenverantwortlich...*

*... dass **Sie** damit die Verantwortung für Ihre Sicherheit*

*....wenn **sie** akzeptiert...*

*...**Sie** damit diesem erhöhten Risiko auszusetzen, was **Sie** spiegelbildlich ...*

*...Sie können die Verantwortung für **Ihr** eigenes Handeln...*

*Durch Hin- und Herschieben von Schutzkleidung und Verantwortung können **Sie** das Problem, dass **Sie** zu wenig Schutz für zwei Personen haben, also nicht lösen. So sollten **Sie** gar nicht fahren.*

Die Personalpronomina verweisen auf bekannte Informationen aus der Gewissensfrage.

- Das neutrale, unpersönliche Pronomen man

Als neutral ist dieses Pronomen deshalb zu bezeichnen, weil es die Personalformen sowohl hinsichtlich des Genus als auch des Numerus neutralisiert, entpersonalisiert.

Diese neutralisierte Form eignet sich nun funktional sehr gut in den Beratungstexten, um gesellschaftliche Konventionen oder auch Normen auszudrücken.

Dazugehörigen Beispiele aus der ersten Gewissensfrage sind:

*... dass **man** lachen muss, auch wenn man noch so sehr versucht, nicht zu lachen.*

*Da lacht **man** nicht darüber,...*

*Vielleicht bleibt einem sogar, wie **man** sagt, das Lachen im Halse stecken, weil **man** zunächst lacht, aber wenn **man** erkennt...*

*... weil **man** dabei einfach über das Unglück anderer lacht.*

Man muss sich doch nur vorstellen,...

*Ob **man** es dann wohl auch noch so lustig findet?*

*Aber so kann **man** den Videos einen neuen Sinn geben: Try not to laugh, nicht weil **man** das Gesicht zusammenkneift, sondern weil **man** sich klarmacht,....*

*Wenn **man** das dabei erkennt, ...*

Entsprechende Beispiele aus der zweiten Gewissensfrage, die gefunden wurden, sind:

*Als Grundsatz sollte gelten, dass **man** sein persönliches Handeln verantworten muss...*

*Nur weil ein unabgesperrtes Fahrrad am Bahnhof sowieso in kürzester Zeit gestohlen wird, darf **man** es nicht selbst mitnehmen.*

*Nun könnte **man**, so wie Sie es tun...*

*Und **man** darf einen Aspekt nicht außer Acht lassen*

Passendes Beispiel aus der dritten Gewissensfrage, wäre:

*Auch wenn die – im Gegensatz zum Helm – nicht vorgeschrieben ist, Sie ohne sie also nichts Verbotenes tun, wird jeder Motorradkundige bestätigen, dass **man** sie tragen soll.*

- Neutrales das und es

Häufig treten in den Gewissensfragen die neutralisierenden Pronomina **es** und **das** auf. Beide dienen unter anderem dazu, größere Textteile wieder aufzunehmen (Fandrych/Thurmair 2011, 261).

Hier werden dazu einige Beispiele aus der ersten Gewissensfrage erwähnt:

*Ich könnte **es** nicht mit mir vereinbaren...*

*Mit zwei Problemen: **Das** erste ist, dass Sie dann selbst ungeschützt fahren. Zwar können Sie sich eigenverantwortlich einem höheren Risiko aussetzen, **das** ist jedoch unklug, mindestens inkonsequent und fast schon widersinnig*

Passende Beispiele aus der zweiten Gewissensfrage sind folgende:

*Andererseits ändert **das** nichts, und sie kauft sich nur billigen Fusel.*

*...unabhängig davon, wieviel **es** zum Ergebnis eines Geschehens beiträgt.*

*..., darf man **es** nicht selbst mitnehmen. Nun könnte man, so wie Sie **es** tun, argumentieren,...*

*Allerdings überzeugt **das** am Ende nicht..*

*...das Signal, **das** in dem Geschenk einerseits und dessen Verweigerung andererseits liegt.. **Das** ist ein nicht zu unterschätzendes suchtförderndes oder suchterhaltendes Verhalten.*

*...**es** Gespräche bislang waren.*

Schließlich kommen hier noch Beispiele aus der dritten Gewissensfrage:

*Ich könnte **es** nicht mit mir vereinbaren...*

*Mit zwei Problemen: **Das** erste ist, dass Sie dann selbst ungeschützt fahren. Zwar können Sie sich eigenverantwortlich einem höheren Risiko aussetzen, **das** ist jedoch unklug, mindestens inkonsequent und fast schon widersinnig.*

- Possessiv-Artikel

Possessivartikel gehören wie die unbestimmten und bestimmten Artikel zu den Begleitern eines Nomens und können nicht alleine stehen, sondern nur in Verbindung mit einem Nomen. Possessivartikel geben eine Zugehörigkeit oder einen Besitz an.

In der ersten Gewissensfrage wird der Possessiv-Artikel nicht verwendet.

Beispiele aus der zweiten Gewissensfrage:

*Alle **meine** Versuche...*

*Als Grundsatz sollte gelten, dass man **sein** persönliches Handeln verantworten muss...*

*Dass die Freundin sich ohnehin Alkohol besorgt, entbindet Sie nicht von **Ihrer** Verantwortung.*

*Vielleicht würde sich **Ihre** Freundin...*

*...was **Ihrer** Überzeugung widerspricht ...*

*Nach all den Jahren kennen Sie **Ihre** Freundin vermutlich so gut, dass Sie ihr mit etwas anderem auch eine Freude bereiten, also mit anderem **Ihre** Zuneigung zeigen können.*

*Wenn Sie mit dem seit Jahren üblichen Ritual fortfahren und **Ihrer** Freundin Alkohol schenken...*

Beispiele aus der dritten Gewissensfrage:

*Soll ich ihr **meine** Kleidung geben...*

*Nun könnte **Ihre** Freundin sagen...*

*Da Sie die Schutzkleidung als essenziell empfinden, könnte die Entscheidung **Ihrer** Freundin...*

*Insofern wäre es besser, **Ihrer** Freundin die Schutzkleidung zu geben...*

*Das größere Problem aber ist, dass Sie damit die Verantwortung für **Ihre** Sicherheit zumindest teilweise an **Ihre** Freundin abgeben, die ja, wenn sie akzeptiert, **Ihre** Schutzkleidung zu tragen...*

- Der Artikel dieser/-e/-es

Dieser/-e/-es wird zu den Demonstrativa gezählt. Damit werden Hinweise in der Situation verstanden, verbunden mit einer Zeigegeste. Das Pronomen dieser dient dazu, um auf nominale Referenten zu verweisen.

Beispiele aus der ersten Gewissensfrage wären:

*Da lacht man nicht darüber, dass der von etwas getroffen wurde, was ihn vielleicht verletzt, sondern über **diese** komische Folge von Zufällen.*

*Die andere Art von **diesen** Videos zeigen eigentlich nur, wie sich jemand verletzt, meistens weil derjenige von etwas getroffen wird oder stürzt*

Dazugehörige Beispiele aus der zweiten Gewissensfrage sind:

*Nun könnte man, so wie Sie es tun, argumentieren, dass eine Kiste Wein pro Jahr bei einer Alkoholkranken vermutlich einen Tropfen auf den heißen Stein darstellt, und die persönliche Zuwendung, die im Schenken **dieser** Kiste liegt, deren negativen Beitrag aufzuwiegen scheint.*

Beispiel aus der dritten Gewissensfrage:

***Dieses** Risiko wird gemindert durch entsprechende Kleidung.*

8. Schlussfolgerung

Eine Untersuchung von Gewissensfragen in SZ im Rahmen der Seminararbeit hat Folgendes ergeben:

In der Kommunikationssituation verläuft die Kommunikation räumlich und zeitlich asynchron. Die Kommunikationspartner sind sozial nicht gleichgestellt. Die Leser wenden sich im Vertrauen, das durch die weitgehende Anonymität gestärkt wird, mit ihren persönlichen Fragen und Problemen an einen Experten, der die Redaktion der Zeitschrift vertritt. Die Beratungstexte stellen folglich grundsätzlich einen zweiteiligen Textverbund dar: Auf eine Frage folgt eine Rückmeldung.

Die Fragen der Gewissenstexte sind nicht aktuelle Themen, die in der Welt passieren. Sie sind allgemeine Probleme, die jeden betreffen können, so kann der Leser die Zeitschrift jederzeit hervorholen und nachsehen, was in ähnlichen oder denselben Situationen empfohlen wird. Die Leser sind verschiedener Altersgruppen.

Die Gewissensfragen beantwortet Dr. Dr. Erlinger, der ein Experte in diesem Gebiet ist. Es ist sehr wichtig, dass der Ratgeber eine Ausbildung, Fachwissen, verständliche Umgangssprache und, wenn es nötig ist, ein Fachvokabular beherrscht, dadurch gewinnt er das Vertrauen der Leser. Hierzu ist wichtig zu erwähnen, dass sein Bild beim Öffnen seiner Gewissenstexte eine große Rolle spielt. Das Bild, auf dem er lächelt, erweckt im Leser das Gefühl des Vertrauens

und es ist zudem wissenschaftlich erwiesen, dass Bilder nachhaltiger im Gedächtnis abgespeichert werden als Texte.

Die Textstruktur der Gewissenfragen teilt sich in zwei Handlungsschritte. In dem ersten Handlungsschritt stellt der Ratsuchende eine kurze und verständliche Frage zu seinem Problem. Mängel der Gewissenstexte in Printmedien sind, dass keine mündliche Kommunikationsaspekte, wie Gesten und Gesichtsausdruck, miteinbezogen und berücksichtigt werden können. Die Anfragen der Ratsuchenden enthalten gewöhnlich keine Anreden und die Rückmeldung des Ratgebers auch nicht. Der Ratgeber geht auf die Fragen direkt ein. Der Anfrageteil wird in der Regel mit einem Fragesatz abgeschlossen (*Soll ich ihr meine Kleidung geben, da ich Fahrer bin und die Verantwortung trage? Was soll ich tun?*) oder dieser erscheint als Überschrift des gesamten Textes (*Ist es falsch, sich „Try not to laugh“ Videos anzuschauen?*)

Der zweite Handlungsschritt ist die Antwort, die durch verschiedene textlinguistische Handlungen, Textanalysen und sprachliche Merkmale gestützt wird und durch die versucht wird, eine konkrete und konstruktive Antwort zu bekommen, die als eine komplexe sprachliche Handlung zu verstehen ist. Wie man den Beispielsätzen entnehmen kann, wird der Jugendliche Luka geduzt, was ebenfalls ein Zeichen der Nähe ist und die Älteren werden mit der Höflichkeitsform Sie angesprochen.

Die Gewissensfragen weisen eindeutige sprachliche Merkmale auf. Für die Formulierung der Ratschläge werden Modalverben benutzt, um Ratschläge abzutönen: *können, sollen, müssen*. Es werden Pronomina und Artikel benutzt.

Das unpersönliche Pronomen **man** wird sehr häufig benutzt. Diese neutralisierte Form eignet sich nun funktional sehr gut in den Gewissensfragen, um gesellschaftliche Konventionen oder auch Normen auszudrücken. Häufig treten in den Gewissensfragen auch die neutralisierenden Pronomina **es** und **das** auf. Beide dienen unter anderem dazu, größere Textteile wieder aufzunehmen.

Dies alles gibt eine Art der Kommunikation den Ratsuchenden das Gefühl die richtige „Face-to-Face“-Kommunikation verwirklicht zu haben. Wenn der Ratgeber all das in Betracht zieht, kann man in Beratungstexten durchaus entsprechende Anweisungen, die zur Lösung des Problems führen, geben.

9. Literaturverzeichnis

- Adamzik, Kirsten (2005): *Textsorten im Fremdsprachenunterricht – Theorie und Praxis*. In: Text-Arbeiten. Textsorten im fremd- und muttersprachlichen Unterricht an Schule und Hochschule. Hrsg. v. Kirsten Adamzik und Wolf-Dieter Krause. Tübingen: Narr Verlag, S. 205-237.
- Bergerová, Hana/Marek, Schmidt (2015): *Textsortenlinguistik und Fremdsprachendidaktik. Zum Einsatz von Beratungstexten aus Jugendzeitschriften im schulischen DaF-Unterricht*. In: Aussiger Beiträge 9. Hrsg. Ort Verlag, S. 49-64.
- Bergerová, Hana/Schuppener, Georg/Szatmári, Petra (2015): *Text und Stil im Wandel – neue Perspektiven der Textlinguistik und Stilistik*. Aussiger Beiträge. Germanistische Schriftenreihe aus Forschung und Lehre. Wien: Praesens Verlag.
- Brinker, Klaus (1992): *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Brinker, Klaus et al. (2014): *Linguistische Textanalyse: Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden (Grundlagen der Germanistik)*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Dubová, Jarmila/Pallová, Martina (2006): *Einführung in die Textlinguistik. Materialien für das Fernstudium*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Dyskolos, Apollonios (2005): *Über das Pronomen: Einführung, Text, Übersetzung und Erläuterung*. Leipzig: Phillip Brandenburg.
- Fandrych, Christian/Thurmair, Maria (2011): *Textsorten im Deutschen. Linguistische Analysen aus sprachdidaktischer Sicht*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Simon, Horst J. (2003): Für eine grammatische Kategorie „Respekt“: Synchronie, Diachronie und Typologie der deutschen Anredepronomina. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Schach, Annika (2016): *Storytelling und Narration in den Public Relations. Eine textlinguistische Untersuchung der Unternehmensgeschichte* (Springer Fachmedien, Wiesbaden).
- Thurmair, Maria (2010): *Textlinguistik*. In: Krumm, Hans-Jürgen und Fandrych, Christian, (eds.) *Deutsch als Fremd- und Zweitsprache: ein internationales Handbuch*. Bd. 35, 1. Halbbd. Berlin: De Gruyter Mouton, S. 284-293.
- Weinrich, Harald et al. (1993): *Textgrammatik der deutschen Sprache*. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag.

Internetquellen

- <https://www.duden.de/rechtschreibung/Gewissen> [01.02.2020]
- <http://www.rainererlinger.de/die-gewissensfrage.html> [01.02.2020]
- <https://mein-deutschbuch.de/possessivartikel.htm> [01.02.2020]
- <https://d-nb.info/1143148576/34> [02.02.2020]
- <http://www.rainererlinger.de/autor.html> [02.02.2020]
- <https://mein-deutschbuch.de/imperativ.html> [04.02.2020]

<https://d-nb.info/1143148665/34> [05.02.2020]

<https://www.springer.com/de/book/9783658110116> [08.02.2020]

<https://books.google.ba/books?id=HcGdCgAAQBAJ&pg=PA210&lpg=PA210&dq=referenz+formen+pronomina&source=bl&ots=MHC2hMvmuW&sig=ACfU3U1MFb2y85bQknNrIbTHBh46558eQw&hl=hr&sa=X&ved=2ahUKEwjN3qLKwLnnAhURjosKHWImBmkQ6AEwA3oECAoQAQ#v=onepage&q=referenz%20formen%20pronomina&f=false> [08.02.2020]

<http://ucj.upol.cz/images/Sekce-NJ/Textlinguistik.pdf> [17.03.2020]

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit geht es um die textlinguistische Analyse der geschriebenen Beratungstexte als besonderer Textsorte in der *Süddeutsche Zeitung*. Dabei werden zwei verschiedene Textsortenvarianten erwähnt: Kummerkasten (diesen werden wir nur oberflächlich ansprechen) und Wissensfragen (mit denen wir uns etwas intensiver auseinandersetzen werden). Die Wissensfragen werden in erster Linie durch verschiedene textanalytische Untersuchungen behandelt. Das zweite Ziel dieser Untersuchung ist es festzustellen, ob der Ratgebende durch die Printmedien das eigentliche Problem des Ratsuchenden versteht und ob er, basiert ausschließlich auf der Beschreibung des Ratsuchenden, entsprechende Anweisungen, die zur Lösung des Problems führen, geben.

Die Arbeit ist in drei Teile gegliedert:

Einführung in die Thematik, was Beratungstexte sind und ihre charakteristischen Merkmale, folgt die textanalytische Untersuchung der Wissensfragen, die in Texten von Dr. Dr. Erlinger in *Süddeutsche Zeitung* beantwortet wurden.

Nach der Text- und Problemanalyse wird eine zusammenfassende Schlussfolgerung mit Eindrücken und Meinungen der Autorinnen gegeben.

Schlüsselwörter:

Textlinguistik, Beratungstexte, Kummerkasten, Wissensfragen

GRADOVRH

TEATROLOGIJA

Društveni i politički utjecaji i osječko kazalište *Od HNK Osijek do NK Osijek*

Sažetak

Grad Osijek je u Trojednici, ili službeno u Trojednoj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, kao dijelu Austro-Ugarske Monarhije, imao u vrijeme osnivanja HNK Osijek skoro podjednak broj Hrvata i pripadnika drugih nacija među svojim građanstvom. Stoga je uspjeh u osnivanju ovoga, drugoga teatra sa Hrvatskom u imenu, predstavljao pravi podvig. Nakon osnivanja, HNK Osijek je moralo proći jedan dosta dug put kako bi dokazalo svoju produkcijsku moć, te time izborilo opstanak koji je dosta puta dolazio u pitanje.

Produkcijska iskušnja, pa i neuspjesi, bili su često prouzročeni političkim čimbenicima na koje kazalište nije moglo imati utjecaja, ali je trpjelo posljedice. U vrijeme dugotrajnoga mira, kakvim se smatralo doba do 1914. nije bilo većeg rata nekoliko desetljeća i Europa do tada nije spoznala nešto nalik velikom miru koji je 1914. završio.

Godine koje su prethodile kraju razdoblja toga „velikog mira“ su bile obilježene krvavim obračunima između nekoliko država. Čak i države koje nisu direktno učestvovala u tim ratovima, bile su na neki način uključene u njih. Međusobno nepoštovane i netrpeljivost su dosegli vrhunac pred sami početak Prvog svjetskog rata do kojega je vodio niz ranijih postupaka.

Upravo u tome ratnom nizu je svoje mjesto moralo tražiti Hrvatsko narodno kazalište Osijek. Svoju prosvjetiteljsku misiju je ponosno izvršavalo i u najtežim okolnostima pred Prvi svjetski rat i u njemu, da bi se naknadno moralo pomiriti sa time da su političke prilike privremeno ipak odnijele jednu pobjedu, čak i na kazališnoj sceni. Kazalište koje je uporno, unatoč velikoj opasnosti širilo hrvatsku riječ na scenama širom Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Srbije i Bosne i Hercegovine se u jednom dijelu svoga „života“ prestalo zvati hrvatskim imenom. Ime koje je 14 godina sa ponosom nosilo je, kao dokaz moći nekih novih snaga na političkoj sceni moralo promijeniti.

Uvod

Vrijeme dugotrajnoga mira u Europi je bilo vrijeme bez velikih ratova, jer u razdoblju pred 1914. koja se često smatra krajem mirnoga razdoblja, bilo je čak pet većih ili manjih ratova, koji se u literaturi često spominju kao lokalni oružani sukobi.¹ Veliko iskušenje za to mirno razdoblje je nastupilo i četiri godine prije nastanka HNK Osijek. Svibanjskim prevratom, zapravo atentatom na kralja Aleksandra i kraljicu Dragu, ugašena je loza Obrenovića u Srbiji i označen je prekid razdoblja suradnje u odnosima Austro-Ugarske Monarhije i Srbije.² Ovim prevratom je Srbija postala neovisnija o Austro-Ugarskoj koja više nije mogla utjecati na srbijansku vanjsku politiku ili trgovinske odnose koji su bili izravni povod za „Svinjski rat“ zapravo prekid nekih trgovačkih veza između Srbije i Austro-Ugarske Monarhije koji je trajao od 1906.-1911. godine³.

Austro-Ugarska, ili Dvojna Monarhija je bila, poslije Rusije, po veličini druga država Europe sa brojnim nacijama koje su činile njeno stanovništvo. U dijelovima takve, nacionalno nehomogene države je u oba dijela monarhije, živjela nezadovoljna većina neaustrijskog i ne mađarskog stanovništva.⁴ Među tim narodima, Južni Slaveni su bili dosta brojna skupina i sve češće je dolazilo do međusobne suradnje između Slovenaca, Srba i Hrvata, te kontakata i izravne podrške koja je dolazila iz Srbije, u kojoj je vladala izražena netrpeljivost prema Austro-Ugarskoj Monarhiji, posebno nakon „Svibanjskog prevrata“ 1903. godine.⁵

U takvim uvjetima osnivanje jednog Hrvatskog narodnog kazališta u gradu koji „nije ni polovicom žiteljstva hrvatski grad“⁶, ipak je postojala velika želja za osnivanjem takve institucije. Postojala je, jednostavno, potreba za mjestom na kojemu bi se hrvatska kultura mogla redovito i nesmetano dokazivati. Ta potreba je postala toliko velika da je osječko kazalište moralo početi sa radom, čak ako je potrebno i u nekom drugom gradu.

¹ Stevenson, David: *1914-1918 Historia De La Primera Guerra Mundial*, Debate publishing company, 2013., p.27.-28.

² U noći sa 28. na 29. svibnja 1903. godine po starom (julijanskom) kalendaru, odnosno 10. na 11. lipnja po novom (gregorijanskom) kalendaru, grupa urotnika je pod vodstvom Dragutina Dimitrijevića Apisa izvršila atentat na tadašnjeg kralja Obrenovića, kako bi omogućila ustoličenje kralja Karađorđevića. Apis, srpski visoki oficir i međunarodni terorist će ot toga trenutka jako utjecati na sve događaje u Europi, sve do svoje smrti 1917. godine pred streljačkim vodom u Solunu.

³ Op. Cit. Stevenson, p.39.

⁴ Kardum, Livia: *Suton stare Europe – Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009. Zagreb, 2009. p.20.-21.

⁵ Loc. Cit. Stevenson

⁶ „Narodna obrana“, br. 293, 19. XII. 1908. u Mucić, HNK 1907.-1941., p.128.

Početak rada HNK Osijek

Ansambel HNK Osijek se 15. svibnja 1907. godine okupio u Varaždinu, gdje je 3. listopada izvedena i prva predstava ovoga kazališta. Svih devetnaest predstava, u kojima su članovi HNK Osijek Varaždincima do kraja mjeseca listopada prikazali 13 djela, bile su izvrsno posjećene.⁷ Kako je u kazališnoj kući u Osijeku tada nastupalo novosadsko kazalište, članovi HNK Osijek nastavljaju svoj umjetnički put u Karlovcu, gdje su od 3. studenog, u sljedećih mjesec dana izveli 19 predstava.⁸

Kazališni odbor je HNK Osijek od samog početaka postavio kao jedno produkcijsko kazalište koje je moralo svoj opstanak opravdati kvalitetnim produkcijama. Samo na taj način je bilo moguće osigurati ne mala sredstva potrebna za rad kazališta, jer su gradovi odlučivali o dodjeli sredstava po kriterijima koji su u velikoj mjeri bili oslonjeni na potrebe građana, ali i na ponuđene izvedbe, kao i na kvalitetu samih izvedaba. HNK Osijek je dolazilo na kulturno tržište koje je bilo uobičajeno mjesto izvedbi „njemačkih i mađarskih putujućih družina upitnih umjetničkih i izvedbenih kvaliteta“⁹, ali i mnogo kvalitetnijih trupa zagrebačkog i novosadskog teatra. Osječko kazalište je trebalo imati uz dramski, i jako kvalitetan operetni ansambl, te kasnije čak i operu, te je bilo jasno kako grad Osijek, neće moći izdvojiti sva sredstva potrebna za funkcioniranje takvoga teatarskoga organizma. Iz tih razloga su već na samome početku rada predviđena gostovanja i u drugim sredinama, kako bi se osigurala i subvencije tih gradova potrebne za rad kazališta i za osiguranje što kvalitetnijih izvođača i što kvalitetnije predstavljanje, u što većemu broju, djela hrvatskih autora. Uz svu neizvjesnost vezanu uz pokretanje ovako velikog kazališnog „mehanizma“ i u prvoj godini planirane rashode od 76.000 kruna¹⁰, ravnatelj HNK Osijek, Nikola Andrić je garantirao najmanje 5.000 kruna suficita.¹¹

⁷ Cf., Mucić, Dragan: *Osnivanje osječkog kazališta 1907. u kontekstu hrvatske kulture*, Dani Hvarškoga kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol.7 No.1. Travanj 1980., p.100.

⁸ Ibidem.

⁹ Biskupović, Alen (2016). Funkcije osječke kazališne kritike u prvoj polovici 20. stoljeća. *Dani Hvarškoga kazališta-Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 42 No. 1, 2016. p.525-548.

¹⁰ Približno 334.400,00 Eura - Grubom aproksimacijom izračunat je približan odnos vrijednosti valute Austrijske Krune (Österreichische Krone) prema Euru početkom XX. Stoljeća. Vodeći se većinom podacima iz knjige: Eybl, Erik: *Von der Eule zum Euro. - Nicht nur eine österreichische Geldgeschichte*, Mohorjeva Hermagoras p. 85-138, taj odnos približno iznosi 1:4,4.

¹¹ Kamilo Firinger, „Osnivanje hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku“, „Kazalište“, svečani broj uz 60-godišnjicu osnutka, 1967., str. 4.-5.

Kako bi takav plan bio ostvariv, bilo je potrebno da kazalište igra pet mjeseci po 24 predstave mjesečno u Osijeku i Varaždinu, te četiri mjeseca po dvadeset predstava mjesečno na gostovanjima u drugim krajevima Hrvatske, u Dalmaciji i Bosni i Hercegovini. Projekcije zarade od 400 kruna po predstavi u Osijeku i Varaždinu, te po 300 kruna u drugim sredinama, uz obećane subvencije u ukupnom iznosu 40.000 kruna, osiguravale su dovoljno sredstava za nesmetan rad kazališta. Početak prve sezone u Varaždinu je pokazao mogućnosti opstanka HNK Osijek, jer je već tada zabilježen suficit od 300 kruna, čemu je potrebno pridružiti i dodatne subvencije gradova Varaždina i Karlovca.¹²

Izvedbu prve svoje predstave u Osijeku nije bilo moguće upriličiti, jer „Srpsko narodno pozorište iz Novoga Sada nije moglo u potpunosti odustati od sklopljenoga ugovora o gostovanju u Osijeku, kako bi se Hrvatsko narodno kazalište iz Osijeka moglo odmah na početku sezone predstaviti publici, ali je skratilo svoj boravak u Osijeku za nešto manje od mjesec dana“¹³. Nakon što je novosadski ansambl Srpskog narodnog pozorišta petoga prosinca napustio Osijek, glumci Hrvatskog narodnog kazališta Osijek su konačno, sedmoga prosinca 1907., svečanom predstavom „osvojili“ svoj teatar. U godini u kojoj je po prvi puta neslužbeno nastupila i hrvatska nogometna reprezentacija¹⁴, izvedbe Hrvatskog narodnog kazališta iz Osijeka u osječkoj teatarskoj kući su bile još jedan korak ka prihvaćanju hrvatskog identiteta i hrvatske riječi u svim društvenim sferama.

Iako je nakon brojnih pokušaja Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku konačno konstituirano, te su određene i značajno veće subvencije tom kazalištu¹⁵, pokušaji povratka starog stanja i vladavine njemačkog jezika nisu prestali sve do početka Prvog svjetskog rata. Hrvatski jezik je potpuno zavladao osječkim pozornicama, ali sa takvim stanjem nisu svi bili zadovoljni. Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija kao politička nacija s zasebnim područjem unutar Austro-Ugarske Monarhije sve vrijeme postojanja je morala na svojem području „osvajati“ zakonom zagarantirana prava. Kazalištem su u Osijeku vladale njemačke kazališne družine, podržane od strane mađarskih i njemačkih

¹² Cf. Mucić, Dragan: *Prvih četrdeset godina-Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1907.-1941.*, Matica hrvatska Ogranak Osijek/ Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 1910., (u daljnjem tekstu: Mucić, HNK 1907.-1941.) p.50-72.

¹³ Andrejaš, Robert: *Odrzi društvenih i zakonskih promjena na hrvatsko osječko kazalište u Trojednoj kraljevini Dalmacije, Hrvatske i Slavonije do nastanka Hrvatskoga narodnog kazališta Osijeku 1907. godine*, Gradovrh 2020, Matica hrvatska Tuzla, 2020. p. 215-234.

¹⁴ Utakmica *Slavija Praga – Hrvatska* odigrana je 23. lipnja 1907. godine u Pragu.

¹⁵ Schubert, Gabriella: *Das deutsche Theater in Esseg (Osijek/Eszék)*. Zeitschrift für Balkanologie, Bd. 39, Nr. 1 (2003), str. 99-100.

zastupnika. Te družine, često prozivane zbog jeftine improvizacije (šmire) i loše rutinirane izvedbe, do pojave HNK Osijek, suvereno su vladale ovim dijelom kulturnog prostora Osijeka i cijele Slavonije.

Nominalna tranzicija kazališta

Osječko kazalište je i nakon velikih uspjeha na svojem početku ipak još desetljećima moralo voditi borbu za svoj opstanak. Varaždinsko-karlovački start ove kazališne kuće, kao i produkcijski uspjeh ovih pretpremijernih otvaranja, označiti će početak neobičnih i uspješnih produkcijskih kombinacija koje je najlakše pratiti kroz tranziciju imena ovoga kazališta. Ovo kazalište će, od svoga nastanka 1907. godine u narednih šezdeset tri godine, svoje ime mijenjati čak 18 puta¹⁶, pri čemu je ovo kazalište u jednom razdoblju (1928.-1931.) po potrebi koristilo dva imena, dok je tri puta nosilo svoje povijesno ime. Sve ove izmjene pokazuju svu vitalnost i upornost ovoga kazališnoga bića. „Promjena imena kazališnih kuća nikada nisu kozmetičke prirode i od tih promjena, kazališta nisu oslobođena niti do današnjih dana“¹⁷.

Kroz svoju povijest, ovo kazalište će 17 puta biti imenovano sa sljedećih 18 imena:

- 1907. Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku
- 1921. Narodno kazalište u Osijeku
- 1928. Osječko-novosadsko/Novosadsko-osječko narodno pozorište
- 1931. (08. Januara/siječnja) Narodno kazalište Primorske banovine
- 1931. (05. Septembra/rujna) Osječko-novosadsko/Novosadsko-osječko narodno pozorište
- 1931. (21. Septembra/rujna) Narodno kazalište Primorske banovine
- 1932. (01. Maja/svibnja) Osječko-novosadsko/Novosadsko-osječko narodno pozorište
- 1932. (03. decembar/prosinac) Narodno kazalište Primorske banovine
- 1933. (18. aprila/travnja) Sjeverno oblasno pozorište
- 1933. (od početka sezone) Osječko-novosadsko/Novosadsko-osječko narodno pozorište

¹⁶ Amplius, Andrejaš, Robert: *Vrijeme, teatar i produkcija – nominalna tranzicija pozorišta u regionu* – magistarski rad, Akademija dramskih umjetnosti, UNTZ, Tuzla, 2015. p.61.-64.

¹⁷ Andrejaš, Robert: *Vrijeme, teatar i produkcija – nominalna tranzicija pozorišta u regionu* – magistarski rad, Akademija dramskih umjetnosti, UNTZ, Tuzla, 2015., sažetak

1933. (02. decembar/prosinac – 15. mart/ožujak 1934.) Narodno kazalište Primorske banovine
1934. Narodno kazalište kraljevića Tomislava u Osijeku
1940. Hrvatsko narodno kazalište kraljevića Tomislava u Osijeku
1941. Hrvatsko državno kazalište Osijek
1945. Hrvatsko narodno kazalište Osijek
1949. (1947?) Narodno kazalište u Osijeku
Od 1970. Hrvatsko narodno kazalište Osijek¹⁸

1907./08.

Prvo svoje ime, Hrvatsko narodno kazalište iz Osijeka će sa varaždinskih i karlovačkih scena donijeti u svoj „rodni“ Osijek. Veliki početni uspjesi i doček prvog intendant HNK Osijek kao nacionalnog heroja kulminirali su svečanošću otvaranja kazališta sedmoga prosinca 1907., kada je ravnatelj Nikola Andrić okrunjen srebrnim lovorovim vijencem. Upravo, zahvaljujući intendantu Andriću i Radoslavu Bačiću stvorena je u Osijeku druga hrvatska pozornica¹⁹, a Hrvatsko narodno kazalište Osijek je dobilo i dosta veliku subvenciju od Gradskog zastupstva, te su buduće produkcije, za izvjesno vrijeme, bile osigurane.

Sve do početka trećega mjeseca osječki teatar niže velike uspjehe, ali tada se pojavljuju prve naznake krize koja će naposljetku dovesti do definitivnog odlaska intendant Andrića iz Osijeka, krajem trećega mjeseca 1908. godine. Do krize je dovela bolest ili odlazak nekih pjevača iz HNK Osijek. Iz toga razloga je opao broj glazbenih predstava, koje je osječka publika voljela, što je dovelo do opadanja posjeta kazalištu.

Pored toga razloga, značajan razlog bila je klima nepovjerenja i međunarodne netrpeljivosti koju su stvarali mediji poput mađaronskog lista „Die Drauf“, u kojemu su se pokušavale probuditi stare međunarodne netrpeljivosti između slavenskog dijela puka²⁰. Naime, Riječka i Zadarska rezolucija iz 1905. godine, okupile su hrvatske stranke iz austrijskog i iz ugarskog dijela Monarhije, srpske stranke i predstavnike Talijana²¹, te su dovele do značajnog približavanja

¹⁸ Andrejaš, Robert: *Vrijeme, teatar i produkcija – nominalna tranzicija pozorišta u regionu* – magistarski rad, Akademija dramskih umjetnosti, UNTZ, Tuzla, 2015. p.61.-64.

¹⁹ Cf., Mucić, HNK 1907.-1941., p. 91.

²⁰ Mucić, HNK 1907.-1941., p.100.

²¹ Kardum, Livia: Aneksiona kriza i Friedjungov proces, *Polit. misao*. Vol. XXX. (1983). No 1. (u daljnjem tekstu: Kardum, Aneksiona kriza), str. 140.

stavova o potrebi za ravnopravnošću svih naroda Monarhije.²² Tako stvorena Hrvatsko srpska koalicija bila je snažan udarac „bečkoj politici dualizma“²³ u Austro-Ugarskoj Monarhiji, te su svi njemački i mađarski potencijali stavljeni u zaštitu dotadašnjih ustaljenih kulturnih modela u Slavoniji.

Kako su osječki kazališni odbor i intendant Andrić u prvi plan kod izbora članova ansambla stavljali umjetnički talent i mogućnosti pojedinog izvođača, te nacionalna pripadnost²⁴ nije mogla biti prepreka za angažman berlinskog dvorskog pjevača Žarka Savića sa suprugom Sultanijom Cijuk-Savić. Iz tih razloga, mađaronski list „Die Drau“ je u pokušajima izazivanja međunacionalne nesloge u trupi stalno potencirao „nehrvatstvo“ Savića²⁵, dok je Andrić u tisku čak nazvan „hrvatožderom“²⁶. Naime, mađaronski list „Die Drau“ je od dolaska Savićevih u Osijek stalno pokazivao u svojim kritikama netrpeljivost prema njima kao „nehrvatima“, želeći i na taj način izazvati neslogu među glumcima Hrvatima i Srbima. Do kulminacije problema je došlo kada je kazališni odbor, novom pjevaču, Žarku Saviću ponudio mjesto intendanta, te je time izazvana prva teža kriza u osječkom kazalištu. Nakon više pokušaja smirivanja krize koja je trajala, u želji spašavanja osječčkoga kazališta kojemu je zbog dugotrajnih nesuglasica prijetilo rasulo, Andrić je dobrovoljno odstupio, dao ostavku i, na koncu, napustio Osijek.²⁷

Početkom travnja, dio ansambla HNK Osijek je gostovao u Vukovaru, te je nakon vrlo uspješnih nastupa na toj i sceni osječke teatarske kuće, ovo kazalište pošlo na svoje prva gostovanja. Na tim gostovanjima će ovu umjetnost predstaviti u krajevima u kojima nisu postojale kazališne kuće. Pored nastupa u Bosni i Hercegovini, planirane su i izvedbe u Dalmaciji, sve do Dubrovnika, do kojih, zbog financijskih problema u koje je družina zapala, naposljetku nije došlo.

²² Srpske stranke su priznanje potrebe prisajedinjenja Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji uvjetovale obaveznom priznanjem ravnopravnosti srpskog naroda s hrvatskim od strane Hrvata.¹⁴ Svi su se složili da svaki narod ima pravo da slobodno i neovisno odlučuje o svom biću i svojoj sudbini pa zato podržavaju borbu Mađara za državnom samostalnošću u nadi da će stečena prava i slobode koristiti i hrvatskom narodu, prvenstveno ujedinjenjem Hrvatske i Slavonije s Dalmacijom. (Kardum, Livia: Aneksiona kriza i Friedjungov proces, Polit. misao. Vol. XXX. (1983). No 1. str. 140.)

²³ Kardum, Aneksiona kriza, str. 140.-141.

²⁴ Cf. Mucić, HNK 1907.-1941., p.60.

²⁵ Ibidem., p.100.

²⁶ Mucić, HNK 1907.-1941., p.60.

²⁷ Amplius, Mucić, HNK 1907.-1941., p. 100.- 105.

Putovanje jednoga kazališta koje je Hrvatsku imalo u imenu, sa velikim brojem Srba u Ansamblu u Bosnu i Hercegovinu sredinom 1908. godine, tada još uvijek nominalno u sastavu Osmanskoga carstva, nije imalo većih izgleda za uspjeh. U polariziranoj sredini u kojoj takva trupa nije bila dovoljno niti hrvatska niti srpska, u politički nesređenom okruženju, nije se mogla očekivati veća zainteresiranost za umjetničke izvedbe koje su, po javljanjima tadašnjih medija, bile na zavidnom nivou. Bosna je bila oštro podijeljena na pravoslavne, katoličke i muslimanske žitelje, s tim da su međusobne netrpeljivosti bile velike. Neravno-pravan sustav izbornih „kurija“ je međusobne razlike dodatno potencirao jer su na taj način muslimanski veleposjednici imali dvostruko veći utjecaj od srpsko hrvatske većine,²⁸ a u međusobnim odnosima Hrvata i Srba je vladalo nepovjerenje, jer je postojala stalna „srpska tajna podrška bosanskom separatizmu“²⁹ uz neskrivenu želju za prisvajanjem teritorija Bosne i Hercegovine od strane Srbije. Sve se to odražavalo i na kulturnom planu, te su putujuće trupe iz udaljenih krajeva imale puno veći uspjeh nego trupe iz okruženja.

Iako su iz Sarajeva stizale poruke koje su ukazivale na sav rizik takvoga putovanja u bosansku prijestolnicu, novi intendant Savić je kazalište vidio potpuno odijeljeno od njegove „kulturne i nacionalne misije“³⁰, koja je bila osnovni poticaj za osnivanje toga kazališta.³¹ Intendant Savić je u prvi plan stavljao mogućnost zarade³², koja je u okolnostima kakve su u Sarajevu tada vladale bila vrlo neizvjesna, te je putovanje koje nije imalo drugu svrhu, izuzev neizvjesne financijske, bilo osuđeno na neuspjeh. Savić je namjeravao u što kraćem roku dokazati svoju uspješnost, te je unatoč upozorenjima pošao na rizičnu turneju u Bosnu i Hercegovinu³³.

Sarajevski nastupi koji su planirani u potpuno drugim političkim uvjetima početkom desetoga mjeseca 1907. godine, doživjeli su u novim okolnostima potpuni neuspjeh. Tijekom gostovanja u Sarajevu, došlo je do Mladoturske revolucije čije su se posljedice osjećale i u Sarajevu³⁴. Veliki nacionalni sarajevski listovi

²⁸ Cf. Kardum, Aneksiona kriza, str. 136.

²⁹ Loc. Cit. Stevenson

³⁰ Mucić, HNK 1907.-1941., p.110.

³¹ Amplius, Mucić, HNK 1907.-1941., p.110.-111.

³² Cf., Mucić, HNK 1907.-1941., p.110.-111.

³³ Amplius. Mucić, HNK 1907.-1941., p.110.

³⁴ U Mladoturskoj revoluciji koja je trajala krajem lipnja i u srpnju 1908. pobunjeni časnici su kod sultana izborili ponovno proglašenje Ustava iz 1876. Sazivanje Parlamenta, po tome ustavu je značilo biranje i pozivanje zastupnika iz svih krajeva, što je uključivalo i BiH, jer je ona formalno bila dio turskog teritorija. Vlasti u Beču su zbog opredjeljenja muslimana

poput „Srpske riječi“ (zbog naziva u kojemu stoji „Hrvatsko“) ili frankovački³⁵ „Hrvatski dnevnik“ (zbog Srba u ansamblu) nisu osječko kazalište doživjeli kao „svoj“ teatar, i takav animozitet nije mogao popraviti „Sarajevski list“ koji je o nastupima HNK Osijek pisao vrlo afirmativno. Kao krivac za neuspjehe osječkoga kazališta najčešće je prepoznat intendant Savić, koji je uz sve upravne i administrativne poslove, istodobno bio i glumac, pjevač i redatelj, ali i najodgovorniji za izvođenje gostovanja uz iznimno velike rizike. Bosanska turneja je, zbog slabe zainteresiranosti, na kraju završila otkazanom predstavom.³⁶ „Glumci su ostali bez plaća, dok se ansambl našao pred raspuštanjem“³⁷ Nakon Sarajeva, iz kojega je društvo otputovalo krajem šestoga mjeseca 1908.³⁸, osječko kazalište nastavlja turneju odlaskom u Mostar.

Dolazak HNK Osijek u Mostar nije bio prvi dolazak jednoga hrvatskoga kazališta u taj grad. U jesen 1906. godine³⁹ (1907.⁴⁰) u Mostaru je gostovala trupa Hrvatskoga primorskog kazališta. Gostovanje u Mostaru je toga puta naprasno završilo tako što je policija, nakon jedne od izvedaba koja je izazvala salve oduševljenja i klicanje zajedništvu Hrvata i Srba, zatražila od trupe hitno napuštanje Mostara⁴¹. Zbližavanje tih naroda Monarhije nikako nije bilo poželjno u Austro Ugarskoj Monarhiji, te je svaka manifestacija u tome pravcu bila zaustavljena.

HNK Osijek, 1908. godine u Mostaru nailazi na jednako podijeljenu, ali i još nezainteresiraniju publiku nego što je to bilo u Sarajevu. U Mostaru djeluju dva nacionalna amaterska društva, srpsko društvo „Gusle“ i hrvatsko društvo „Hrvoje“, koja su imala svoje sale za nastupe i gostujuće družine su morale odabrati salu jedne od te dvije udruge za svoje nastupe. Opredjeljenjem za igranje u sali jedne od te dvije udruge, automatski se izvođači deklariraju kao gosti samo Srba ili Hrvata, a time se kao publika isključuju pripadnici druge nacije. Time se, ionako nezainteresirana, publika dodatno sužavala. Glumci HNK Osijek neke od planiranih predstava nisu niti izvodili zbog male zainteresiranosti publike. Iako

i pravoslavca iz BiH da biraju zastupnike u Carigradu, donijele dekret kojim su anektirale Bosnu i Hercegovinu. Dekret su objavile 6. listopada 1908. godine.

³⁵ Frankovci su pristaše Čiste stranke prava Josipa Franka

³⁶ Lešić, Josip: *Historija pozorišta Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1985., p. 198.

³⁷ Ibidem.

³⁸ „Sarajevski list“, br. 64, 29. VI. 1908.

³⁹ Op. Cit. Lešić, p. 146.

⁴⁰ Hrvatski bibliografski leksikon: Marković, Mihajlo, dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=12017>

⁴¹ Op. Cit. Lešić, p. 147.

su na ovo putovanje glumci pošli bez plaće, kazalište je zapalo u još veće financijske probleme. Turneju više nije bilo moguće nastaviti, te je jedina mogućnost bila povratak u Osijek⁴². Bez obzira na očiti dotadašnji neuspjeh „bosanske turneje“, HNK Osijek je na ovome svome prvom gostovanju pokazao sve svoje kvalitete i ansambl toga kazališta je izveo, bez obzira na malu posjetu, veliki broj predstava u kojima je pokazao visoku kvalitetu. Kako je kazalište u velikoj mjeri ovisilo o uspjesima izvedaba, a troškovi na gostovanjima su bili značajno uvećani, HNK Osijek su sarajevski i mostarski neuspjeh gurnuli u duboku financijsku i moralnu krizu.

Neplanirano gostovanje u Travniku, na povratku u Osijek, proteklo je uspješno i u izuzetno dobrom raspoloženju. U jedanaest lipanjskih dana je odigrano deset predstava i prikazano je deset različitih komada.⁴³ Travnički nastupi su popravili utisak nakon neuspjeha u Sarajevu i Mostaru, te je ansambl HNK Osijek nakon toga otputovao u Županju, Brčko, Ilok, Donji Miholjac i Viroviticu, odakle se vraćaju u Osijek tek 20. kolovoza 1908.⁴⁴, kada je završila prva kazališna sezona HNK Osijek. Tim putovanjima u manja slavonska mjesta u kojima je po prvi puta gostovalo neko profesionalno kazalište, označen je početak rada nacionalnoga kazališta u Slavoniji.

1908./09.

Prva sezona je pokazala nedostatke u organizaciji i radu osječkoga kazališta, ali i brojne prednosti koje su potekle iz produkcijske ideje koja je pokrenula kazalište na gostujućoj pozornici. Dugo planirano gostovanje u Bosni i Hercegovini dovelo je trupu gotovo do pred raspad, dok su neplanirani nastupi na proputovanjima spasili ovo kazalište u moralnom, ali i financijskom pogledu.

Izvanredno teška prva godina, prepuna velikih troškova za „arhiv, dekoraciju, kostime, mobilijar i sve što je bilo potrebno za iznijeti ovih pedeset i šest raznih predstava sa sveukupno 193 čina i scena“⁴⁵ (Stojković 270⁴⁶), uz velike gubitke prouzročene gostovanjima u Sarajevu i Mostaru, uspješno je završena bez novčanih gubitaka.

⁴² Dnevnik Toše Stojkovića, str. 4. u Mucić, HNK 1907.-1941., p.121.- 122.

⁴³ Cf., Mucić, HNK 1907.-1941., p. 122.

⁴⁴ Cf., Mucić, HNK 1907.-1941., p. 123.- 124.

⁴⁵ Bačić, Radoslav, *Dvadeset godina Narodnog Kazališta u Osijeku 1907.-1927.*, Uprava Narodnog Kazališta u Osijeku, Osijek, 1927., p.17.

⁴⁶ Dnevnik Toše Stojkovića, str. 5. u Mucić, HNK 1907.-1941., p.125.

Neobično veliki broj predstava koje je ovo kazalište izvelo, usprkos svim nedaćama kojima je bilo izloženo, osnažilo je trupu i stvorilo pretpostavke za nastupe i u velikim gradovima koji su bili naviknuti na nastupe najboljih trupa zagrebačkog kazališta i novosadskog pozorišta. Ne smije biti zanemaren značaj ovoga kazališta koji se ogleda i u buđenju, u potpunosti zanemarene nacionalne svijesti u manjim gradovima Slavonije, te u predstavljanju djela hrvatskih umjetnika koji teško pronalaze put na „nehrvatske“ pozornice.

Bez pauze, već dan nakon završetka prve kazališne sezone, ansambl putuje u Karlovac i nakon priprema, nastavlja seriju svojih gostovanja u Varaždinu. Tako HNK Osijek svoju drugu sezonu otvara na istoj pozornici gdje je i počelo svoj rad. Nakon predstavljanja, skoro u potpunosti novoga repertoara, koji je od strane vrlo zahtjevne varaždinske publike i kritičara ocijenjen jako dobro, kazalište putuje u Osijek gdje prvoga dana listopada nastavlja sezonu.

Samo tjedan dana kasnije, grad Osijek se našao u neplaniranoj opasnosti, jer je Austro-Ugarska Monarhija aneksijom Bosne i Hercegovine izazvala reakciju velikog broja zemalja, te se našla na samom rubu rata. Najozbiljniju prijetnju su predstavljale reakcije Srbije i njene saveznice Rusije, te je izgledalo da je sukob neizbježan⁴⁷. Zategnuti odnosi na rubu rata će trajati sve do kraja ožujka 1909. godine.⁴⁸

Unatoč krizi, osječki teatar je uspješno nastavljao svoj rad. Skoro svakodnevni nastupi u Osijeku, uz samo nekoliko kratkih posjeta Vukovaru, obilježili su rad kazališta sve do kraja drugoga mjeseca 1909. godine.

Istodobno, u kazališnom odboru su bez obzira na velike uspjehe kazališta, refleksi neuspješnog gostovanja u Sarajevu 1908., kao i Andrićevog napuštanja HNK Osijek, još bili vrlo prisutni. Nesuglasice koje su iz toga proistekle stvorile su klimu u kojoj je došlo do promjene na čelu kazališnoga odbora, čime je kriza, ipak samo djelomično riješena.

Prvoga dana ožujka 1909. godine HNK Osijek putuje u Dubrovnik, „kolijevku hrvatskoga kazališta“⁴⁹. Za tako zahtjevnu turneju, osječko kazalište je bilo „pojačano“ orkestrom iz Praga i značajnim novčanim sredstvima Zemaljske vlade iz Zagreba i dubrovačkih gradskih vlasti.⁵⁰ Nakon odlaska ansambla iz Osijeka, mađarske i njemačke kazališne trupe su pokušale za svoje izvedbe rezervirati

⁴⁷ Cf. Kardum, *Aneksiona kriza*, str. 133.

⁴⁸ Amplius. Kardum, *Aneksiona kriza*, str. 138.

⁴⁹ Mucić, *HNK 1907.-1941.*, p.131.

⁵⁰ Cf. Mucić, *HNK 1907.-1941.*, p.131.

sezonu, te na taj način i dalje zadržati svoj utjecaj na kulturna događanja u gradu na Dravi. Redovito nastupanje stranih družina u kazalištu ipak nije odobreno od Kazališnog odbora, ali su organizirani povremeni nastupi.⁵¹

U Dubrovniku je družina HNK Osijek u skoro dva mjeseca gostovanja, vrlo uspješno izvela čak 43 predstave, što je bilo znatno više od planiranih 30. Dubrovački tisak je bio pun pohvala za osječke glumce. Posebice su isticane dramske predstave koje su bile nešto uspješnije od operetnih. Nakon velikih dubrovačkih uspjeha družina je otputovala u Rijeku i na Sušak gdje se naizmjenično predstavljala u zadnjim danima mjeseca travnja 1909. godine.⁵² Ovo gostovanje nije prošlo bez problema, ali je u cijelosti bilo uspješno. Premala pozornica i prezahtjevna publika ipak nisu suviše utjecali na sveukupno izvanredan ugođaj koji je ovo kazalište napravilo, oduševivši publiku svojim izvedbama.

Sušak i Rijeka bila su posljednja jadranska odredišta HNK Osijek na turneji. 17. svibnja 1909. godine trupa putuje u Karlovac, gdje igra do 20. lipnja, kada glumci dobivaju zasluženi odmor nakon 112 dana turneje i 90 izvedaba⁵³. Iza njih je ostala jedna vrlo uspješna i naporna kazališna sezona, ali su glumci odlučili nastaviti igru bez odmora, kako bi sebi osigurali dodatni prihod. Nastavili su samostalno, nakon službenog završetka sezone i sa svojom upravom. I dalje su nastupali pod imenom HNK Osijek⁵⁴ u Sisku, Petrinji, Novoj Gradiški i Slavonskom Brodu, te u gradovima Srijemske županije: Vinkovcima, Srijemskoj Mitrovici i Zemunu, kao glavnom gradu županije.

1909./10.

Osječko kazalište je u sezoni 1908./09. ispunilo sve svoje misije. Predstavljajući djela hrvatskih autora, bilo je najvažniji čimbenik u buđenju nacionalne svijesti u sredinama u kojima hrvatska riječ prije njih nije izgovorena sa pozornica. „Mlado je kazalište pored svoje kulturne misije obavljalo, dakle, u ono vrijeme i važniju - političku.“⁵⁵

Iako je kazališna sezona protekla uspješno, kazališni odbor je zaključio kako je potrebno u dosta segmenata izmijeniti rad kazališta, kako se krize, do kojih je

⁵¹ Ibidem. p.133.

⁵² Amplius. Mucić, HNK 1907.-1941., p.134.

⁵³ Cf. Mucić, HNK 1907.-1941., p.136.

⁵⁴ Ibidem. p.136.-138.

⁵⁵ Mucić, HNK 1907.-1941., p.138.

dolazilo, ne bi ponavljale. Došlo je do razmimoilaženja mišljenja između kazališnog odbora i Savića o predloženoj reorganizaciji, ali i o načinu vođenja vanjskih gostovanja.⁵⁶ Nakon kolebanja, dotadašnji intendant Savić, uz visoko obeštećenje zbog ugovora koji je još trajao, napušta svoju funkciju, a na mjesto intendanta Savića dolazi dotadašnji dramaturg Srđan Tucić.

Kako su pregovori i sama reorganizacija trajali dosta dugo, kazalište je zapalo u probleme, jer zbog kašnjenja priprema sezona nije mogla početi sve do listopada 1909., pa su neki izvođači u međuvremenu potražili drugi angažman. Na koncu je vrlo uspješna kazališna sezona, zbog isplate obeštećenja intendantu Saviću i uz neostvarenu dobit zbog kašnjenja početka kazališne sezone, završena sa velikim manjkom od 13.200 kruna,⁵⁷ što je približno današnjoj vrijednosti 58.080 eura⁵⁸.

Bez obzira na početne poteškoće, HNK Osijek je vrlo uspješnim izvedbama počelo sezonu 1909./1910. To je kazalište već ustaljenim ritmom prvi dio sezone nastupalo u Osijeku i najbližoj okolini, dok je drugi dio sezone gostovalo u drugim dijelovima domovine, ostvarujući dodatni prihod od subvencija drugih gradova, ali i promovirajući i šireći hrvatsku kulturu. Zadatak ansambla također je bio da svojim izvedbama privuče što veću posjetu, te time financijski opravdaj turneje. To nije uvijek bio jednostavan zadatak, što se pokazalo već na početku gostovanja na Sušaku, gdje je uspjeh bio dosta slabiji od očekivanoga.

Hrvatsko kazalište, zbog hrvatske riječi na pozornici, tada nije u svim sredinama toplo dočekano. Riječki gradonačelnik, naklonjen talijanskoj kulturi je postavljajući neočekivane uvjete⁵⁹ otežavao promoviranje i nastupe HNK Osijek. Borba protiv širenja hrvatske kulture i zbližavanja obespravljenih naroda Dvojne Monarhije je doživjela svoju kulminaciju nešto ranije, montiranim političkim procesima: Veleizdajničkim procesom u Zagrebu i Friedjungovim procesom u Beču, koji je tada još trajao, i sa kojim je zapravo započeo proces gašenja Hrvatsko-srpske koalicije u Hrvatskoj⁶⁰. Stoga je reakcija riječkog gradonačelnika bila očekivana, jer je raspoloženje vladajućih struktura Monarhije bilo protivno

⁵⁶ Op. Cit. Bačić, p.18.

⁵⁷ Cf. Mucić, HNK 1907.-1941., p.140.

⁵⁸ Vidi bilj. 10.

⁵⁹ Amplius. Mucić, HNK 1907.-1941., p.154.

⁶⁰ Istupanjem Franje Supila iz Hrvatsko-srpske koalicije, na njeno čelo dolazi Svetozar Pribičević i koalicija počinje izravno raditi na promoviranju unitarističke politike srbijanske vlade i ideji jugoslavenskog unitarizma.

širenju hrvatske kulture i jezika, posebice tamo gdje je „tuđinski utjecaj imao stoljetno korijenje“⁶¹.

Jedan od takvih gradova je Opatija, u kojoj je gostovanje planirano još za travanj 1908.⁶², ali do njega, zbog problema u Sarajevu i Mostaru, do tada nije došlo. Gostovanjem u Opatiji HNK Osijek je „pomicalo granice“, jer do njihovog nastupa nikada se još sa pozornice nije čuo hrvatski jezik⁶³. Takva gostovanja su zahtijevala veliki trud i dosta priprema, ali je reakcija publike sve opravdala.

HNK Osijek je provodilo svoju misiju nacionalnog buđenja zbog koje je osnovano 1907. godine. Osječko kazalište je sve više „postajalo odlučan čimbenik u metamorfozi (njemačkoga) Essega u hrvatski Osijek“⁶⁴. Svoju misiju HNK Osijek je nastavilo nastupima u Varaždinu. Početkom nastupa u Varaždinu intendant Tucić napušta funkciju i na tome mjestu ga zamjenjuje Nikola Faller, vrsni glazbeni umjetnik i bivši direktor zagrebačke opere.

1910./11.

Početak nove kazališne sezone obilježava ugradnja plinske rasvjete u osječko kazalište, što je bila novost koja je unaprijedila sve kazališne izvedbe. HNK Osijek je svojim kvalitetnim nastupima zadobilo i povjerenje dijela građana koji su do tada bili naklonjeni njemačkim kazališnim družinama, ali i osiguralo značajno povećanje subvencija. U sezoni 1910./11. dolazi do značajnije suradnje između osječkog i zagrebačkog kazališta, te gostovanja zagrebačkoga kazališta u Osijeku i osječkoga u Zagrebu. Prihodi i rashodi HNK Osijek su za prethodnu godinu pokazali kako je prvobitni plan, tada vrlo ambiciozan, više nego udvostručen u sezoni 1909./1910., te je uz visoke izdatke od 158.534,66 kruna ipak ostvarena i mala dobit od 17 kruna⁶⁵.

Nakon osječkog dijela sezone, u drugom dijelu sezone su upriličena gostovanja u drugim gradovima. Pored Gospića, u kojemu HNK Osijek do tada nije imalo nastupe, posebnu pozornost su izazivali planirani nastupi osječke operete u Zagrebu. Nastupi pred tako zahtjevnom publikom su uvijek izazivali posebnu pozornost, ali su za HNK Osijek sve izvedbe protekle u najljepšem svjetlu. O

⁶¹ Mucić, HNK 1907.-1941., p.154.

⁶² Cf. Mucić, HNK 1907.-1941., p.51.

⁶³ Ibidem. p.154.

⁶⁴ Mucić, HNK 1907.-1941., p.154.

⁶⁵ Cf. Mucić, HNK 1907.-1941., p.158.

tome je svakodnevno javljao tisak u kojemu su se mogle pronaći samo pohvale. Nastupi operete su bili izvanredno prihvaćeni u svim gradovima u kojima je gostovala. Istodobno, drama HNK Osijek je u drugim hrvatskim krajevima vršila svoju prosvjetiteljsku misiju. HNK Osijek je u svim krajevima gdje je gostovalo ostvarilo izvanredno bliske odnose sa publikom, što je u prosvjetiteljskoj ideji koju je slijedilo, kao i u teatru općenito, ključ uspjeha. U sezoni 1910./11. kazalište je poslovalo još uspješnije i značajno su povećani financijski izdatci, ali i financijska dobit, koja je ipak i dalje bila skromna sa 126,80 kruna. Od 174.465,90 kruna novčanih primitaka, subvencije su donosile samo 30.070 kruna⁶⁶.

1911./12.

Uz prethodne uspjehe u Zagrebu, osječko kazalište je pokazalo kako je spremno osvajati i druge velike centre. Zbog toga sljedeću sezonu (1911./12.) HNK Osijek počinje trodnevnom gostovanjem operete u Beogradu. Iako je intendant beogradskog teatra, Milan Grol pružio svu pomoć, gostovanje u Beogradu je prošlo vrlo loše. Otegotna okolnost je bila to što su tijekom gostovanja izvođeni radovi na popravci „Kraljevskog narodnog pozorišta“, te su sve izvedbe upriličene u neprikladnoj sali hotela „Kasino“. Uz to, posjeta je bila skromna, što je pripisano nenaklonjenoj kritici i velikoj vrućini, tako da do kraja gostovanja nisu održane sve planirane predstave. Ne treba biti zanemarena niti okolnost da se u to vrijeme u Srbiji dio društva snažno radikalizirao i odbacivao sve što je dolazilo sa područja Austro-Ugarske Monarhije. To je godina stvaranja terorističke organizacije „Ujedinjenje ili smrt“, poznate pod imenom „Crna ruka“. To je i vrijeme kada je vodstvo Hrvatsko-srpske koalicije u Hrvatskoj preuzeo Svetozar Pribičević, priklanjajući se ideji integralnoga jugoslavenstva pod vodstvom Srbije.

Neuspjeh koji je HNK Osijek doživio u Beogradu, nije mogao biti ispravljen izrazito dobrim nastupima u Zemunu. Neraspoloženje u ansamblu uz novčane neprilike i lošu infrastrukturu kazališta bili su razlogom odlaska intendanta Fallera iz HNK Osijek. Demoralizirana družina HNK punih sedam mjeseci nastupa u Osijeku, sve do 10. svibnja 1912. godine. Tijekom toga razdoblja, došlo je i do pogoršanja političke situacije u Monarhiji. Trećega travnja u Hrvatskoj je ukinuto ustavno stanje i proglašen je komesarijat sa Slavkom Cuvajem kao komesarom. Razlozi uvođenja komesarijata su očekivana kriza na Balkanu i potreba produljenja Hrvatsko-ugarske nagodbe, što u postojećim prilikama ne bi bilo moguće ostvariti.

⁶⁶ Ibidem. p.171.

Uz beogradski neuspjeh koji je snažno utjecao na loše raspoloženje u ansamblu HNK, formiranje jednoga novoga kazališta je predstavljalo veliku opasnost po opstanak osječkoga kazališta. Naime, na inicijativu intendanta Hrvatskoga zemaljskog kazališta iz Zagreba, Vladimira Treščeca, stvorena je nova teatarska trupa pod imenom Pokrajinsko kazalište. Kazalište sastavljeno od zagrebačkih glumaca je vodio, kao i nekoliko godina ranije Primorsko kazalište⁶⁷, iskusni kazališni djelatnik Mihajlo Marković. To je zapravo bila još jedno oživljavanje ideje Stjepana Miletića o formiranju kazališta čija bi zadaća bila suzbijanje utjecaja putujućih kazališnih trupa iz Njemačke, Mađarske ili Italije, koje su dolazile u Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, obilato potpomognute državnim subvencijama.

Kako bi to kazalište djelovalo u krajevima gdje je osječki teatar od osnutka nastupao i dobivao subvencije koje su mu omogućile opstanak koji ne bi bio moguć samo sa nastupima u Slavoniji, to je bila izuzetno velika prijetnja opstanku HNK Osijek. U cilju sprječavanja krize koja bi najvjerojatnije bila kobna po osječko kazalište, kazališni odbor je intendantu Treščecu ponudio da Hrvatsko zemaljsko kazalište preuzme HNK Osijek, uz uvjet da bude očuvano kao drugo hrvatsko kazalište.

Prihvaćajući takvu ideju, zaključeno je kako će od početka kazališne sezone 2012./2013., Hrvatsko zemaljsko kazalište iz Zagreba preuzeti Hrvatsko narodno kazalište iz Osijeka, Pokrajinsko kazalište će biti raspušteno, dok će glumci toga kazališta pripasti HNK Osijek. U suradnji ta dva kazališta, trebale bi biti realizirane predstave najvećega nivoa, tako da će publika osječkog teatra biti na dobitku tim spajanjem.

1912./13.

Novo vodstvo HNK Osijek, na čijemu se čelu nalazio novi intendant Mihajlo Marković, formiralo je novi ansambl koji se krajem osmoga mjeseca 1912. okupio u Varaždinu, kako bi već početkom devetoga mjeseca, izvrsnim izvedbama bila otvorena kazališna sezona 1912./13.

Nakon priprema dramskoga ansambla u Osijeku, i nastupa operete u Bjelovaru, ansambl je bio spreman za nastupe u Osijeku. Početkom desetoga mjeseca počeo je osječki dio sezone, a u isto vrijeme je u najbližem susjedstvu počinjao rat. Još na početku sezone 1911./1912., na dan povratka kazališne družine u Osijek nakon neuspješnog gostovanja u Beogradu, počinje prvi u nizu sukoba, koji će

⁶⁷ Cf. Lešić, p. 146.

tri godine poslije prerasti u najveći rat do tada. Tursko-talijanski rat je tada samo naizgled bio daleko, jer su odjeci toga rata ubrzo stigli u najbliže hrvatsko susjedstvo. Zaključivši kako je Turska, ili „bolesnik na Bosporu“, kako su je tada često nazivali, dovoljno slaba, neposredno po završetku rata sa Italijom, Tursku su početkom desetoga mjeseca 1912. godine napale članice Balkanskog saveza. Počeo je Prvi balkanski rat čiji se refleksi nisu snažnije odrazili u drugoj najvećoj europskoj državi, čiji je dio bila i Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija sa Osijekom kao jednom od najvažnijih središta.

U Osijeku je te godine, počelo i izvođenje opernih predstava koje su građani dugo očekivali. Osijek je konačno imao i operu, što je bila težnja i ranijih uprava, ali je to započela umjetnička disciplina koju su njegovi stanovnici željeli od osnivanja teatra 1907. godine. Odličnim izvedbama drame i operete, pridružene su operne predstave. Osijek je konačno imao i operu, što je bila težnja i ranijih uprava, ali je to ostvareno tek krajem 1912. godine. Već krajem drugoga mjeseca 1913. godine završava izuzetno uspješan osječki dio sezone, te HNK sa operom i operetom kreće na najveću turneju po Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Slavoniji. HNK je te sezone stiglo u „Opatiju, Dubrovnik, Split, Šibenik, Sarajevo, Tuzlu, Brčko, Vinkovce, Zemun, Vukovar i Srijemsku Mitrovicu“⁶⁸. Tako je osječko kazalište u jednoj svojoj turneji objedinilo sve krajeve Trojedinice od Dubrovnika do Zemuna, uključivši i veliki dio Bosne, tada dijelom Austro-Ugarske Monarhije, za što je osječki teatar financijski nagrađen. Na toj turneji su prikazane izuzetno dobre izvedbe, te su i u krajevima u kojima profesionalna kazališta nisu do tada gostovala, postali dostupni takvi oblici umjetničkih izričaja, u svojim najboljim izvedbama.

Ovom, najvećom dotadašnjom turnejom, Hrvatsko narodno kazalište iz Osijeka je potvrdilo kako nikada nije djelovalo samo u okvirima grada Osijeka, već je odavno preraslo čak i okvire cijele Trojedne kraljevine. Postalo je pravo regionalno kazalište, koje širi hrvatsku riječ i kulturu u susjedne države. Kazališna sezona 1912./13. je pokazala kako ovo kazalište uz izvedbe visokih umjetničkih standarda ostvaruje i, ne manje važnu, nacionalnu i političku misiju.

Tijekom turneje kojom je HNK Osijek prikazivalo svoja umjetnička dostignuća, susjedna Srbija je počinjala svoj drugi osvajački pohod. Počeo je Drugi balkanski rat kojim serija krvavih ratova na Balkanu još nije bila završena. Prijetnja miru u Austro-Ugarskoj Monarhiji postajala je sve veća, jer Kraljevina Srbija nije balkanskim ratovima ostvarila svoje ciljeve, iako je skoro udvostručila

⁶⁸ Mucić, HNK 1907.-1941., p.176.

svoju teritoriju.⁶⁹ Izlaz na more, bez kojega je Srbija ostala na Londonskoj mirovnoj konferenciji 1913., percipiran je u dijelu srpske javnosti kao neuspjeh, te je postojao opravdani strah kako će Srbija taj „gubitak“ pokušati kompenzirati teritorijama koje su bile pod vlašću Austro-Ugarske Monarhije, u prvom redu Vojvodinom i dijelovima Srijema. Nakon bukureštanske konferencije znatno uvećana Srbija postala je privlačnija za dio Južnih Slavena koji su živjeli u Monarhiji. Uvođenje apsolutizma i „izazivanje stalnih kriza od strane Monarhije stvaraju pogodno tlo za daljnji razvoj ideje o ujedinjenju Južnih Slavena unutar i izvan Monarhije“⁷⁰.

1913./14.

Unatoč kompliciranoj političkoj situaciji, kazališna sezona 1913./14. počinje redovito, početkom devetoga mjeseca 1913., pod upravom Mihajla Markovića. Po već ustaljenoj tradiciji prvi dio sezone je počeo u Varaždinu i nastavljen u Osijeku, uz nastupe u bližim gradovima. Izenada, intendant Marković odlazi na funkciju ravnatelja Narodnoga pozorišta za Bosnu i Hercegovinu, koje još nije bilo osnovano, i odvodi sa sobom dio dramskog ansambla. Time izaziva nezadovoljstvo koje je kulminiralo sredinom drugoga mjeseca, kada je rad drame HNK Osijek, tada pod privremenom upravom Mihajla Mike Milovanovića, zaustavljen na mjesec dana.

Istodobno, opera i opereta, po ocjeni tiska u najboljem izdanju do tada⁷¹, na početku trećega mjeseca dovršavaju osječki dio sezone i odlaze po pozivu na gostovanje u Dubrovnik. Nakon izvanrednih uspjeha u Dubrovniku, opera i opereta odlaze u Split i Šibenik, gdje ponavljaju uspjeh iz Dubrovnika, a u Šibeniku organiziraju i izvanredan koncert, „kakvog Šibenik davno nije čuo.“ - pisala je o tom koncertu šibenska „Hrvatska riječ“.⁷²

Sjenu na ovu, posljednju turneju prije Svjetskoga rata je bacila djelatnost doskorašnjeg intendant osječkoga kazališta. Mihajlo Marković, tada kao ravnatelj novoosnovanoga kazališta u Sarajevu, svojim radom, traženjem potpore za sarajevsko kazalište i pokušajima da privuče glumce iz HNK Osijek u svoje novo

⁶⁹ Mirošević, Franko: *Igor Despot, Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*. Zagreb: Plejada, 2013.. *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, No 54/2, Dubrovnik 2016., p. 506.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Cf. Mucić, HNK 1907.-1941., p.179.

⁷² „Hrvatska riječ“, br. 939, 20. V. 1914.

kazalište, svjesno je ometao gostovanja na turneji. Koristeći se i novinskim napisima, šteta koju je činio bila je velika, te je dovela do toga da grad Split dodijeli potporu od 15.000 kruna, tada još nepostojećem, sarajevskom teatru, koji će svoju prvu predstavu odigrati tek krajem 1920. godine, u jednoj drugoj državi. Time je izravno oštećeno upravo HNK Osijek koje je godinama održavalo predstave u Dalmaciji. Loši novinski napisi su pratili HNK Osijek i u Mostaru, da bi fabricirane vijesti o raspadu osječkog teatra u konačnici dovele do toga da je nakon Mostara otkazano gostovanje u Sarajevu.

Razočarenje je bilo potpuno jer je osječko kazalište u mnogim sredinama po prvi puta predstavilo djela hrvatskih autora i izgovorilo hrvatsku riječ na sceni. To je bio jedini teatar koji se mogao svojim radom i utjecajem suprotstaviti njemačkim družinama na sjeveru i talijanskim na jugu Hrvatske, te svoj vrhunski kulturni i umjetnički proizvod prikazati i u svim krajevima Bosne i Hercegovine.

Nakon višednevnog gostovanja u Tuzli, izvedena je još samo jedna predstava 27. lipnja 1914. u Brodu na Savi. Već dan kasnije, u Sarajevu su počele povijesne promjene kojima će biti trajno izmijenjena slika Europe.

Taj dan je pripadnik terorističke organizacije „Mlada Bosna“, Gavrilo Princip, „opremljen od strane *Crne ruke*⁷³ s četiri revolvera, šest bombi i tabletama za samoubojstvo za sebe i svojih šest suradnika u slučaju da ih uhvate“⁷⁴ izvršio ubojstvo austrijskog prestolonasljednika, nadvojvode Franca Ferdinanda i njegove supruge, vojvotkinje Sofije von Hohenberg. Tako je teroristička organizacija pod vodstvom Dragutina Dimitrijevića Apisa postala odgovorna za smrt još jednoga vladara i njegove supruge, nakon ubojstva Kralja Srbije, Aleksandra Obrenovića i njegove supruge Drage Mašin. Krajnji cilj djelovanja te grupe „bio je proširiti granicu Kraljevine Srbije čime bi se ujedinili svi Srbi na Balkanu, odnosno stvaranje Velike Srbije koja bi uključivala Bosnu i dijelove Hrvatske“.⁷⁵ U takvoj ideji su se „u svojoj suprotnosti sukobila dva državotvorna sustava: s jedne strane načelo nacionalne države otjelovljeno u obliku mlade Kraljevine Srbije, koja želi okupiti svoje sunarodnjake u okrilje matice zemlje, i s druge strane načelo stare višenacionalne imperijalne monarhije Austro-Ugarske“⁷⁶.

⁷³ Teroristička organizacija iz Srbije „Ujedinjenje ili smrt“ poznatija kao „Crna ruka“

⁷⁴ Faulkner, Neil: *Assassination: Sarajevo, 28 June 1914*, Military History Matters No.46., 2014., London, U.K.

⁷⁵ Meyer Gerald J.: *Svet se ruši: povest o Velikom ratu 1914 - 1918*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2015., p., 32.

⁷⁶ Kardum, Livia: *Austro-Ugarsko-Njemački odnosi i ultimatum Srbiji 1914. godine*, u 1914. – prva godina rata u Trojedinj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji-Zbornik radova sa

Izostanak sarajevskih gostovanja HNK Osijek je time postala jedna od dobrih odluka na turneji. U Sarajevu su počeli neredi u kojima je došlo do hapšenja velikog broja ljudi (200 osoba⁷⁷), a formirani su i prijevici sudovi. U novonastalim okolnostima, HNK Osijek je prekinulo sve daljnje nastupe i vratilo se u Osijek.

U cijeloj Austro-Ugarskoj Monarhiji je nastupio mjesec iščekivanja reakcije koja je morala slijediti nasilni akt kojim je ubijen prestolonasljednik jedne od najvećih tadašnjih svjetskih sila. Dok je srpska diplomacija činila sve napore da otkloni ratnu opasnost i u skladu sa tim prihvatila skoro sve ultimatum Austro-Ugarske, „osim onih koji ugrožavaju čast i nezavisnost Srbije“⁷⁸, iz Srbije su stizali potpuno različiti signali. U Srbiji su se tisak, narod i njihove vođe nadmetale u što većem vrijeđanju Austro-Ugarske i njenih monarha, veličanju atentatora i istodobnom pozivanju na rat.

Srbija je nakon ultimatum tražila i dobila podršku Rusije, Austro-Ugarska podršku Njemačke, Francuska i Velika Britanija su podržavali Rusiju. Sve je bilo spremno za najveći rat do tada.

Kako je rat sa Srbijom za Austro-Ugarsku značio i rat sa Rusijom, Austro-Ugarska je morala dobiti bezuvjetnu podršku Njemačke za početak rata. Takva podrška njemačkog cara Kaisera Wilhelma II stigla je 6. srpnja 1914., i u povijesti je poznata kao *Blankovollmacht* ili *Blankoscheck*⁷⁹. Upravo ta podrška označava prijelomni moment, nakon kojega je put prema ratnom sukobu postao jedina opcija. Nakon što je iz Beča u Niš stigao telegram na diplomatskom, francuskom jeziku, sljedećeg sadržaja: „Kraljevska Vlada Srbije nije na zadovoljavajući način odgovorila na notu datiranu od 23. jula 1914. koju je predao Austrougarski poslanik u Beogradu. Zato carsko-kraljevska Vlada nalazi da je prinuđena da se osloni na silu oružja radi očuvanja svojih prava i interesa. Austro-Ugarska smatra da se od ovog trenutka nalazi u ratu sa Srbijom“. Povijest cijeloga svijeta je tada promijenjena. Pretpostavke kako će rat biti završen u nekoliko mjeseci, pokazale su se netočnim. Međusobnim proglašenjima rata saveznika na obje strane, rat, osmišljen kao kratkotrajni lokalni sukob, postao je svjetski.

U prvoj godini rata, na ratištima Europe, države Antante, kao i Središnje sile (ili Trojni savez) kojima je teritorijalno i vojno pripadala i Trojedna Kraljevina

znanstvenoga skupa održanog u Zagrebu 14. do 17. listopada 2014., Matica hrvatska, Zagreb, 2014. (u daljnjem tekstu: Kardum, ultimatum Srbiji), p.15.

⁷⁷ Op. Cit. Faulkner

⁷⁸ Kardum, ultimatum Srbiji, p.21.

⁷⁹ Bjanko podrška ili bjanko-ček.

Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, bilježile su promjenjive ratne uspjehe na frontu. Ovaj dio rata su obilježile prva bitka na rijeci Marni, bitka kod Ypresa, na Galiciji, Karpatima i Ceru, ali i prilazak Turske Središnjim silama, te Japana Antanti. Milijuni žrtava već na početku ovoga rata, među kojima je polovina civilnoga stanovništva, pokazivali su stupanj akumulirane mržnje i neravnopravnosti među europskim narodima. „Kopnene jedinice vojske te domobranstva s područja Hrvatske borile su se, uz velike napore i gubitke, na svim bojišnicama na kojima je monarhija vodila rat“⁸⁰. Pored balkanske bojišnice, i bojišnice na Galiciji i Karpatima, hrvatski mornari su se od ulaska Japana u rat borili i sa Japanskom mornaricom, na dalekom istoku⁸¹.

1914. – 1917.

Iako se Prvi svjetski rat nije izravno odvijao u gradu Osijeku, posljedice toga sukoba su bile jako vidljive u svakodnevnom životu. Svi gradski resursi su stavljani u funkciju rata i pri tome je sve moralo biti usklađeno sa naredbama Vlade Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Nakon provođenja opće mobilizacije 4. kolovoza 1914. godine⁸², u svim aspektima javnog života opskrbe i zdravlja došlo je do velikih promjena. Posebno se moralo voditi računa o novačenju, ali i gospodarski, društveni i kulturni život Osijeka nije mogao biti zanemaren.

Dok su osječka kina „Urania“ i „Royal“ prikazivala filmove domoljubne i ratne tematike, te kinoprojekcije fotografija s ratišta, HNK Osijek se trudilo opstati u novonastalim okolnostima. Kazališni odbor je bio svjestan opasnosti od raspuštanja kazališta u ratnome stanju, te su žurno angažirali intendanta, Leona Dragutinovića koji je stigao iz Ljubljane. Osječko kazalište je tijekom rata „priređivalo humanitarne koncerte i plesne večeri u suradnji s gradskim ogrankom „Crvenog križa“, vojskom ili drugim organizacijama“⁸³. Repertoar drame i opere je dijelom prilagođen ratnim okolnostima, te su se na repertoaru našli i komadi kojima je cilj bio utjecaj na senzibiliziranje društva za potrebe ratnoga stroja.

⁸⁰ Vukičević Marko: *Vojne pripreme, početak rata, mobilizacije i novačenja*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2016., dostupno na: <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/Teme/ArticleId/72/oamid/485>, citirano: rujan 2021.

⁸¹ Cf. Vukičević

⁸² Ibidem.

⁸³ Božić-Drljača, Vesna; Jelaš Danijel: *Život u Osijeku u okolnostima Prvog svjetskog rata*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2014., p.15.

„Dadoh zlato za željezo“⁸⁴ i „Kralj je zvao!“⁸⁵, primjer su angažiranih predstava Hrvatskog narodnog kazališta u vrijeme rata.⁸⁶

Pored svih napora uprave, prva ratna kazališna sezona je protekla uz izvedbe starih drama, brojne nesuglasice i narušene međuljudske odnose u ansamblu, te završila vrlo rano, u prvoj polovini trećega mjeseca 1915. godine. U nastavku sezone, do pred kraj petoga mjeseca 1915. godine, glumci su u privatnom angažmanu nastupali kao dvije odvojene skupine u prostorima HNK Osijek i osječkog kina „Royal biography“.

Tajnim londonskim ugovorom, kojim je krajem travnja mjeseca Italija, kao jedna od sila trojnog pakta, prešla na stranu Antante, Hrvatska je trebala biti skoro u cijelosti podijeljena između novog saveznika Italije i Srbije, koja u pregovorima nije učestvovala, te ih je kasnije odbacila. Talijanska izdaja saveznika je trebala biti plaćena hrvatskim teritorijama, ali i teritorijama nekih drugih država. Bosnom i Hercegovinom, od koje ne bi preostalo ništa, Cjelokupnom Trojednom Kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom, ali i Banatom, Transilvanijom, Makedonijom i još nekim područjima su države Antante slobodno trgovale pokušavajući dobiti što veći broj saveznika. Grad Osijek je u tim planovima bio predviđen kao dio ratnog plijena Srbije i odvojen od Zagreba i Hrvatske. Ratni planovi i opasnost po Hrvatsku postali su vidljivi kada je Kraljevina Italija krajem svibnja 1915. godine objavila rat Austro-Ugarskoj Monarhiji. Hrvatski političari: „Frano Supilo, Ante Trumbić, Ivan Meštrović i drugi, shvativši već 1914/15. kakve su talijanske teritorijalne aspiracije na istočnojadranskoj obali, dogovorili su u proljeće 1915. sa slovenskim i bosanskohercegovačkim političarima osnivanje Jugoslavenskog odbora“⁸⁷. Uvidjevši da Austro-Ugarska monarhija ide ka raspadu, jugoslavenski odbor je odlučio stvoriti državnu zajednicu sa Srbijom i Crnom Gorom, te prijeći na stranu Antante.

I pored kompliciranja i političke, kao i vojne situacije, oskudica i drugih opasnosti, HNK Osijek je i dalje vršio svoju misiju očuvanja i promocije, u prvom redu, hrvatskih dramskih i književnih djela. Druga i treća godina rata su protekle u oporavku ansambla, djelomičnoj obnovi repertoara, te, unatoč ratnom stanju, obnovi kostima i kazališnih prostora. Nakon dvije sezone nastupa u Osijeku,

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Goldstein, Ivo: *Država koja je nastala i nestala u 33 dana-Zašto Država Slovenaca, Hrvata i Srba nije potrajala dulje i što se događalo u vrijeme dok je postojala*, Globus, br.1456, 2. 11. 2018.

opereta je izvan sezone nastupila u Zagrebu u ljeto 1917. godine. Izuzetna posjeta nastupa HNK Osijek u Zagrebu je potvrdila osjećaj jedinstva hrvatskoga naroda, što je bilo vrlo značajno u tom trenutku.

Već 1915. godine došlo je do reforme vojnog sustava, te je vojna obveza proširena na sve pojedince od 18. do 50. godine života, i pri tome su svi djelatno sposobni, koji su radili van vojnih postrojbi, ali i nesposobni za službu u svakom momentu mogli promijeniti svoj status i biti pozvani na front⁸⁸. Broj poginulih hrvatskih građana u Prvom svjetskom ratu ostat će nepoznat, ali neke procjene pokazuju kako je bilo „i do 200 000 poginulih“⁸⁹. Prva polovina 1917. godine donosi prevagu na bojišnicama u korist država Antante. U rat na strani Antante ulaze Sjedinjene Američke Države, najmoćnija svjetska država, što je minimiziralo učinke ruskog izlaska iz ratnih operacija.

Rusija, kao značajna država Antante je napustila bojišnice zbog događaja koji su uzdrmali temelje te države. To su u prvom redu Veljačka revolucija i antiratne demonstracije koje su prerasle u Listopadsku revoluciju (Oktobarsku revoluciju) i svrgavanje carskog režima, čime je stvorena nova država SSSR. Rat je i dalje nastavljen, ali novi odnos snaga nije bio na strani Austro-Ugarske Monarhije i njenih saveznika, što su prepoznali članovi Jugoslavenskoga odbora⁹⁰, te su u drugoj polovini srpnja mjeseca na Krfu sa srbijanskom vladom potpisali deklaraciju o ujedinjenju u zajedničku državu nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije.

U vrijeme kada je rat bio na svim stranama svijeta, HNK Osijek je bio kulturna vodilja svim domoljubnim snagama. „Ratna zbivanja pogoduju razvijanju jugoslavenstva, koje sve glasnije izvikuju ne samo članovi Srpske samostalne stranke nego i novostvorene Hrvatske ujedinjene samostalne stranke, dotadašnji unionisti, kao i osječki socijaldemokrati.“⁹¹ Opstanak kazališta je uz potporu za kazališnu sezonu 1917./18. od vlade i grada u ukupnom iznosu od 72.000 kruna bio osiguran. S obzirom na ratno stanje, protekle sezone su ipak bile uspješne, te je u novoj sezoni planirana obnova scene i rasvjete. Kazalište je, nakon smrti Dragutinovića, dobilo novog ravnatelja, redatelja Emila Nadvornika.

⁸⁸ Cf. Vukičević

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Političko tijelo hrvatskih, slovenskih i srpskih političara i emigranata (Frano Supilo, Ante Trumbić, Ivan Meštrović i dr.) iz Austro-Ugarske koje je tijekom I. svjetskoga rata djelovalo na državnom ujedinjenju austrougarskih južnoslavenskih zemalja sa Srbijom i Crnom Gorom

⁹¹ Trojan, Ivan: *Kazalište na vjetrometini politike*, Vijenac, br.477, Matica hrvatska, Zagreb, 2012., p.22.-24.

1917./18.

Pred prepunom dvoranom, najboljom izvedbom Ogrizovićeve „Hasanaginice“⁹², popularne hrvatske drame, počela je posljednja ratna kazališna sezona HNK Osijek u Prvom svjetskom ratu. Sinergijskim djelovanjem, drama i opera su čak i u takvim okolnostima uspjele okupiti veliki broj građana oko jedinstvene ideje. Glumci su zavrjedili poštovanje svih građana i uspješno su, u prosincu 1917. godine, obilježili svoj deseti rođendan. Bilo je to desetljeće borbe za opstanak drugoga hrvatskog kazališta. U tom desetljeću su članovi toga kazališta neumorno izgovarali hrvatsku riječ na osječkoj, ali i velikim i malim scenama Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije. Osječki ansambl je nastupao, ne uvijek sa istim uspjehom, ali uvijek sa istim ciljem. Taj cilj nikada nije bila samo zarada koja je osiguravala sredstva za nove projekte, već su često emocije i misija promoviranja hrvatske kulture i izvedbe dijela na hrvatskom jeziku bile ono što je kazalištu osiguravalo poticaj za nastavak. O proslavi obljetnice „Hrvatska obrana“ navodi kako je obljetnica HNK okupila „sve što hrvatski i slavenski diše i osjeća“⁹³.

Nakon obilježavanja obljetnice, prvi dan veljače 1918. godine, prilikom dolaska Ive Vojnovića na premijeru „Dubrovačke trilogije“, HNK je „postalo središtem veličanstvenih nacionalnih manifestacija“⁹⁴. Osječko kazalište je poprimilo karakter „našeg starog hrvatskog kazališta za vrijeme ilirskog preporoda: omladina pjevala je na galerijama narodne davorije za vrijeme odmora, klicala narodnom jedinstvu i narodnim idealima.“⁹⁵

Osim kratkih posjeta Vukovaru, HNK Osijek je cijelu sezonu igralo u Osijeku, da bi u prvim danima lipnja pošlo u Sarajevo na mjesec dana. Osječki teatar se u Sarajevu pokazao u najboljem izdanju. Sve predstave su bile rasprodane. Pred sami kraj gostovanja, došlo je do pojave španjolske groznice u Sarajevu, ali i u samom ansamblu. Oproštajna predstava je bila pred otkazivanjem, ali zbog brojnosti publike, koja je premašila sve mogućnosti dvorane, održana je bez scena u kojima su trebali igrati bolesni protagonisti⁹⁶.

⁹² Cf. Mucić, HNK 1907.-1941., p.200.

⁹³ „Hrvatska obrana“, br. 287, 17. XII. 1917. u Mucić, HNK 1907.-1941., p.201.

⁹⁴ Op. Cit. Bačić, p.38.

⁹⁵ Ibidem. p.39.

⁹⁶ Lav Mirski, „Dani osječkog kazališta“, „Kazalište“ 5/1966., str. 8. u Mucić, HNK 1907.-1941., p.211.

1918./19.

Nova kazališna sezona počela je u rujnu, u vrijeme raspada Austro-Ugarske Monarhije, pred sam kraj rata, u kojemu će do završetka ratnih operacija život izgubiti oko četrdeset milijuna ljudi. Od tolikog broja žrtava, najmanje polovinu su činili civili. Po prvi puta su u tom krvavom ratu upotrijebljeni bojni otrovi i tenkovi. Ratna mašinerija je taj rat učinila najsmrtonosnijim u povijesti, a postalo je jasno kako su najveće žrtve velikog rata upravo „mali“ narodi koji moraju uložiti izvanredne napore kako ne bi nestali. Primjer takvoga naroda su bili Hrvati koji, iako ujedinjeni u zajedničku Kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, ipak nikada nisu doživjeli istinsko zajedništvo. Dalmacija je bila u austrijskom, dok su Hrvatska i Slavonija bile u ugarskom dijelu Dvojne Monarhije, koja nije dozvoljavala njihovo jedinstvo. Nasuprot teškim društvenim prilikama, HNK Osijek doživljava djelomičnu obnovu ansambla mladim glumcima. Osječko kazalište je u proteklom razdoblju prepoznato kao mjesto koje okuplja svu gradsku inteligenciju i progresivne snage. „Prvi svjetski rat je umnogome odredio putanju i dinamiku (...) razvoja Osijeka u 20. stoljeću. On je prekinuo kontinuitet procesa i ideja na kojima se temeljila dotadašnja vizija budućnosti grada, te ga je u konačnici smjestio u posve drugačiji geopolitički kontekst.“⁹⁷

Unatoč manifestu cara Karla I kojim je 16. listopada 1918. „svojim vjernim austrijskim narodima“ ponudio da se Habsburška Monarhija organizira kao ‘savez slobodnih naroda’, već 29. listopada, Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba je proglasilo Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, nakon što su razvrgnute sve veze sa Austro-Ugarskom Monarhijom⁹⁸. Novostvorena država nije bila priznata niti od jedne svjetske sile, te nije imala izgleda za opstanak u neprijateljskom okruženju u kojemu je Italija već zauzimala dijelove njene teritorije.

Primirjem između Austro-Ugarske Monarhije i zemalja Antante 3. studenoga 1918. godine počeo je konačni kraj sukoba u Prvom svjetskom ratu. Abdikacijom Njemačkoga cara Vilima II, stvoreni su uvjeti za potpisivanje primirja između Njemačke i sila Antante čime su zaustavljene su sve ratne operacije. Toga 11. studenoga 1918. godine car Karlo I. Austrijski ili kralj Karlo IV. Ugarski svojim je proglasom oslobodio svoje dužnosnike odanosti prema njegovoj kruni. To nije bio akt abdikacije, ali je od toga dana on prestao vršiti dužnosti posljednjega cara Austrije i posljednjega kralja Ugarske.

⁹⁷ Božić-Drljača, Vesna; Jelaš Danijel, p.4.

⁹⁸ Cf. Goldstein

Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba je zastupalo interese osam miliona Južnih Slavena u Austro-Ugarskoj i nije dovodilo u pitanje ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom, ali je primarnim smatralo uvjete ujedinjenja i ustroj državne vlasti⁹⁹. Dvije najjače struje zastupale su potpuno različite koncepte ujedinjenja. Centralističku državu, monarhiju i ujedinjenje bez ikakvih uvjeta je zastupala Hrvatsko-srpska koalicija sa Svetozarom Pribićevićem, dok je ujedinjenje uz uvjet da se u novoj državi očuva povijesno državno-pravni kontinuitet Hrvatske, uz republikanski oblik države i federativno uređenje zastupala Hrvatska pučka seljačka stranka sa Stjepanom Radićem¹⁰⁰.

Uoči odlaska delegacije Narodnog vijeća u Beograd, Stjepan Radić je upozoravao: „Ne srljajte kao guske u maglu“. To je „jedno urotničko djelo protiv naroda, napose protiv Hrvatske i Hrvata“.¹⁰¹

Prihativši argumente na temelju odnosa snaga, koji su bili na Srpskoj strani, te zaobišavši i Narodno vijeće i Hrvatski sabor, predstavnici Hrvatsko-srpske koalicije su isforsirali odlazak delegacije Narodnog vijeća u Beograd. Otišli su sa Naputkom u kojemu su bile sadržane odredbe dogovorene u Krfskoj deklaraciji, kojom je garantirano kako će konačni oblik organizacije države odrediti sveopća narodna skupština Srba, Hrvata i Slovenaca dvotrećinskom većinom glasova¹⁰². Odstupajući od odredaba Krfske deklaracije, bez stava Narodne skupštine Kraljevine Srbije, Regent Aleksandar je 1. prosinca 1918. godine proglasio „ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca“.¹⁰³

„Način na koji je odlučeno o stvaranju jugoslavenske države nije samo prejudicirao odnose između jugoslavenskih naroda. On je prejudicirao i prirodu vlasti u jugoslavenskoj državi.“¹⁰⁴ Stvorena je jedna proširena Srbija, u kojoj je monarh predstavljao jedinu i apsolutnu vlast, uz nacionalni unitarizam, u integralnom jugoslavenstvu.¹⁰⁵

⁹⁹ Amplius: Perović, Latinka. (2015). *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1929) / Kraljevina Jugoslavija (1929-1941): nastanak, trajanje i kraj*. Beograd, 2015. U daljnjem tekstu: Perović, Kraljevina), p.6.

¹⁰⁰ Ibidem. Str.6-7.

¹⁰¹ Cit. prema: Latinka Perović, *Od centralizma do federalizma...* str. 164.

¹⁰² Cf. Perović, Kraljevina, Str.6-7.

¹⁰³ Ibidem. Str.7.

¹⁰⁴ Perović, Kraljevina, Str.7.

¹⁰⁵ Amplius: Perović, Kraljevina, Str.7.

„Svetozar Pribičević, inspirator odlaska delegacije Narodnog vijeća u Beograd i važan akter prejudiciranog ujedinjenja, kasnije, u emigraciji za vrijeme diktature kralja Aleksandra, napisat će: „Bila je to politička i ustavna pogreška (...) Ja pošteno priznajem svoj udio u ovoj kobnoj pogrešci“.¹⁰⁶¹⁰⁷

Prevrat je u ansamblu HNK Osijek izazivao mnoge promjene. „Tih jesenskih dana *revolucije u kazalištu* sva su vrata osječkoga kazališta za građane otvorena, i publika bez ulaznica ulazi u kazalište. Predstave se često prekidaju burnim nacionalnim manifestacijama“¹⁰⁸ Pljačkaške skupine koje su harale gradom nakon rata su stvarale ozbiljne probleme u organiziranju i izvođenju predstava, te se morale biti organizirane tzv. *Građanske straže*.¹⁰⁹

Financijska je situacija postala vrlo teška i ulažu se enormni naponi kako kazalište ne bi moralo zaustaviti svoj rad. Najteže razdoblje za HNK nastupa početkom 1919. godine, jer je kazalište koje je tijekom cijeloga rata dobivalo subvencije za svoj rad, ostalo prepušteno samome sebi. U vrijeme početka stvaranja Versajskog mirovnog ugovora, Osječko kazalište nije bilo među prioritetima nove države, koja je bila u procesu nastajanja, odnosno u razdoblju državno-pravnog provizorija.

Kazališno društvo nije moglo izdržavati kazalište, te je rješenje, nakon više različitih pokušaja, pronađeno u davanju kazališta u zakup na deset godina. Novi redatelj Đuro Prejac dolazi iz zagrebačkog kazališta, 1. srpnja 1919. godine, nakon vrlo slabe kazališne sezone 1918./19.¹¹⁰ „Zakup kazališta preuzima Stevo Kovjanić, koji vlastitim sredstvima obnavlja kazališnu zgradu“¹¹¹, te kazalište nakon obimnih radova postaje funkcionalnije i poprima moderan izgled. Uz potpunu obnovu kazališta došlo je i do popunjavanja dramskog i opernog ansambla. Cijelu sezonu HNK Osijek je provelo u Osijeku uz jednomjesečno gostovanje opere u Sarajevu na kraju sezone. Nažalost, izvedbe su bile na vrlo niskom nivou, pa je na kraju sezone kazalište opet bilo u bezizlaznoj situaciji¹¹².

¹⁰⁶ Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Beograd, 1952, str. 35.

¹⁰⁷ Perović, Kraljevina, Str.7.

¹⁰⁸ Mucić, HNK 1907.-1941., p.203.

¹⁰⁹ Cf. Mucić, HNK 1907.-1941., p.203.

¹¹⁰ Amplius: Mucić, HNK 1907.-1941., p.204.-208.

¹¹¹ Trojan, p.22.-24.

¹¹² Mucić, HNK 1907.-1941., p.209.-211.

1919. – 1921.

Izlaz je ipak pronađen u državnom preuzimanju kazališta, te je rješenjem Ministarskog savjeta od 1. listopada 1919., svojim aktom P. br. 13.767/1919 Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku uvršteno u red oblasnih kazališta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca¹¹³, dok je Intendant postao Đuro Prejac. Od 1. travnja 1920. godine HNK Osijek je u potpunosti prešlo „u vlastnost i upravu kr. hrv. slav. zemaljske vlade, povjereništva za prosvjetu i vjere u Zagrebu“¹¹⁴.

Redatelj Prejac, koji je u novoj kazališnoj sezoni obavljao dužnost intendanta, okupio je novi ansambl u pokušajima ispravljanja ranijih pogrešaka. Ipak, dolaskom novog dramaturga u HNK, Mirka Dečaka, „za čiju će osobu biti vezani skoriji teški sukobi u kazalištu i oko njega“¹¹⁵, započinje niz sukoba kojima je tisak punio svoje stupce. Dramaturg Dečak i glumac Jovan Gec su započeli rat kritikama i objavama u osječkim listovima. Sukob je eskalirao do tih razmjera da je veliki broj glumaca napustio kazalište za koje je tisak već pisao kako je „u rasulu“¹¹⁶. U nemogućnosti da riješi situaciju u kazalištu, ravnatelj Đuro Prejac je ponudio ostavku koja je od strane vlade odbijena.

S obzirom da je aktom Broj 9.061/1920, Povjereništva za prosvjetu i vjere u Hrvatskoj i Slavoniji, od 13. kolovoza 1920. godine precizirano kako za HNK Osijek, do izdavanja „naročitog pravilnika“, vrijede propisi izdani za Narodno Kazalište kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu¹¹⁷, bilo je jasno kako to nakon primjene pravilnika više neće biti Hrvatsko, već samo Narodno kazalište u Osijeku. U vrijeme izdavanja toga rješenja, HNK Osijek je već bilo u vlasništvu Zemaljske vlade u prvoj zajedničkoj državi Južnih Slavena, države koja pravno tada nije još postojala. Poznati datum nastanka ove države, 1. prosinca 1918. godine, simboličnog je karaktera i datum je početka državnopravnog provizorija, koji će trajati sve do donošenja prvoga Ustava Kraljevine SHS, Vidovdanskog ustava. U tome razdoblju, državna vlast je funkcionirala, „ali je bila u pitanju faktička vlast, vlast koje se nije vršila na osnovu pravnih akata“¹¹⁸.

¹¹³ Cf. Bačić, p.40.-41.

¹¹⁴ Op. Cit. Bačić, p.40.-41.

¹¹⁵ Mucić, HNK 1907.-1941., p. 212.

¹¹⁶ „Hrvatska obrana“, br. 20, od 26. I. 1921. u Mucić, HNK 1907.-1941.

¹¹⁷ Op. Cit. Bačić, p.41.-42.

¹¹⁸ Aksić, Sava N.: *Period državno-pravnog provizorijuma prve zajedničke države Južnih Slovena (1918-1921)*, „Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini“, 2017, br. 47-2, str. 230.

U razdoblju državnopravnog provizorija dolazilo je do brojnih nesuglasica i razmimoilaženja u mišljenjima između političkih aktera „o ustrojstvu zajedničke države, koje je trebalo da svoj formalni oblik dobije u ustavu“, u prvom redu između predstavnika srpskih i hrvatskih političkih partija.¹¹⁹ Dok je, sa jedne strane, srpsko političko vodstvo u savezu vidjelo „državotvorni savez, čiju će najjaču osnovu činiti političke partije u Srbiji i srpska dinastija“¹²⁰, ideja „političkih predstavnika slovenačkog i posebno hrvatskog naroda bila je da u zajednici treba da postoje ravnopravni entiteti sa prerogativima država“¹²¹.

Nakon trogodišnjih pregovora srpska strana je odlučila da uz pomoć ustupaka osigura većinu glasovima dvije islamske stranke: Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO) u Bosni i Hercegovini i Džemijeta (Islam muhafazai hukuk cemiyet, Društvo za zaštitu prava muslimanskog stanovništva) na Kosovu i u Makedoniji¹²², te da na pravoslavni praznik sv. Vida, 28. lipnja 1921. godine, izglasa donošenje ustava bez glasova hrvatskih poslanika. Kako u trenutku glasanja o donošenju Vidovdanskog ustava „nije bilo drugog ustava, samim tim ni države“¹²³, sve odluke, uključujući i ustav, morale su biti donesene koncensuom, a ne većinom glasova¹²⁴. „U ovom slučaju su odredbe Vidovdanskog ustava o ustavnoj proceduri primijenjene na postupak njegovog donošenja, odnosno ustav je primijenjen retroaktivno“¹²⁵. Vidovdanski ustav Kraljevine SHS, kao prvi ustav zajedničke države je, iz tih razloga, predstavljao u potpunosti nelegitimisan akt.

Kako je cijela Kraljevina od svog nastanka bila u krizama, među kojima su se preplitale politička i ekonomska, kazalište u njoj, kao i cjelokupna kultura, bilo je jedna od prvih žrtava. Kazališta koja nisu direktno radila na promociji novog režima, morala su biti na neki način disciplinirana. Po istraživanju Dragana Mucića, autora najznačajnije knjige koja je pisana o HNK Osijek, to kazalište nenajavljeno gubi iz naziva odrednicu „Hrvatsko“ između 24. travnja i 27. travnja 1921. godine.¹²⁶ Do tada je Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku to ime nosilo punih četrnaest godina. Novo ime: Narodno kazalište Osijek će nositi

¹¹⁹ Ibidem. str. 229.

¹²⁰ Ibidem. str. 226.

¹²¹ Ibidem. str. 230.

¹²² Džaja, Srećko M.: *Politička realnost jugoslavenstva*, Svjetlo riječi, Sarajevo-Zagreb 2004. p.26.

¹²³ Ibidem. str. 234.

¹²⁴ Cf. Aksić, str. 234.

¹²⁵ Op. Cit. Aksić, str. 234.

¹²⁶ Cf. Mucić, HNK 1907.-1941., p. 215.

polovinu toga razdoblja, prije no što te promjene postanu mnogo češće. Umjetnost i kazalište unutar nje, predstavljaju snažan mehanizam iskazivanja kulturnih identiteta sredine u kojoj nastaju, te svojom slobodom često smetaju i plaše vlastodršce unutar takvih društava. Promjena imena HNK Osijek je nastupila u vrijeme pred donošenje Vidovdanskog ustava, kao prvog Ustava Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca i kada je ta država prestajala biti u razdoblju državno-pravnog provizorija. Time su u izvjesnom smislu prejudicirane odredbe toga ustava koji je donesen bez suglasnosti Hrvata, kao konstitutivnog naroda u Kraljevini SHS. I ovaj puta kao i mnogo puta u povijesti do tada, kazalište je bilo prvi znak političkih promjena u nekoj državi, ovaj puta na štetu slavne tradicije Hrvatskoga narodnog kazališta u Osijeku.

Zaključak

Odrazi političkih prilika na organizaciju i rad kazališta su višestruki. Kazališta istodobno obrazuju, propituju, kritiziraju i javljaju. Iz toga razloga, misija kazališta je pored širenja kulture i ta da ona budu prvi vjesnici promjena i najljući kritizeri društvenih deformacija i nepravde. Kazališne kuće u svoje redove prihvaćaju značajan broj umjetnika iz različitih društvenih slojeva, te izrastaju u veliki i značajan društveni organizam koji živi sa sredinom u kojoj djeluje. Veličina te sredine govori o širini i značaju samog kazališta, tako da kazališta koja različite sredine osjećaju kao svoja, predstavljaju najveća kazališta, bez obzira na veličinu ansambla ili količinu sredstava kojima raspolažu.

Upravo taj suživot sa sredinom u kojoj djeluje, čini i samo kazalište osjetljivim na sve ono što ima negativne posljedice na sredinu u kojoj djeluje. HNK Osijek je u tolikoj mjeri dio sredine u kojoj djeluje da je osjetilo svaku društvenu promjenu. Zbog toga je to kazalište doživljavalo krize u vremenima kada je društvo ulazilo u teškoće ili velike i značajne promjene. U kriznim razdobljima, upravo je HNK Osijek najčešće bilo moralna vodilja, i iz svih tih kriza kazalište je uvijek uspješno izlazilo. Ipak, u vremenima diktatura, a takva su vremena bila u prvim desetljećima života ovoga kazališta, HNK nije moglo ostati neozlijeđeno. Gubitak hrvatskog dijela njegovog imena je označilo ulazak u jedno od težih razdoblja života toga kazališta.

Preporuke za daljnja istraživanja:

Ovaj rad je logički nastavak teksta: *Odrazi društvenih i zakonskih promjena na hrvatsko osječko kazalište u Trojedinj kraljevini Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*

do nastanka Hrvatskoga narodnog kazališta Osijeku 1907. godine, objavljenoga u „Gradovrhu“ br.14, iz 2018. godine. Daljnja istraživanja bi svakako trebala pomnije obraditi život ovoga teatra u vrijeme poslije Vidovdanskog ustava, jer to je vrijeme najdinamičnijega života ove kazališne kuće, ali i vrijeme zavođenja diktature i ponovnoga približavanja ratovima, kojih na ovim prostorima nikada ne nedostaje.

Literatura

Članci

1. Aksić, Sava N.: *Period državno-pravnog provizorijuma prve zajedničke države Južnih Slovena (1918-1921)*, „Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini“, 2017, br. 47-2
2. Andrejaš, Robert: *Odrzi društvenih i zakonskih promjena na hrvatsko osječko kazalište u Trojedinj kraljevini Dalmacije, Hrvatske i Slavonije do nastanka Hrvatskoga narodnog kazališta Osijeku 1907. godine*, „Gradovrh“ 2020, Matica hrvatska Tuzla, 2020.
3. Biskupović, Alen (2016). *Funkcije osječke kazališne kritike u prvoj polovici 20. stoljeća*. „Dani Hvarškoga kazališta-Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu“, Vol. 42 No. 1, 2016.
4. Džaja, Srećko M.: *Politička realnost jugoslavenstva*, „Svjetlo riječi“, Sarajevo-Zagreb 2004.
5. Kamilo Firinger: *Osnivanje hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku*, „Kazalište“, svečani broj uz 60-godišnjicu osnutka, 1967., str. 4.-5., u Mucić, Dragan: *Prvih četrdeset godina-Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1907.-1941.*, Matica hrvatska Ogranak Osijek/ Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 1910.
6. Kardum, Livia: *Aneksiona kriza i Friedjungov proces*, „Polit. Misao“. Vol. XXX. (1983). No 1.
7. Kardum, Livia: *Austro-Ugarsko-Njemački odnosi i ultimatum Srbiji 1914. godine, u 1914. – prva godina rata u Trojedinj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji-Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Zagrebu 14. do 17. listopada 2014.*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014.
8. Mirošević, Franko: *Igor Despot, Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*. Zagreb: Plejada, 2013. „Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u
9. Mucić, Dragan: *Osnivanje osječkog kazališta 1907. u kontekstu hrvatske kulture*, „Dani Hvarškoga kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu“, Vol.7 No.1. Travanj 1980. Dubrovniku“, No 54/2, Dubrovnik 2016.
10. Perović, Latinka. (2015). *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1929) / Kraljevina Jugoslavija (1929-1941): nastanak, trajanje i kraj*. Beograd, 2015.
11. Trojan, Ivan: *Kazalište na vjetrometini politike*, Vijenac, br.477, 14. 06. 2012., Matica hrvatska, Zagreb

12. Schubert, Gabriella: *Das deutsche Theater in Esseg (Osijek/Eszék)*. „Zeitschrift für Balkanologie“, Bd. 39, Nr. 1 (2003)., str. 99-100.

Posebna izdanja

1. Andrejaš, Robert: *Vrijeme, teatar i produkcija – nominalna tranzicija pozorišta u regionu* – magistarski rad, Akademija dramskih umjetnosti, UNTZ, Tuzla, 2015.
2. Božić-Drljača, Vesna; Jelaš Danijel: *Život u Osijeku u okolnostima Prvog svjetskog rata*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2014., p.15.

Knjige

1. Bačić, Radoslav, *Dvadeset godina Narodnog Kazališta u Osijeku 1907.-1927.*, Uprava Narodnog Kazališta u Osijeku, Osijek, 1927.
2. Despot, Igor: *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*. Plejada, Zagreb, 2013.
3. Kardum, Livia: *Suton stare Europe – Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.
4. Lešić, Josip: *Historija pozorišta Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1985.
5. Meyer Gerald J., *Svet se ruši: povest o Velikom ratu 1914 - 1918*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2015.
6. Mucić, Dragan: *Prvih četrdeset godina-Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1907.-1941.*, Matica hrvatska Ogranak Osijek/ Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 1910.
7. Stevenson, David: *1914-1918 Historia De La Primera Guerra Mundial*, Debate publishing company, 2013.
8. Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Beograd, 1952.

WEB

1. Hrvatski bibliografski leksikon: Marković, Mihajlo, dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=12017>
2. Vukičević Marko: *Vojne pripreme, početak rata, mobilizacije i novačenja*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2016., dostupno na: <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/Teme/Article-Id/72/oamid/485>, citirano: rujan 2021.

Tisak

1. Faulkner, Neil: *Assassination: Sarajevo, 28 June 1914*, Military History Matters No.46., 2014., London, U.K.
2. Goldstein, Ivo: *Država koja je nastala i nestala u 33 dana-Zašto Država Slovenaca, Hrvata i Srba nije potrajala dulje i što se događalo u vrijeme dok je postojala*, Globus, br.1456, 2. 11. 2018.

GRADOVRH

SOCIOLOGIJA

Čemu religija u doba znanosti?

Pristup iz perspektive sociologije religije

Uvodno

Živimo ne samo u doba znanosti nego i u društvima znanja, svjesni da je globalno širenje znanosti i tehnologije omogućilo i zapravo dovelo do zbližavanja kultura i religija, a time i do zbližavanja društava bez obzira na njihova politička ustrojstva, do širenja sličnih pogleda u svezi sa socijalnim problemima, siromaštvom, neravnopravnošću, klimatskim promjenama, religijskim, ali i temeljnim ljudskim pravima, kao što su pravo na život, sloboda savjesti, govora, ali i pravo na čovjeku dostojanstvenu smrt.

Uz to, svjedoci smo da se u današnjem svijetu vode velike rasprave o religiji, o vjeri, o znanosti, kao i o njihovome međusobnom odnosu, o tomu mogu li se ta, za mnoge, međusobno različita područja uskladiti ili su osuđena na trajno isključivanje, na nikada završene „ratove“. Osim toga, postavlja se i pitanje, je li uopće potrebno govoriti o njihovu „usklađivanju“ kada su u mnogočemu dijametralno suprotni i predstavljaju dva različita područja, dva različita pogleda na svijet: jedno - koje se temelji na empirijski mjerljivim, opipljivim, vidljivim, spoznatljivim podacima, i drugo - koje se temelji na vjerovanju u postojanje Nadnaravnog kao realnog, u čemu se, kako bi rekao Talcott Parsons, ogleda *paradoks religije*: ljudi živeći u ovome imanentnom, realnom svijetu djeluju tako kako bi zaslužili bolji život u nekome drugom, nadnaravnom svijetu.

Međutim, kada govorimo o tome odnosu znanosti i religije, bilo bi potrebno odgovoriti na pitanje, o kojoj znanosti je riječ – ima ih puno, te o kojoj religiji je riječ - jer i njih ima puno. Dakle, potrebno je poći od činjenice da ne postoji samo jedna religija, niti samo jedna znanost.

Da se ne bismo izgubili u definiranju znanosti i religije, poći ćemo od uobičajenog razumijevanja znanosti (u širem, enciklopedičkom smislu) kao „skupa

svih sustavno metodski stečenih i uobličenih znanja te djelatnosti kojom se stječu takva znanja“ (<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67353>) i „religije kao sustava vjerovanja, etičkih vrijednosti i čina kojima čovjek izražava svoj odnos prema Svetomu.“ (<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52381>), dakle religije kao društvene, kulturne, ljudske tvorbe i vjere kao osobnog odnosa čovjeka pojedinca prema Svetome, gdje je način iskazivanja tog odnosa određen kulturom (religijom kao sastavnicom te kulture). U tome smislu, kod definiranja pojma vjera, potrebno je reći da vjeru ne treba svoditi isključivo na religijsko vjerovanje.

1. Religija i znanost

Vjera u Boga veoma često nailazi u javnosti na žestoke kritike. U tu svrhu ovdje bih samo kao primjer spomenuo djela dvojice važnijih predstavnika novoga vala ateizma: Richarda Dawkinsa - britanskog evolucijskog biologa i njegove knjige *Iluzija o Bogu* i *Sebični gen* te Daniela Denetta, američkog filozofa, znanstvenika i njegovu knjigu *Kraj čarolije: religija kao prirodna pojava*.

Kako se krećem u području društvenih znanosti, rekao bih da se u društvenim znanostima odnos znanja i vjere razumijeva kao povijesni proces diferenciranja iz čega je došlo do institucionalnog razdvajanja religije i znanosti. A to znači da je institucionalnim priznavanjem slobode/posebnosti znanosti u odnosu na religiju i institucionalnim priznavanjem slobode/posebnosti religijskog vjerovanja u odnosu na znanost, pravno priznata i samostalnost i neovisnost kako religije tako i znanosti. I jedna i druga idu svojim vlastitim putovima, „zbog čega je potrebno praviti razliku između vjerskih uvjerenja i znanstvene istine“ (Popper, 2005:17), kako to čini Karl Popper.

U tome smislu, religija i znanost ne nalaze se u nekom supstitucijskom odnosu pa stoga religija i nije nestala u moderni, u procesima sekularizacije. A nije nestala zato jer ju zbog njezine specifičnosti znanost nije mogla zamijeniti, odnosno nadomjestiti. To ne znači, međutim, da među njima nema doticaja, međusobnih odnošenja.

Dakle, znanost i religija bave se različitim stvarima, što znači da ne mogu proturječiti jedna drugoj. Svaka od njih predstavlja vlastiti pogled na svijet. U tu svrhu, ovdje ću se od mnoštva različitih mišljenja o odnosu znanosti i religije pozvati na mišljenje Francisca Ayalae, biologa s Kalifornijskoga sveučilišta Irvine, koji kaže: religija i znanost dva su prozora koji gledaju isti svijet, ali nude različite kutove gledanja:

- Prirodna znanost bavi se procesima koji objašnjavaju prirodni svijet: kretanje planeta, sastav materije i atmosfere, nastanak i prilagodbu živih bića.
- Religija se bavi značenjem i smislom svijeta i ljudskoga bivanja (postojanja), odnosom ljudi prema stvoritelju i odnosom ljudi međusobno, bavi se etičkim vrijednostima koje utječu na život ljudi i koje ga određuju. (Ayala, 2014)

Očita proturječja nastaju samo onda, ako bilo koja od njih – znanost ili religija – prijeđu svoje granice i umiješaju se u nadležnosti one druge.

Također, John Polkinghorne, engleski teorijski fizičar, ujedno anglikanski svećenik i teolog, u svojoj knjizi *Vjera u Boga u doba znanosti* raspravlja o odnosu ova dva područja. On o njima raspravlja iz svoje kršćanske perspektive i s pravom postavlja pitanje, može li danas u doba znanosti znanstvenik vjerovati u Boga? Kao znanstvenik fizičar Polkinghorne ne može reći da empirijski nalazi u fizici nisu točni. Isto tako, ne može u svim prirodnim procesima i fenomenima i događajima biti dokaza da Bog postoji, ali se najjasniji znakovi Božje opstojnosti vide u svemiru i u čovjeku, u makro- i mikro-kozmosu, zapravo u redu, uređenosti svemira, u funkcioniranju ljudskog bića. (Polkinghorne, 2019:15)

U svome prikazu knjige Daniela Denetta *Kraj čarolije. Religija kao prirodna pojava* fra Mile Babić, filozof i teolog s Franjevačke teologije u Sarajevu ističe da zagovaranje sukoba između vjere i uma, religije i znanosti, vodi u danas dobro poznati sukob dvaju fundamentalizama: u sukob između religijskog i sekularnog fundamentalizma. „Fundamentalizmi vode u nasilje i ti se fundamentalizmi uzajamno proizvode i pojačavaju. Zajedničko je svim fundamentalizmima to da oni svode vjeru na znanje, i to na sigurno znanje, na nepogrešivo znanje, što je izvor netrpeljivosti i nasilja. Svesti vjeru na znanje je nasilje, ali također: svesti znanje na vjeru je nasilje. Dostatno je spomenuti kao potvrdu to da su i teizam i ateizam dva oblika vjere: teizam vjeruje da Bog postoji, ali to ne može dokazati, a ateizam vjeruje da Bog ne postoji, ali to također ne može dokazati. Neukidiva je, dakle, razlika između vjere i znanja i upravo ta razlika poziva vjeru i um na uzajamnu kritiku i dijalog.“ (Babić, 2009: 257)

2. Odnos znanosti i religije sa stajališta sociologije religije

Mi sociolozi religije ne pitamo i ne istražujemo ima li ili nema Boga niti u pitanje dovodimo npr. bilo koju dogmu u katoličkome Vjerovanju, nego znanstvenim metodama pokušavamo istražiti odnose ljudi prema Svetome, prema Nadnaravnom, i sve ono što oni iz te svoje vjere čine i stvaraju - od obreda, materijalnih objekata do religijskih organizacija.

Kao primjer navodim Frédérica Lenoira (1962), francuskoga filozofa, povjesničara religije i jednog od najpoznatijih suvremenih francuskih sociologa religije. On u svojoj knjizi *Bog* (Lenoir, 2013) ne nastoji odgovoriti na pitanje, ima li ili nema Boga, nego nastoji odgovoriti na pitanja koja zaokupljaju suvremenoga čovjeka kao na primjer: tko je izumitelj ideje jednoga Boga (monoteizma/jednoboštva)? Jesu li to Židovi ili neki drugi narodi? Ako su Židovi, zašto i u kojim okolnostima nastaje to vjerovanje? Koje su to društvene okolnosti u kojima je bilo moguće nastajanje takvoga vjerovanja? Zašto su i u kojim povijesnim i društvenim okolnostima tu ideju jednoboštva prihvatili kršćani i muslimani?

Cilj Lenoirove knjige nije, dakle, ni dokazivati ni braniti Božju egzistenciju, nego čitatelju pružiti mogućnost da svoje dosadašnje spoznaje o Bogu i bogovima, o njihovoj povijesnoj i geografskoj uvjetovanosti i nastanku, iznova propita. Iako ljudska bića postoje već nekoliko milijuna godina, ideja Boga, prema Lenoiru, pojavljuje se tek prije desetak tisuća godina, uz napomenu „da su bogovima prethodile božice, a da je ideju jednoga, i to muškoga Boga, kojeg nalazimo kod židova, kršćana i muslimana, moguće naći mnogo ranije kod Egipćana, u 16. stoljeću prije Krista, pod vlašću faraona Amenhotepa IV. koji je svoje ime promijenio u Akhenaton pozivajući se na solarni kult jedinstvenog boga Atona.“ (Lenoir, 2013: 9)

Lenoir stoga pita, zašto bi Bog morao biti muškarac, i to baš starac, je li on osoba, sila, energija, kreativno načelo? Kakva je razlika između židovskoga, kršćanskog i islamskog poimanja Boga?

Osim toga, pita se Lenoir, ako već postoji Bog kojeg svi prihvaćaju, zašto onda ljudi ubijaju u ime toga Boga, zašto vode ratove: u čije ime i za čiji račun? Zapravo, po čemu ljudi prosuđuju što je to Božja volja, pa potom pokušavaju nastupati u Božje ime nudeći odgovore na pitanje što bi to bila, i što bi to trebala biti Božja volja? Pri tome zaboravljaju odgovoriti na pitanje: može li se vjerovati sumnjajući, kako možemo biti sigurni da Bog postoji, odnosno kako neke religije, kao na primjer, budizam mogu okupljati toliko mnoštvo ljudi (vjernika), a da uopće nemaju ideje o postojanju jednoga Boga, odnosno kako mogu okupljati toliko mnoštvo ljudi (vjernika) u ime nekoga boga, ako u njega ne vjeruju, ako su ateisti, ili „ako sumnjaju u njegovu egzistenciju“.

U tome smislu može se govoriti o funkcijama religije koje se, kako to u svojoj knjizi (udžbeniku) *Sociologija religije* čini Hubert Knoblauch, njemački sociolog religije, mogu raščlaniti na antropološke, psihološke, sociološke funkcije religije (Knoblauch, 2012: 145):

- *Funkcija fundiranja*: religija utemeljuje najviše vrijednosti za individue, grupe i društva.
- *Funkcija integracije*: religija nudi zajedničku jezgru vrijednosti koja održava postojanje kulture.
- *Funkcija legitimacije*: više ili manje autonomna religija služi za legitimaciju vlasti, s jedne strane, religijskih stručnjaka, ili pak, s druge strane, nekih drugih grupa, na primjer plemstva, političkih stranaka.
- *Funkcija kompenzacije*: pomoću predodžbe o drugomu svijetu religija daje zadovoljštinu za patnje, nedostatke, nepostignuti prestiž ili slično.

3. Različite perspektive o odnosu pojedinca prema Svetome

O odnosu pojedinca prema Svetome može se govoriti temeljem nekoliko sljedećih perspektiva:

Prva perspektiva: Religija i društvo. U tu skupinu ulaze klasici sociologije religije kao npr. Emile Durkheim, Talcott Parsons, Robert Bellah, Erving Goffman i Randal Collins.

Emile Durkheim (1858-1917), francuski sociolog, posebno se bavio razvojem religije. Smatrao je da se iz analize elementarnih oblika religije mogu izvesti temeljne funkcije koje mora ispunjavati svaki oblik religije. On smatra da religija ispunjava nekoliko važnih funkcija u društvu (Knoblauch, 2004:80):

1. *Funkcija podruštvoavljenja* - religija ispunjava ponajprije funkciju *podruštvoavljenja* čineći pojedinca dijelom kolektiva. Svojim religioznim vjerskim uvjerenjima i radnjama pojedinac se može smatrati dijelom obvezujuće cjeline dotične zajednice, jer su „čisto religiozna uvjerenja zajednička uvijek određenoj zajednici koja ispovijeda da im se pojedinac treba priključiti i prakticirati pripadajuće zajedničke obrede“ (Durkheim, 1981:70). Na taj način religija utemeljuje društvenost pojedinca;
2. *Integracijska funkcija*: njome religija učlanjuje pojedince u kolektiv i regulira njihovu pripadnost dijelovima unutar kolektiva;
3. *Normativna funkcija*: njome religija priprema norme i vrijednosti koje su zajedničke pojedincima nekoga društva. Kršenje tih normi i vrijednosti društvo kažnjava;
4. *Psihološko-kognitivna funkcija*: ona strukturira mišljenje pojedinca i upravlja njegove osjećaje i osjetila. Pojedinčevo mišljenje i osjećanje imaju time socijalno podrijetlo koje Durkheim označuje i kao „kolektivna svijest“ pri čemu bitnu ulogu igraju *religiozne reprezentacije društva*.

Za Talcotta Parsonsa (1902-1979), američkog sociologa, religija je samostalna društvena tvorba, zaseban sustav koji u danim slučajevima ispunjava posebne funkcije za druge pojedinačne sustave (Parsons, 2004: 122-124):

1. *Funkcija internaliziranja* – religija nudi smisleni sustav koji daje bitan doprinos konstituiranju individualnog identiteta i njegovog održavanja u promjeni. Tu se „socijalno-psihološku“ funkciju religije koja doprinosi izgradnji, održanju i osiguranju osobnih identiteta u društvenom poretku, može raščlaniti na više funkcija koje ispunjavaju različiti strukturalni elementi religije;
 - a. *Kognitivna funkcija* – religija daje odgovore na temeljno čovjekovo pitanje o njemu samomu i o svijetu u kojem on živi;
 - b. *Ekspresivna funkcija* – kao ekspresivni simbolički sustav religija nudi pojedincu različite ekspresivne simbole;
 - c. *Evaluativna funkcija* – religija predstavlja sustave vrijednosti koji upravljaju djelovanje ljudi.
2. *Integracijska funkcija* - religija integrira osobe u socijalni sustav tako što im pomaže spoznati proturječja sustava i prihvatiti ih bez dramatiziranja.
3. *Funkcija legitimiranja*: religija služi za legitimiranje i opravdavanje; ona skoro u cijelosti sakralizira cjelokupni vrijednosni sustav i norme društva.

Druga perspektiva - religijsko djelovanje. Za Maxa Webera (1864-1920) takvo je djelovanje „ovostrano“ i, k tome, čak relativno racionalno. Naime, zdravlje, dug život, imovina predstavljaju obećanja koja nalazimo u mnogim religijama: *Poštuj oca i majku da dugo živiš i da ti dobro bude u životu*. U tu skupinu spada i Thomas Luckmann koji drži da je religija u uvjetima moderne postala „nešto sasvim unutarnje, privatno, skriveno u posljednjemu kutku čovjekove duše“ (Prisching, 2002:14-15) te iz toga izvlači zaključak kako svako živo ljudsko biće mora biti religiozno, dok je za Petera L. Bergera religija pojavna stvarnost koja se ostvaruje u ovome svijetu i koja ima svoju funkciju. A to znači da bi se religiju moglo definirati kako

1. *funkcionalno* - ona daje odgovor na pitanje: koje funkcije religija ima u odnosu na probleme u svijetu svakodnevnoga života, tako i
2. *sadržajno* kao supstanciju, kroz određene predodžbe o Bogu, preko transcendencija ili sadržaja religijskih iskustava.

Općenito kazano, religija se funkcionalno definira pomoću onoga što ona čini unutar svijeta, a supstancijalno pomoću onoga što je njezin sadržaj.

Treća perspektiva - religija kao praksa. Riječ je o interpretacijama religije koje je Karl Marx (1818-1883) davao u različitim vremenskim razdobljima i u različitim društvenim okolnostima.

Za Marxa religija više nije samo projekcija svijesti, nego je ona proizvod podruštvljenog čovjeka koji si sam stvara povijest. U tome slučaju, religija kao dio društvene nadgradnje, preuzima ulogu ideologije, koja postvaruje društvene odnose. Stoga su, smatra Marx, religijske predodžbe iluzorne i u građanskom društvu djeluju kao ideologije koje zamagljuju postojeće odnose ovisnosti, legitimira vlast i proizvodi nemoć: „Religija je uzdah potlačenog stvorenja, ona je duša bezdušnoga svijeta, kao što je ona duh bezduhovnih stanja. Ona je opijum naroda“. (Marx, 1971)

Četvrta perspektiva - religijska komunikacija koju nalazimo u sistemske teoriji njemačkoga sociologa Niklasa Luhmanna (1927-1998).

U članku *Religija kao komunikacija* Luhmann ističe kako je potrebno napustiti teoriju društva koja se izgrađuje na antropološkim referencijama. To znači da se društvo ne može više shvaćati kao velika skupina nekog nacionalnog oblika ili pak kao sveukupnost svih ljudi. U obzir dolazi samo „komunikacija“, jer je komunikacija jedina prava socijalna operacija koja u sebi uključuje kako priopćivanje, tako također i razumijevanje i koja samu sebe ostvaruje onda kada se priopćenje razumije u dovoljnoj mjeri (to znači kad se ono što se priopćilo bude razumljelo). Komunikacija dakle nije prijenos informacije s jednog na drugo mjesto, ili od jednog subjekta drugom.

Komunikacija, ako uspije, omogućuje sintezu informacije, priopćenja i razumijevanja. Stoga Luhmann i ističe kako je njegova glavna teza da se religija može ostvariti (realizirati) jedino kao komunikacija, jer osim nje ne postoji ni jedno drugo socijalno mjesto gdje bi se to moglo dogoditi. Zapravo, za religiju se može kazati da ona predstavlja jedan vid komunikacije, jer, s motrišta sociologije religije, sadrži u sebi elemente komunikativnosti. Religija se, zapravo, i događa kao komunikacija, i ona se tu, u toj komunikaciji, ujedno i reproducira. Pa je u tome smislu, smatra Luhmann, potrebno govoriti o specifičnosti religijske komunikacije, o simboličnom, metaforičkom, prisposodbnom i alegorijskom karakteru religijskog jezika zahvaljujući kojem se u svakodnevni jezik/govor prevodi ono što je transcendentno.

Luhmann polazi od toga da religija i društvo u bitnomu dijele iste osnove. Religija je dio društvenog sustava koji se tek tijekom svoga razvoja počinje razlikovati od njega. Religiju ne čini zbir napravljenih crkvenih objekata, ili sakralnih predmeta, nego komunikacija koja se odvija između ljudi pojedinačno, između

institucija i organizacija. Religija u mediju *vjera* nudi sredstvo duhovne komunikacije i to na binarnom kôdu imanencija / transcendencija.

Umjesto zaključka

Ovim radom pokušao sam progovoriti o nekoliko važnih tema. Ponajprije o odnosu religije i znanosti i navesti mišljenja nekoliko, za ovu temu jako važnih autora. Ponajprije Richarda Dawkinsa, Daniela Denetta, Karla Poppera, Francisca Ayalae, Johna Polkinghornea te fra Mile Babića i ukazati na važnost stavova Frédérica Lenoira i Huberta Knoblauch. U tu svrhu naveo sam i nekoliko različitih perspektiva o odnosu čovjeka pojedinca prema Svetomu: religija i društvo, religijsko djelovanje, religija kao praksa te religija kako komunikacija.

Zaključno se može kazati da unatoč mnogim društvenim, kulturnim, religijskim i političkim razlikama među suvremenim društvima, globalno širenje znanosti i tehnologije, čemu svakodnevno svjedočimo, omogućuje zbližavanje kultura, međusobno upoznavanje ljudi, ali i razmjenu stečenih iskustava.

Literatura

- Ayala, Francisco (2014) „Debatte: können Religion und Naturwissenschaft nebeneinander bestehen?“, u: <https://www.ineos.com/de/inch-magazine/articles/issue-7/debatte/>
- Babić, Mile (2009) „Dennettova kritika religije“, u: http://www.gordogan.com.hr/gordogan/wp-content/uploads/2011/10/G_7_26.pdf.
- Dawkins, Richard (2007) *Iluzija o Bogu*. Zagreb: Izvori
- Dawkins, Richard (2007) *Sebični gen*. Zagreb: Izvori
- Denett, Daniel C. (2009) *Kraj čarolije: religija kao prirodna pojava*. Zagreb: Naklada Jenesski i Turk
- Durkheim, Emile (1981) *Die elementaren Formen des religiösen Lebens*. Frankfurt am Main
- Knoblauch, Hubert (2004) *Sociologija religije*. Zagreb: Demetra
- Lenoir, Frédéric (2013) *Bog*. Zagreb: TIMpress
- Luhmann, Niklas, Krech, Volkhard i Knoblauch, Hubert (1998) *Religion als Kommunikation*. Würzburg: Ergon Verlag
- Marx, Karl (1971) „Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie“, u: *Die Frühschriften*. Stuttgart
- Polkinghorne, John (2019) *Vjera u Boga u doba znanosti*. Split: Verbum
- Popper, Karl (2005) *Logik der Forschung*. Tübingen: Mohr-Siebeck
- Prisching, Manfred (2001) *Gesellschaft verstehen. Peter L. Berger und die Soziologie der Gegenwart*. Wien: Passagen Verlag str. 14-15.

GRADOVRH

POVIJEST

Organizacija vojnog pohoda u Osmanskom carstvu

U svjetskoj povijesti, kada je u pitanju umijeće ratovanja i vojna kultura, jedna od najzapaženijih država je svakako Osmansko carstvo. Činjenicom da je Osmansko carstvo od samog osnutka vodilo učestale ratove, sposobnost ratovanja je napredovala, čak je postala bitna odlika državnog uređenja. Organizacija države, i upravna i ekonomska, bila je u potpunosti prilagođena što lakšoj organizaciji vojnog pohoda, i to je vrlo bitan faktor uspješnog ratovanja Osmanskog carstva. Organizaciju ratnog pohoda u Osmanskoj državi je moguće analizirati kroz pet točaka: osnaživanje pograničnih obrambenih jedinica od trenutka odluke o novom pohodu, sabiranje vojske, omogućavanje izdržavanja vojske tokom pohoda, mobilizacija sredstava za prijenos oružja, opreme i vojnika i, na koncu, logistička priprema dometnih točaka (gostionice, odmorišta) koje bi služile za odlaganje i čuvanje potrepština.

Oснаživanje pograničnih obrambenih jedinica

Utvrde i remenice, koje su se nalazile na granicama obrambenih područja imale su važnu funkciju kako za sigurnost tog područja, tako i za pružanje logistističke potpore vojnim jedinicama. U stanju rata, nakon svih obavljenih priprema, mogućnost prevođenja vojske na ciljano mjesto ratovanja u najviše šest mjeseci predstavljala je veliki problem za državu koja se rasprostirala na tako ogromnom geografskom području.¹ Svjestan toga stanja, osmanski državni vrh je osmislio i unaprijedio mjere predostrožnosti u slučaju neprijateljskog napada dok je vojska u pohodu. Najvažnije od tih mjera su svakako: restauracija obrambenih građevina,

¹ Vezano za sigurnost granice, ova stavka je posebno naglašena u fermanima koji su slani upraviteljima vilejeta. Ko primjer se može navesti naredba poslana beglerbegu Rumelije tokom pohoda na Moru u XVIII st., BOA, *Cevdet Askeriye*, 4653.

slanje velike količine oružja i ratne opreme u utvrde, čuvanje namirnica i potrepština u prigodnim mjestima na granici te slanje vojske na ta područja.

Odmah po objavi rata, sve utvrde uz granicu neprijateljske zemlje, kao bitne strateške točke, bivale bi obnovljene.² Primjerice 1615 g., u pohodu Kara Mehmed Paše na Revan, utvrda u Karsu je potpuno obnovljena.³ Isto tako, tokom pohoda Murata IV. na Bagdad, utvrde Van i Musul, kao i neke manje, su obnovljene.⁴ Početkom XVIII.st. tokom pohoda na Austriju, Rusiju i Veneciju obnovljene su utvrde kao sto su Azak, Hotin, Bar, Ulgun, Inebahti, Egreze, Preveze itd.⁵ Obnove utvrda su uvijek bile sprovedene pod nadzorom posebnog ovrhovoditelja iz Istanbula, mjesnih upravitelja i uz podršku tamošnjeg naroda. Ovrhovoditelji su imali zadatak da obilaze pokrajine za koje su bili zaduženi i vrše procjenu utvrda, remenica, reduta i arsenala koje treba popraviti. Pored toga, bilježili su količinu i prirodu materijala, te procjenjivali potrebnu ljudsku snagu i finansijske izdatke koji će biti potrebni, te ih slali u prijestolnicu. U skladu sa dobivenim informacijama i brzom komunikacijom između prijestolnice i provincije popravak spomenutih građevina odvijao se nesmetano.⁶ Osmanlijska uprava se paralelno sa restauracijom spomenutih utvrda trudila povećati i kapacitet obrane istih. Iz Istanbula i drugih gradova su se dopremali topovi, municija, puške, topovske kugle i barut u spremišta predviđena za iste.⁷ Mogućnost obrane

utvrde bila je moguća samo u slučaju velikih zaliha namirnica koje su koristili vojska i narod unutar nje. Zbog toga se stalno povećavala količina ječma, pšenice, hrane za životinje, drva i uglja za zalihi.⁸ Radi sigurnije obrane pograničnih utvrda i područja koja bi se eventualno našla pod najezdom neprijatelja, često je osiguravano pojačanje u vidu dodatnih obrambenih jedinica. Pomoćne obrambene jedinice su se sastojale od vojske sabrane iz pograničnih mjesta zbog efikasnijeg i bržeg dolaska. U pohodima na Istok, to su bili Erzurum, Diyarbakır, Çıldır

² M.Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerinin Fethi* (1451-1590) Ankara 1993, s.322, Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri* (1578-1612), İstanbul 1993, s.32.

³ Ömer İşbilir, *XVIII. yy.başlarında Şark Seferlerinin İşi, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1997, s.217.

⁴ Tahsin Ünal, Savaşta Çıkan Osmanlı Ordusunda Lojistik İşleri, *Türk Kültürü*, 7/58, Ankara 1967, s.737-740.

⁵ BOA, MAD. 2964, s. 318, BOA, D. BŞM.1254, s.28, BOA, MAD. 3139, s. 474; Raşid Tarih, IV, İstanbul 1282, s.68; Mehmed Said, *Gülşen-i Maarif*, II, İstanbul 1252, s.1109.

⁶ BOA, A.DVN. 659/35; BOA, MAD. 3180,s. 316. ; BOA, MAD. 3139, s.426).

⁷ BOA, MAD.9902 s.190, BOA, MAD. 3139, s.440; BOA, MAD 3284, s.480, Ünal, Osmanlı Ordusunda Lojistik, s. 737-740; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 37.

⁸ BOA, KK, 2851, s.80; BOA, MAD, 2847, s.328; BOA, MAD. 2964, s.38.

i Van, dok je primjerice u pohodima na Austriju i Veneciju obrambena snaga uglavnom bila iz Bosne i Rumelije (nekadašnjeg bizantskog dijela Balkana).⁹ Pored toga, jedan dio vojske je dopreman iz Istanbula ili od spahija drugih ejaleta Carstva.¹⁰ Od kraja XVII.st. u obrani granica Rumelije su učestvovali vojnici plaćenici.¹¹

Prikupljenje odreda i organizacija hoda

U periodu osnivanja države, odred se sastojao od plemenskih jedinica. Jedinice bi se na nekoliko dana prije pohoda sabirale i nakon pohoda raspuštale¹². Sa širenjem geografskog područja povećala se i vojska, te je organizirana u vidu Kapikulu odreda (pješađija, konjanici i tehnička ispomoć) i spahija timarskog sistema. U okviru Kapikulu odreda možemo razlikovati janičare, džebedžije, topčije i konjice koji su prebivali u središtu, te su u slučaju rata brzo i lako bivali priključeni vojsci. Do perioda vladavine Murata III. sudjelovanje Kapikulu odreda u ratu je ovisilo o sudjelovanju i samog sultana. Nakon spomenutog perioda počeli su redovito sudjelovati pod vodstvom glavnog komandanta. Dok je priprema janičara iz Istanbula trajala pod nadzorom Kapikulu upravitelja, pokrajinski janičari su bili pod upravom Serdara (pograničnih vojnih upravitelja) i starijih, iskusnijih komandira.¹³ Timarske spahije, koji su se još nazivali i ejaletski vojnici, zaimi i džebedžije su prebivali po zabačenim dijelovima Carstva, stoga je predstavljalo veliki napor sakupiti ih za vrijeme pohoda. Međutim, kada je vojna služba provincijskih vojnika postala obvezna, cijeli proces je postao brži i sistematičniji. Naredba o vojnom pohodu bila bi poslana upraviteljima vilajeta u zimskom periodu i već oko praznika Nevruza (Đurđevdana – dakle u proljeće) bilo je predviđeno da budu priključeni glavnom odredu.¹⁴ U ratnim fermanima (pisanim zapovijedima od strane sultana) podsjećalo bi se vojnike na uzvišenost

⁹ B.Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 39-40, Ünal, *Osmanlı Ordusunda Lojistik*, s.737.

¹⁰ BOA, MAD. 3180, s. 310; BOA, MD.120, 280/1025, Ünal, s. 737.

¹¹ BOA, D. BŞM. 1232/A, s. 121; BOA, MAD. 3139, s. 480.

¹² Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. *Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s.35; Aydın Taneri, *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri*, Ankara 1998, s.91-96.

¹³ İşbilir, *Şark Seferleri*, s. 175; Abdülkadir Özcan, *Osmanlı Askeri Teşkilatı, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I*, İstanbul 1994, s.341; İMA, *İstanbul Bab Mahkemesi Sicilleri*, 108, s. 84; BOA, A. DVN. 662/92.

¹⁴ Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı* (1123) 1711, Ankara 1951, s.256; Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaign in Hungary, 1593-1606*, s.49; Rhoads Murphy, *The Functioning of Ottoman Army*, s.76-77.

gazija (vojnika koji su se istakli hrabrošću i borbom na bojnopolju protiv nemuslimanskih neprijatelja), te kako je pohod zapravo džihad (sveti rat) a njihovo učestvovanje u istom, vjerska dužnost.¹⁵ Nakon što stigne obavještenje o ratnom pohodu, spahije i džebedžije u nahijama (oblastima) su okupljale čeribaše (zapovjednik žandarmerijskog puka), te su pod nadzorom čeri-konjanika bivali otpraćeni „pod barjak“ alajbega (načelnika žandarmerijskog puka). Vojne jedinice u srezovima (administrativna jedinica) su pod komandom guvernera sandžaka, dok su one u sandžacima pod komandom beglerbega polazili na put i priključivali se sultanovom odred.¹⁶ Osmanski odred nije bio ograničen samo na Kapikulu jedinice (janičarske gardiste) i timarske spahije. Pored njih to su bile i vojske iz ejaleta Krima, Salyane (ejaleti Bliskog Istoka), kao i francuski, vlaški i moldavski vojnici koji su po potrebi bivali priključeni Osmanskom odred¹⁷ i ratnom pohodu.¹⁷ Rezultati promjena u samoj strukturi osmanske vojske, koje su započele još u XVI.st. i doživjele svoj potpuni vrhunac u XVII.st. negativno su utjecale na vojsku i njenu efikasnost u pohodima. Janičari su napustivši prijestolnicu najprije dobijali zaduženja u pograničnim utvrdama, a kasnije i u svim državnim ejaletima; gubljenje značaja timarskih konjanika i povećanje moći ejaletske uprave, te sakupljanje materijalnih dobara od naroda kako bi se podmirile potrebe vojske u ratu dovele su cijeli proces u potpunu zbrku¹⁸. Na koncu je oslabila brzina sakupljanja odreda, izvršavan je veliki pritisak na narod i povećani su slučajevi bjegstva.¹⁹ Hod osmanskog odreda prema ratnom području bio je određen pravilima. Hod se u početku sastojao od dva stadijuma. Prvi, slobodno kretanje u granicama carstva u uvjetima bez opasnosti i drugi, u pograničnim područjima ili neprijateljskoj zemlji, organizirani vojni hod.²⁰ Određivanje dana kada će pohod započeti, puta koji će vojska pratiti, osiguravanje discipline tokom putovanja, spriječiti bilo kakav negativan utjecaj na narod, te brzina samog hoda

¹⁵ İMA, *Beşiktaş Mahkemesi Sicilleri*, 99, s. 66; BOA, A.DVN. 685/34; Feridun Emecen, *Gazaya Dair- XIV.Yüzyıl Kaynakları arasında Bir Gezinti*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, İstanbul 1995, s.191-197.

¹⁶ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, (haz. Mithat Sertoğlu), İstanbul 1992, s.20 ve 58; İşbilir, Şark Seferleri, s.178.

¹⁷ Graf Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, Ankara 1934, s.111-113, Finkel, *The Administration of Warfare*, s.97-109; İşbilir, Şark Seferleri, s.203.

¹⁸ Halil İnalcık, *Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700*, *Archivum Ottomanicum*, VI, “ 1980, s. 288-304.

¹⁹ Hans Georg Majer, *17.yy.sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerindeki Lojistik Sorunları*, *Osmanlı Araştırmaları*, II, 1981, s.189.

²⁰ Marsigli, *Osmanlı Askeri Vaziyeti*, s.215; İşbilir, Şark Seferleri, s. 179-181.

bile su stavke koje su u detalje analizirane u Osmanskoj državi. Hod u granicama države, dakle Anadolije i Rumelije je tekao u tri trake: lijevoj, desnoj i središnjoj te se odvijao na glavnim putevima. Priprema za hod se vršila u zoru, a započeo bi u svitanje. Iako je u pitanju bilo slobodno kretanje, odvijalo se u tišini i pod disciplinom.²¹ Sa slabljenjem vojne organizacije, teže je bilo uspostaviti i disciplinu prilikom hoda. Zbog toga u mnogim fermanima nailazimo na oštra upozorenja koja se tiču upravo pravila vezanih za ovaj segment pohoda. Tokom hoda bilo je zabranjeno iznuđivati besplatne zalihe žita od naroda, pasti teretne životinje i konje na poljima koja su privatno vlasništvo seljaka, organizirati prenočište mimo plana i mjesta predviđenog za isto, te bilo kakvo izdvajanje i kretanje mimo predviđene rute²², a u slučaju prekršaja propisivane su stroge kazne²³. Kako se red prilikom hoda ne bi poremetio, janičarske garde su išle pod nadzorom spahija i naoružanih nadzornika²⁴, dok su vojnici iz provincija bili pod kontrolom vozača konjskih kola i stražara²⁵. Usto, zajedno sa provincijskim odredom bili su raspoređeni i sudski činovnici²⁶. Osmanska uprava je vodila računa da se na dometnim točkama nalaze priručnici koji bi vojsci omogućili neometan nastavak puta.²⁷ Osmanski odred je na unaprijed određenim dometnim točkama imao pripremljene konake na kojima bi zastali i otpočinuli. Odredi su putovali sa razmakom od jednog dana, kako bi se spriječila gužva na dometnim točkama, a razmak između njih bio je jednodnevni hod, odnosno 20 do 30 km²⁸. Ukoliko se priprema pohod na moru, borbene snage mornarice su se opskrbljivale iz 3 razreda: prvi među njima su stalna vojska mornarice tzv. *levanti* i oni su uglavnom dovođeni iz gradova obale Zapadne Anadolije, muslimanskog stanovništva sa područja Egejskih otoka, obale Dunava i okolice Istanbula.²⁹ Na ratnim brodovima su u službi bili spahije iz vilajeta kapetana mornarice i sandžaka vezanih za njega kao i slobodnih posjeda (*timara*). Pored toga, u pohodima mornaricom su sudjelovali

²¹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, s. 259, V.J.Pary, *İslamda Harb Sanatı, Tarih Der-gisi*, 28-29, İstanbul 1975, s.211; Marsigli, aynı eser, s.216-227.

²² BOA, A.DVN. 690/16; BOA, *Cevdet Hariciye*, 1806; BOA, A, DVN, 658/28; BOA, MD, 123, s.2.

²³ İMA, *Havass-ı Refia Sicilleri*, 135, vr. 30a ve *İstanbul Bab Mahkemesi Sicilleri*, 108 vr. 92.

²⁴ Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Silahtar Tarihi*, II, İstanbul 1928, s. 37.

²⁵ *Silahtar Tarihi*, II, s.37; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, s. 323.

²⁶ BOA, MD. 123, s. 2/5.

²⁷ BOA, MAD, 2964, s. 362; BOA, MAD. 2847, s. 204; BOA, KK, 2487 s. 204.

²⁸ Kurat, *Pрут Seferi*, s.256; Finkel, *The Administration of Warfare*, s.66.

²⁹ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara, 1992, s.241-244; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Leventler*, İstanbul 1965, s.170-188.

i džebedžije koji su pripremali ratno oruđe, topčije koje su obezbjeđivali topovske bacače (topovske kugle), te janičari ratnici.³⁰

Prehrana odreda

Kako bi Istanbul i vojska uvijek bez problema bili dostatno opskrbljeni, Osman-sko carstvo je zabranilo svaki izvoz, te uvelo reviziju na trgovinu i transport žitarica.³¹ Kako sredstva za izdržavanje vojske ne bi kontinuirano opterećivala glavnu riznicu, osmanski vladar je u neophodnoj situaciji mogao osigurati dodatni izvor prihoda koji se oslanjao se na posebnu vrstu poreza zvanu Avariz-i Divaniye³². Opskrbljivanje odreda potrebnim namirnicama tijekom pohoda je bilo vršeno i kupovinom namirnica u selima u okolini rute kretanja. Nuzul, koji je imao značenje poreza u obliku namirnica koje se mogu konzervirati, u XVI. st. je pretvoren u novčani porez. Ovaj porez, koji se uglavnom davao u vidu pšenice i ječma je stavljan na teret stanovništva područja sa kojeg je ubiran, tijekom pohoda. Dok se nuzul prikupljao u spomenutom vidu, u područjima u blizini samog ratnog odredišta, u provincijama je ubiran u vidu novca. Porez pod imenom sursat seže u isti period kao i nuzul i na isti način se ubirao od naroda, ali je bilo i razlika. Pored pšenice i ječma, ubirana su dobra kao što su: med, ulje, ovce, hljeb, sijeno, slama, drva za ogrjev uz plaćanje prihvatljive cijene narodu, koju bi odredila država. U obje prakse, narod je bio obavezan izvršiti transport i predaju dobara tamošnjim službenicima, na uanprijeđ određenim dometnicama.³³ Iako su u početku nuzul i sursat³⁴ ubirani samo iz

³⁰ Bostan, *Bahriye Teşkilatı*, s. 231-241; Marsigli, *Osmanlı Askeri Vaziyeti*, s.148; Ersin Gülsoy, *Giritin Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645-1670)*, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 1997, s.166-167.

³¹ Lütfi Güçer, XVI. yy. *Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar*, İFM, XIII/1-4, 1953; Daniel Panzac, XVII yy. *Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Ticareti, Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV, İzmir 1989; Zeki Arıkan, *Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)*, Prof. Dr. Bekir Kütükoğluna Armağan, İstanbul 1991; Mehmet Genç, XVIII. yy. *Osmanlı Ekonomisi ve Savaş*, Yapıt, *Toplumsal Araştırma Dergisi*, İstanbul 1984, 49/4, s.54.

³² Ömer Lütfi Barkan, *Avariz*, İA, II; Genç, aynı eser s.58.

³³ Lütfi Güçer, XVI-XVII. *Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Gububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s.69-114; Finkel, *The Administration of Warfare*, s.130-145, Bruce McGowan, *Osmanlı Avarız-ı Nüzul Teşekkülü 1600-1830*, VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, II, Ankara 1981, s.1327-1331; İnalcık, *Military and Fiscal*, s. 313-314; İşbilir, *Şark Seferleri*, s. 8-12.

³⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine GİRerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s.159.

obližnjih dijelova rute pohoda,³⁵ u kasnijem periodu se ta primjena proširila na prostore čitavog carstva.³⁶ Budući da je kupovina zaliha žita bila podijeljena po srezovima, bitno je naglasiti da su samo oni koji su bili u mogućnosti i imali spomenute zalihe bili obavezni sudjelovati u ovoj praksi.³⁷ Za osiguravanje zaliha za središnji odred osmanskog carstva koji se sastojao od janičara, džebdžija, topčija i drugih plaćenih vojnika bio je zadužen državni vrh. Pored redovitog vojničkog obroka, koji je obezbjeđivala država, od vlastitog novca su mogli kupovati neke luksuznije namirnice na vojnoj tržnici. S druge strane, provincijski vojnici su morali sve svoje potrebe osigurati sami.³⁸ Obrok osmanskog vojnika tijekom pohoda se sastojao od crvenog mesa, brašna, riže, bulgura i pšenice, kao glavnih izvora prehrane.³⁹ Brašno se koristilo u čorbama i, naravno, puno češće u proizvodnji kruha⁴⁰. Kruh se pekao daleko od bojnog polja, na mjestima predviđenim za to i odmah nakon pečenja bi se potrošio. Vojnici koji sudjeluju u boju bi dnevno dobili dva kruha težine pola oke (oko 650 gr).⁴¹ Ukoliko proizvodnja kruha nije bila moguća, vojnicima bi se dijelio peksimet (vrsta dvopeka⁴²). Bulgur se u osmanskoj vojsci trošio u velikim količinama, a najviše među tatarskim vojnicima. Prema Marsigliju, bulgur bi se tjedno dva puta služio kao prilog⁴³. Druga žitarica koja se koristila u svojstvu priloga je riža, a koristila se i u spravljanju čorbe⁴⁴. Jedna od najbitnijih namirnica osmanske vojske bile su ovčetine i govedina. Potreba za mesom se uglavnom osiguravala uzimanjem živih životinja u Anadoliji i Rumeliji usred samog pohoda. Dok su u XVI. i XVII.st. ovce i goveda u potpunosti bili osiguravani zahvaljujući ranije spomenutom porezu sursat, u XVIII.st. kupovali su se isključivo za novac i kretali su se zajedno sa vojskom u pohodu⁴⁵. Količina koja se dijelila ovisila je od vrste mesa, ali i mjesta i funkcije vojnika. Količina podijeljene ovčetine je varirala između 192 i 320 gr. Ukoliko se umjesto

³⁵ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul, 1983, s.3-34.

³⁶ BOA, MAD. 3284, s.367; BOA, KK. 2851, s.38, Güçer, *Hububat Meselesi*, s.121-124.

³⁷ BOA, KK. 2484, s. 61.

³⁸ BOA, MAD. 3284, s.451; BOA, KK. 2851, s. 129.

³⁹ Güçer, *Hububat Meselesi*, s.76.

⁴⁰ BOA, MAD. 2226, s. 3; BOA, MAD. 5029, s.136; BOA, D. BŞM. 1275, s.1-14.

⁴¹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, s.255.

⁴² Bostan, *Bahriye Teşkilatı*, s.244; Finkel, *The Administration of Warfare*, s.170-171.

⁴³ BOA, MAD. 2851, s. 17; BOA Cevdet Askeriye, 41648; Marsigli, *Osmanlı Askeri Vaziyeti*, s.188.

⁴⁴ Finkel, *The Administration of Warfare*, s.165-167.

⁴⁵ İşbilir, *Şark Seferleri*, s.39-42; Finkel, *The Administration of Warfare*, s.178, 189.

ovčetine dijelila govedina, količina mesa je dvostruko rasla⁴⁶. Broj konja, mazga, bivola i volova je bio poprilično veliki u osmanskome odredu. Kada se tome pridoda još i stado goveda, broj je bio još i veći. Budući da životinje zahtijevaju 4-5 puta veću količinu hrane od ljudi, neophodno je bilo pripremiti posebne ostave hrane na dometnim točkama. Ječam, sijeno i slama su najčešće korišteni⁴⁷. Dok su se sijeno i slama obično mogle osigurati usput, ječam se moglo dopremiti i iz udaljenih dijelova. Količina slame i sijena koja se davala životinjama ovisila je od njihove funkcije⁴⁸. Informacije i zabilješke oko hrane za stoku u osmanskome odredu su poprilično ograničene. Poznato je da se konjima spahija i naoružanih vojnika dnevno davalo oko 5 kg ječma, dok se konjima oficira žandarmerije davalo oko 6,4 kg.⁴⁹ Teretne životinje i konji mogli su se dakako i usput voditi na ispaše. Štoviše, upravo zbog toga se pri biranju mjesta za noćenje prvenstvo davalo mjestu sa puno trave.⁵⁰

Uređenje odmorišta

Iako su isprva bila predviđena za uspostavu komunikacije, odmorišta⁵¹ će bitniju primjenu imati u okviru funkcija vojske.⁵² Sistem odmorišta koji je osnovan u 16.st. ujedno je i temelj organizacije čuvanja zaliha namirnica⁵³. Odmorišta u Osmanskom carstvu su u Anadoliji i Rumeliji bila raspoređena na tri glavna puta i nekoliko sporednih, koji su bili povezani sa rutom kretanja. Za vrijeme pohoda, sve gostionice/odmorišta koja se nalaze na ruti pohoda poprimili bi organizaciju namijenjenu vojsci. Kako bi sva odmorišta za vrijeme pohoda bila adekvatno

⁴⁶ BOA, D.BŞM. 1274, s. 48; BOA, D.BŞM. 1276, s. 2; BOA, MAD. 2847, s. 238; BOA, D. BŞM. 1279, s.18.

⁴⁷ Güçer, *Hububat Meselesi*, s.76.

⁴⁸ Finkel, *The Administartion of Warfare*, s.193; Geoffrey Parker, *The Military Revolution, Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*, Cambridge, 1996, s. 77.

⁴⁹ BOA, MAD, 3284, s. 349, s.349; BOA, MAD. 9902, s.171.

⁵⁰ Pariy, *Harp Sanatı*, s.211.

⁵¹ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul, 1982, Colin J. Heywood, *The Ottoman Menzilhane and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century, Türkiye'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1071-1920)*, Ankara 1980; Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu*, DTCFD, XXVIII/3-4, Ankara 1977.

⁵² Halaçoğlu, *Menzil Teşkilatı*, s.20-22 ve 142-147; M.Yaşar Ertaş, *XVIII yy. Başlarında Rumelideki Menzillerin Askeri Fonksiyonları*, Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Manisa 1997, sayı 1, s.91-98.

⁵³ Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İlaşe Menzilleri*, Ankara 1966, s.3-4.

pripremljena, na svako od njih je imenovan po jedan sudski činovnik⁵⁴. Vodio se računa da se oni koji ne mogu izdržati napor tog posla ili imaju otežanu komunikaciju sa glasnici, po brzom postupku uklone sa dužnosti⁵⁵. Budući da je cjelokupan trošak gostionica tijekom pohoda bio veći nego inače, iz okolnih srezova je u tu svrhu stizala posebna materijalna pomoć⁵⁶. Odmorišta koja su bila van uporabe su se obnavljala. ⁵⁷ Štoviše, usput su ostavljana pisana uputstva kako se dužnosnici ne bi susretali sa nepredviđenim situacijama⁵⁸. Odmorišta su bila mjesta gdje su se čuvali i potom vojnicima dijelili namirnice i potrepštine za rat, stoga su se u sklopu njih nalazili veliki ambari žita i podrumiska skladišta.⁵⁹ Ukoliko kapacitet ovih mjesta ne bi bio dovoljan, u blizini bi se iznajmljivali dodatni ambari, posjedi, kuće, štale i dvorišta, za tu svrhu⁶⁰. Pored toga, u sklopu svake gostionice se pravilo po nekoliko pekara u svrhu proizvodnje kruha⁶¹. Spomenuti konaci su imali i još jednu bitnu odliku: u sklopu njih su se osnivale tržnice za kupovinu, tako da je u kratkom periodu svaki od njih postajao trgovački centar sa ekonomskim aktivnostima⁶². Jedna od najvažnijih stavki ratnog pohoda bio je prijenos namirnica, bojne opreme i vojske na ratno odredište. Pohod i transport velikog dijela tovara vršio se kopnenim dijelom zemlje. Zbog toga je Osmansko carstvo posebnu pozornost pridavalo popravci i održavanju puteva po standardima, kojima bi bez problema mogla prolaziti topovska kola. Glavni putevi Osmanskog carstva pravljani su od strane države, dok su manji i sporedni od strane donatora i vlasnika posjeda⁶³. U vremenu rata, popravak puteva bio je dužnost vojnih činovnika.⁶⁴ Kako bi radovi proticali brže i ekonomičnije, bivali su zaduženi i sudski činovnici. Pored toga, u procesu popravljanja puteva bivale su

⁵⁴ BOA, MAD. 3284, s.127.

⁵⁵ BOA, Cevdet Nafia, 1320; BOA, MAD. 9909, s. 169 ve s.190; Özkaya, Menzilhane Sorunu, s.348.

⁵⁶ Halaçoğlu, Menzil Teşkilatı, s.136.

⁵⁷ Heywood, *Some Turkish Archival Sources for The History of Menzilhane Network in Rumeli During the Eighteenth Century (Notes and Documents on the Ottoman Ulak, I)*, Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, vol. IV-V, 1976-77, s.47.

⁵⁸ Ertaş, *Menzillerin Askeri Fonksiyonları*, s.94.

⁵⁹ Finkel, *The Administration of Warfare*, s.122; Majer, *Avusturya ve Osmanlı Orduları*, s.192.

⁶⁰ Ertaş, aynı eser, s.94; İşbilir, *Şark Seferleri*, s.26-29.

⁶¹ BOA, *Cevdet Askeriye*, s. 3374; BOA, KK. 285, s.34 ve 39.

⁶² Halaçoğlu, *Menzil Teşkilatı*, s.142.

⁶³ Vedat Eldam, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında bir Tetkik*, Ankara 1994, s.95.

⁶⁴ *Topçular Katibi Abdülkadir Katibi Abdülkadir Efendi, Tarih* (Basılmamış doktora tezi), İstanbul 1990, s.104 ve 326; Eyyübi Efendi, *Eyyübi Efendi Kanunnamesi*, İstanbul 1994, s.51.

uključene kadije srezova, janičari, ugledni članovi društva zvani ayani, narod,⁶⁵ kao i arhitekti i radnici poslani iz Istanbula⁶⁶. Prije samog početka radova, lokalne kadije bi pripremale detaljne izvještaje, pomoću kojih se dobijala predodžba o trenutnom stanju puteva. U spomenutim izvještajima su se nalazile detaljne informacije o udaljenosti između gostionica/odmarališta, stanju rijeka i potoka, uvjetima puteva u područjima šuma i močvara, stanju pograničnih manjih kula i mostova, kao i sugestije oko rješavanja eventualnih problema⁶⁷. Gradnja i popravka puteva tijekom ratnog pohoda se može svesti na sljedeće korake: proširenje puteva, čišćenje područja obraslih grmljem i šumom, otvaranje i izravnavanje puta lomljenjem kamenja koje sprječava prolazak teretnih kola, uređenje i po potrebi izgradnja novih kaldrma, presušivanje močvara popunjavanjem kamenom, pravljenje kaldrme na mjestima gdje je potok plitak i gdje bi kola mogla preći bez poteškoća, nasipanje rupa i presušivanje bara nastalih kišom, usklađivanje korita na mjestima gdje su potoci presušili, te izgradnja novih i popravka dotrajalih mostova⁶⁸. Transport se vršio izravno pomoću teretnih životinja ili teretnih kola. Konj, magarac i deva su se koristili kao teretne, dok su topovska i teretna kola vukle životinje poput konja, volova i bivola. Budući da su vukli ne samo teret već i vojsku, broj konja je dominirao među ostalim životinjama. Životinje koje su vukle topovska kola birane su među najsnažnijima i najrazvijenijima, a nazivali su se Topkešan⁶⁹. Konji i volovi, koji su uglavnom dopremani iz ejaleta Vlaške i Bogdana (današnja Moldavija) su se uzimali ujedno na račun carske konjušnice⁷⁰. Na teretne životinje se, upravo zbog njihove važne funkcije odnosilo sa velikom pažnjom, a uvijek su postojale rezervne, koje bi ih u slučaju nužde zamijenile⁷¹. Pored onih koje su uzimane za carsku konjušnicu, jedan dio se i iznajmljivao od plemena koji su vodili nomadski način života, trgovaca stokom i vlasnika stada⁷². Osim teretnih životinja, u transportu namirnica i stvari koristila

⁶⁵ BOA, MAD.2964, s. 2; BOA, MAD. 3897, s.330.

⁶⁶ Şerafettin Turan, *Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları, Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1, Ankara 1963, s.173.

⁶⁷ Ertaş, Menzillerin Askeri Fonksiyonu, s. 94.

⁶⁸ İMA, *Havvas-ı Refia Siciller*, 136 ve 117 b; BOA, MAD. 2964, s. 396; BOA, D. MKF. 28108, s.2-8; BOA, MAD. 3897, s.281; *Topçular Tarih*, s. 138 ve 396; Cengiz Orhonlu, *Mesleki Bir Kuruluş Olarak Kaldırmacılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında Bazı Düşünceler*, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, İzmir 1984, s. 27-66.

⁶⁹ BOA ,MAD. 3284, s. 239; BOA, MAD. 9902, s. 179.

⁷⁰ BOA , D.MKF. 763/12, BOA, MAD. 9902, s. 179 VE 187.

⁷¹ BOA, KK. 2851, s. 169; BOA, Cevdet Askeriye, 35719.

⁷² BOA, D. MKF. 763/72; İlhan Şahin, *1638 Bağdat Seferinde Zahire Nakline Memur Edilen Yeni-il ve Halep Türkmenleri*, *Tarih Dergisi*, s.3 ,İstanbul 1980-1981, s. 227-236.

su se i kola. Dok su se za lakši teret koristile kočije (kola koja vuče jedan konj) i sirem kola (koja vuku goveda), najveći teret bio je stavljan na volovska kola⁷³. Volovska kola su često bila iznajmljivana od naroda⁷⁴, a osim toga postojali su i vozači plaćenici koji bi prevozili teret⁷⁵. Volovska kola su mogla prenositi teret od približno 800 oka. Pored toga, na kola se moglo natovariti dva čeka slame (jedan ček je približno 250 kg i mjerna je jedinica koja se koristi za mjerenje slame) i 200 oka sijena⁷⁶. Pomorski i riječni transport je bio daleko jeftiniji i lakši nego kontinentalni, tako da se nerijetko koristio i prednjačio za prijenos ratnih i drugih potrepština osobito iz udaljenijih krajeva⁷⁷. Budući da je mornarica Osmanske države bila nedostatna, često se pribjegavalo iznajmljivanu privatnih brodova prilikom transporta. Zbog velike potrebe tijekom pohoda, cilj je bio iznajmiti što veći broj, pa i manjih, ali okretnih brodova, često ne gledajući na blagonakolnost vlasnika⁷⁸. Kako bi se spriječile bilo kakve nepravilnosti i prebacivanje zaliha drugim stranama, sa kapetanima je bivao potpisivan ugovor i pismena predaja⁷⁹. Na svakom trgovačkom brodu se imenovao po jedan carski namjesnik zvani muteferrika kao i sudski činovnik⁸⁰. U pohodima su se koristile galiје, brodovi na vesla, jedrilice, ribarski čamci, čajke (vrsta ratnog broda), brodovi za prevoz konja, prenos kamenja, čamci, splavovi i sve druge vrste plovilica.⁸¹

Prevela i prilagodila: *Dajana Barušić*

⁷³ Reşat Ekrem Koçu, *Araba, arabacı, kira ve yük arabalar*, İstanbul Ansiklopedisi, II, s. 902-918.

⁷⁴ Genç, XVIII.yy. *Osmanlı Ekonomisi ve Savaş, Tablolar ve Kaynaklar, Yapıt, Toplumsal Araştırma Dergisi*, İstanbul 1984, 50/5, s. 89.

⁷⁵ BOA, KK. 2484, s. 69; BOA, KK. 2854, s. 35.

⁷⁶ Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat, 211, vr. 17 b, İMA, Havvas-ı Refia Sicilleri, 135, vr. 29a.

⁷⁷ Güçer, *Hububat Meselesi*, s.28-36; İşbilir, Şark Seferleri, s.56; Ünal, *Osmanlı Ordusunda Lojistik*, s.731-735; Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal, *Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar*, Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat, Tarih Dergisi, 17-18, İstanbul 1963, 77-103.

⁷⁸ Rhoads Murphey, *Provisioning Istanbul: The State of Substance in the Early Modern Middle East, Foof and Foodways*, 1998, II, s. 221-228; Lütfi Güçer, XVI. yy. Osmanlı Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar, İFM, XI/II/1-4, 1953.

⁷⁹ Rhoads Murphey, *Provisioning Istanbul: The State of Substance in the Early Modern Middle East, Foof and Foodways*, 1998, II, s. 221-228; Lütfi Güçer, XVI. yy. Osmanlı Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar, İFM, XI/II/1-4, 1953.

⁸⁰ BOA, A. DVN, 694/M; BOA, A. DVN. 658/55.

⁸¹ Bostan, Bahriye Teşkilatı, s.83-95.

GRADOVRH

PEDAGOGIJA I PSIHOLOGIJA

Obrasci privrženosti, emocionalni problemi i emocionalna prilagodba kod studenata

Sažetak

Problem kojim se bavi ovo istraživanje je odnos između kvalitete uspostavljenih bliskih odnosa (privrženosti roditeljima i prijateljima) i emocionalnih problema kod studenata. Kvaliteta odnosa sa roditeljima i prijateljima može biti jedan od faktora dobre ili loše emocionalne prilagodbe kod studenata, te tako dovesti do javljanja ozbiljnijih emocionalnih problema. Uzorkom su obuhvaćena 293 studenta – 180 (61%) studentkinja i 113 (39%) studenata sa Univerziteta u Tuzli. U radu su korišteni sljedeći instrumenti: Skraćena verzija Inventara iskustava u bliskim odnosima (Kamenov i Jelić, 2003), Upitnik dimenzionalnog pristupa patologiji ličnosti (DAPP-BQ Livesley & Jackson, 2009; skraćena verzija prema Tomić-Selimović, 2013), Spielbergerov upitnik za samoprocjenu (STAI Spielberger State Trait Anxiety Inventory, 1999), Skale prilagodbe studenata na studij (Student Adaptation to College Questionnaire, SACQ, Baker i Stryk, 1984), Sociodemografski upitnik. Kod studenata nisu prisutni značajno izraženi simptomi emocionalne disregulacije i anksioznosti, te su na pojedinim subskalama uočene razlike koje se odnose na spol ispitanika. Na osnovu prikazane analize dobivenih rezultata može se zaključiti da kod studenata preovladava sigurna privrženost i prema roditeljima i prema prijateljima. Međutim, evidentirane su razlike između studenata prema objektima privrženosti. Najefikasnijim modelom pokazala se regresiona solucija za model predikcije skorova na dimenziji emocionalna disregulacija gdje je objašnjeno oko 45% varijanse.

Ključne riječi: privrženost, emocionalna prilagodba, anksioznost, prilagodba na studij

UVOD

U literaturi se afektivna vezanost pominje kao činilac koji djeluje na mentalno zdravlje i razvoj mlade osobe i to se djelovanje odvija preko nesvjesnog djelovanja unutarnjih radnih modela. Afektivna vezanost odnosi se na specifičan odnos koji se u najranijem djetinjstvu formira između majke i djeteta i traje kroz čitav život, kao trajna psihološka veza uspostavljena između dvoje ljudi (Holmes, 2004). Izgradnja sigurnog odnosa vezanosti u prvoj godini života osnova je za optimalno sazrijevanje specifičnih nervnih struktura, koje su zadužene za afektivnu kontrolu i posreduju u svim interpersonalnim odnosima i intrapsihičkim aspektima budućih socio-emocionalnih funkcija (Hofer, 2006). Većina autora naglašava važnost roditeljstva za razvoj pojedinca, pa i pojavu i nastanak brojnih emocionalnih problema u kasnijem periodu. Adolescenti koji manifestuju ponašanja traženja autonomije obično imaju pozitivne veze sa roditeljima, osjećaju se prijatno u istraživanju, upravo zato što znaju da su roditelji tu (Weiss, 1982). Značajan broj literature govori o odnosu između kvalitete ranog vezivanja za primarnog staratelja i međuljudskih odnosa u odrasloj dobi (Hazan i Shaver, 1987). Pored veze koju pojedinac razvija sa roditeljima, tokom odrastanja razvija se potreba za stvaranjem i drugih bliskih odnosa. Prijateljstvo pretenduje da bude blizak odnos, gdje se početni obrazac privrženosti sa starateljem reflektuje na odnos prijateljstva. U razumijevanju konstrukata privrženosti nužno je pomenuti i vrste privrženosti u odrasloj dobi. Bartholomew (1990; prema Kamenov i Jelić 2003) je predložila koncept od četiri tipa privrženosti u odrasloj dobi. Razlikuje dvije dimenzije modela: dimenziju anksioznosti (model sebe) i izbjegavanje (model drugih). Osobe sa uspostavljenim sigurnim tipom privrženosti su razvile pozitivan model sebe i drugih. Sigurno privrženi odrasli cijene intimnost i održavaju bliske odnose bez gubitka lične autonomije. Oni imaju pozitivan model i sebe i drugih. Zaokupljeni tip privrženosti karakterističan je za osobe koje su kroz rane interakcije razvile negativan model o sebi, ali pozitivan o drugima. Zaokupljeno privrženi previše su zaokupljeni bliskim odnosima, lično zadovoljstvo ovisi o tome kako ih drugi prihvataju. Plašljivo privrženi žele blisku vezu, ali bliskost im je neugodna jer strahujući od odbacivanja, teško vjeruju drugima i teško ovise o njima. Imaju formiran negativan model sebe i drugih. Odbijajuće privrženi osjećaju se dobro i bez bliske veze, i žele neovisnost. Oni imaju pozitivan model o sebi, ali negativan o drugima. Imaju problem sa uspostavljanjem intimnosti, njihove veze su površne i kratkotrajne i u njima nastoje nametnuti svoju superiornost (Bartholomew, 1990).

Većina istraživača koji se bave problematikom privrženosti ukazuju na vezu i doprinos različitih dimenzija privrženosti u objašnjenju nastanka emocionalnih

problema mladih ljudi. Emocionalni problemi se manifestuju na ukupno ponašanje ličnosti, stoga je veoma važno napraviti uvid u nestabilne emocije koje se najprije odnose na anksioznost i emocionalnu disregulaciju. Pojam emocionalne disregulacije se odnosi na nestabilne emocije i odnose i razvijen je u okviru dimenzionalnog pristupa Livesleyja (Livesley & Jackson, 2009 prema Tomić-Selimović, 2013). Nesposobnost osobe da kontrolira ili regulira svoje emocionalne reakcije na provokativne podražaje u literaturi je označena kao emocionalna disregulacija. Općenito, emocionalna disregulacija uključuje posjedovanje previše intenzivnih emocija u usporedbi sa situacijom koja ih je pokrenula. Većina ljudi s emocionalnom disregulacijom se ponaša impulzivno kada su njihove emocije (strah, tuga ili ljutnja) izvan kontrole.

Kada je riječ o anksioznosti, ona se odnosi na doživljaj intenzivne unutrašnje napetosti, koji se ne može pripisati stvarnoj opasnosti. Postoji dominantan osjećaj neugode koji je i vremenski trajniji, dok u slučaju straha neugoda nestaje brzo nakon rješavanja opasne situacije i ne postoji tolika perzistencija napetosti kao u anksioznosti (Epstein, 1972, prema Vulić-Prtorić 2002). S obzirom da je anksioznost u čvrstoj vezi sa emocionalnom disregulacijom veoma je važno napraviti distinkciju između stanja i crte anksioznosti. Anksioznost kao osobina se odnosi na relativno stabilne individualne razlike u sklonosti ka anksioznosti, tj. na razlike među ljudima u tendenciji da stresne situacije doživljavaju opasnim ili prijetećim i da na njih reaguju povećanjem intenziteta reakcija koje obilježavaju anksioznost kao stanje. Osobina anksioznosti podrazumijeva razlike među ljudima u dispoziciji reagovanja na stresne situacije različitom jačinom stanja anksioznosti (Hodges i Spielberger, 1966., prema Spielberger i sar., 1999).

Anksioznost i anksiozni poremećaji su jedan od najčešćih psiholoških i zdravstvenih problemima sa prevalencijom od čak 20 do 30%. Posljednjih godina povećao se broj studenata koji izvještavaju o psihološkim problemima i pojavi simptoma anksioznosti i depresivnosti. Izvjestan broj anksioznih simptoma se očekivano javlja u prijelaznim razdobljima kakav je upravo i prelazak na fakultet. Za razliku od razmjerno stabilnog perioda, mlada osoba ulazi u drugo i drugačije razdoblje, što može dovesti i do jednog oblika neravnoteže i određenog stepena stresa. Prelaz na fakultet potiče procese razvoja i promjena ličnosti. Emocionalna prilagodba pokazuje u kojoj mjeri studenti doživljavaju stres, anksioznost i/ili tjelesne simptome kao odgovore na zahtjeve studiranja. Postojanje psiholoških problema jedan je od pokazatelja loše emocionalne prilagodbe studenata te je veoma važno napraviti uvid u nestabilne emocije koje se najprije odnose na anksioznost i emocionalnu disregulaciju.

U istraživanju Rudić (2010) dobiveni rezultati su pokazali da djevojke karakterizira bolja akademska prilagodba, mladiće bolja emocionalna prilagodba te da

nema spolnih razlika u socijalnoj prilagodbi na studij. U longitudinalnoj studiji koja je ispitivala utjecaj obrazaca vezanosti na akademsku prilagodbu studenata dobijeno je da sigurno vezani imaju viši prosjek ocjena, diplomirali su sa većom prosječnom ocjenom, te imali bolju akademsku prilagodbu od nesigurno vezanih studenata (Kurland, Siegel 2020). Većina psihičkih poteškoća pojavi se prvi put prije 24. godine što odgovara periodu kada se mladi nalaze na studiju. Brojna istraživanja ukazuju na visok stepen psiholoških problema (posebno depresije i anksioznosti) kod studenata širom svijeta. Ispitujući karakteristike afektivne vezanosti u depresivnim i anksioznim stanjima Mićanović-Cvejić, Šimonji-Černak (2014) su pokazali da na uzorku anksioznih ispitanika postoji prevaga nesigurnih organizacija afektivnih veza i u najvećem broju se svrstavaju u odbacujuću afektivnu vezanost, dok kod zdravih ispitanika postoji prevaga sigurne afektivne vezanosti. Razlike u stilu privrženosti su povezane sa psihološkim funkcioniranjem te je dobijeno da je sigurna privrženost povezana s nižom depresijom i simptomima anksioznosti, dok su nesigurni stilovi vezanosti općenito povezani s višom depresijom i simptomima anksioznosti i većom disregulacijom emocija. Rezultati istraživanja koje se bavilo kvalitetom privrženosti adolescenata i simptomima anksioznosti i depresivnosti su pokazali da su adolescenti koji su se klasificirali kao sigurno vezani pokazali veću kvalitetu privrženosti prema drugim bliskim osobama od adolescenata koji su se klasificirali kao nesigurno (tj. izbjegavajući ili ambivalentno) vezani. Nadalje, adolescenti koji su sigurno vezani postigli su značajno niže rezultate u anksioznosti i depresiji od adolescenata koji su nesigurno vezani (Petar, Meesters Melick, Zwambag, 2021). Nesigurna privrženost između roditelja i djece konzistentno se pronalazi u literaturi kao jedan od faktora koji doprinose u objašnjenju nastanka anksioznosti i depresivnosti i dovodi do lošije prilagodbe.

S obzirom na navedene podatke, ne iznenađuje zanimanje autora za probleme prilagodbe na studij, ali i faktore koji su u vezi sa lošom prilagodbom i koji dovode do poteškoća na polju mentalnog zdravlja studenata. Rezultati navedenih istraživanja ukazuju kako privrženost značajno doprinosi objašnjenju prilagodbe na studij, posebno emocionalne prilagodbe, kao i vezi sa pojavom emocionalnih problema kod studenata. S obzirom na pomenute nalaze, problem kojim se bavi ovaj rad je odnos između kvalitete uspostavljenih bliskih odnosa (privrženosti roditeljima i prijateljima) i emocionalnih problema kod studenata. Definirani problem pokušat će se rasvijetliti odgovorima na sljedeća pitanja: Da li su u studentskoj populaciji zastupljeni simptomi emocionalne disregulacije i anksioznosti, te koliko su studenti emocionalno prilagođeni na studiju? Kakve stilove privrženosti su studenti razvili sa roditeljima i prijateljima, te kako je kvaliteta uspostavljenih bliskih odnosa povezana sa njihovom emocionalnom prilagodbom?

METODA

Ispitanici

Uzorkom su obuhvaćena 293 studenta – 180 (61%) studentkinja i 113 (39%) studenata sa Univerziteta u Tuzli. Starost ispitanika kretala se u rasponu od 19 do 38 godina ($M=21.63$; $\sigma=1.74$; $Mdn=21$; $Sk=0.90$; $K=0.43$). U odnosu na hronološku dob nije detektovana statistički značajna razlika između studenata i studentica ($M_z=21.70$; $M_m=21.51$; $t=0.88$; $df=285$, $p=0.12$; $F_L=0.07$; $p_L=0.78$). Najveći broj studenata činili su studenti Filozofskog fakulteta, dok je frekvencija studenata s ostalih fakulteta Univerziteta u Tuzli aproksimativno ista.

Instrumenti

Korištena je skraćena verzija *Inventara iskustava u bliskim odnosima* (Kamenov i Jelić, 2003) koja predstavlja modifikaciju istoimene Brennanove skale, namijenjena mjerenju privrženosti u različitim vrstama bliskih odnosa. Kao objekat privrženosti u ovom radu će se posmatrati roditelji i prijatelji. Pouzdanost Inventara iskustva u bliskim vezama je zadovoljavajuća. Dobiveni Cronbachov alpha koeficijent za skalu izbjegavanja, ovisno od ciljane grupe, kretao se u rasponu od .80 do .88, a za skalu anksioznosti između .80 i .83. Zadatak ispitanika je da iskaže stepen slaganja sa svakom od stavki inventara, na kontinumu od 7 modaliteta. Rezultat ispitanika određen je kao suma procjena odgovarajućih stavki za svaku pojedinu subskalu. Parne se odnose na dimenziju anksioznosti, a neparne na dimenziju izbjegavanja. Iz navedenih dimenzija proizilaze i stilovi privrženosti: sigurni (niska anksioznost i nisko izbjegavanje), odbijajući (niska anksioznost i visoko izbjegavanje), zaokupljeni (visoka anksioznost i nisko izbjegavanje) i plašljivi (visoka anksioznost i visoko izbjegavanje). Prema Kamenov i Jelić (2003) stilovi privrženosti na temelju dimenzija izbjegavanje i anksioznost određuju se na sljedeći način - *sigurni*: anksioznost <36 , izbjegavanje <36 ; *odbijajući*: anksioznost <36 , izbjegavanje >36 ; *zaokupljeni*: anksioznost >36 , izbjegavanje <36 i *plašljivi*: anksioznost >36 , izbjegavanje >36 .

Upitnik dimenzionalnog pristupa patologiji ličnosti (DAPP-BQ Livesley & Jackson, 2009; skraćena verzija prema Tomić-Selimović, 2013.) namijenjen je procjeni problema ličnosti i u kliničkoj i u općoj populaciji. Sastoji se od 290 čestica koje mjere 18 bazičnih dimenzija poremećaja ličnosti (Emocionalna nestabilnost, Anksioznost, Bezobzirnost, Kognitivna disregulacija, Kompulsivnost, Problemi u ponašanju, Problemi identiteta, Nesigurna privrženost, Problemi sa intimnošću, Niska afilacija, Narcizam, Otpor, Odbacivanje, Ograničena

ekspresivnost, Samopovrjeđivanje, Traženje uzbuđenja, Submisivnost, Sumnjičavost). Bazične dimenzije grupirane su u četiri klastera višeg reda: *Emocionalna disregulacija, Antisocijalno ponašanje, Socijalno izbjegavanje i Kompulsivnost*.

U radu je korištena skraćena verzija inventara prevedena i adaptirana na populaciji studenata (Tomić- Selimović, 2013). Tomić-Selimović (2013) je izvršila prvu primjenu DAPP-BQ upitnika u našoj zemlji i na našem jeziku te je konstruirala skraćenu verziju ovog instrumenta, pri čemu je izvorni instrument skraćen sa 290 stavki na 154 stavki. Skraćena verzija zadržala je relativno prihvatljiv nivo pouzdanosti na svih 18 subskala, koji se kretao u rasponu od .71 (na skali Problemi sa intimnošću) do .87 (na skali Samopovrjeđivanja). U ovome radu će se primjenjivati itemi koji spadaju u subskalu *Emocionalne disregulacije* koja je sačinjena od sljedećih bazičnih dimenzija: Emocionalna nestabilnost, Kognitivna disregulacija, Problemi identiteta, Nesigurna privrženost, Otpor, Submisivnost. Subskala se sastoji od 53 itema. Svaki item procjenjuje se na petstepenoj Likertovoj skali (od 1 – *uopšte se ne slažem*, do 7 – *potpuno se slažem*).

Spielbergerov upitnik za samoprocjenu (STAI Spielbergers Stait-Trait Anxiety Inventory, 1999). je poznati samoopisni instrument za mjerenje anksioznosti, konstruiran na temelju Spielbergerovih postavki o razlikovanju anksioznosti kao stanja i kao osobine ličnosti. Sastoji se iz dvije odvojene skale: *S – skale* (ili oblik Y – 1), koja se odnosi na tranzitorno emotivno stanje karakterizirano svjesnim osjećajem napetosti i straha i *O – skale* (ili oblik Y – 2) koja se odnosi na crtu anksioznosti. Dok S – skala predstavlja mjeru anksioznosti kao stanja koje se odnosi na prolazna emocionalna stanja različitog intenziteta, obilježena subjektivnim doživljajem napetosti, nervoze, zabrinutosti, strepnje i aktivacijom autonomnog nervnog sistema, O – skala mjeri anksioznost kao osobinu ličnosti, tj. relativno stabilne individualne razlike u sklonosti anksioznosti. Skala anksioznosti kao osobine često je primjenjivana samostalno u procjeni kliničke anksioznosti ljudi s tjelesnim, psihofizičkim i psihijatrijskim oboljenjima, ali i procjeni anksioznosti srednjoškolaca, studenata i sl. U ovom radu koristit će se O – skala upitnika anksioznosti. Obje skale se sastoje od po 20 pitanja na koja se odgovara prema četverostepenoj skali. Na skali anksioznosti kao osobine, ponuđeni odgovori (1 – *gotovo nikad*, 2 – *katkad*, 3 – *često* i 4 – *gotovo uvijek*) mjere učestalost pojave. Ukupan rezultat se dobiva tako da se zbroje bodovi za svih 20 tvrdnji za svaku skalu pojedinačno. Viši ukupan rezultat ukazuje na veću izraženost stanja i crte anksioznosti. Prilikom odgovaranja na O – skali od ispitanika se traži da opišu kako se osjećaju uopšte. Koeficijenti relijabilnosti dosljedno su visoki i kreću se uglavnom oko alpha vrijednosti .90 (Spielberger i sar., 1999).

Student Adaptation to College Questionnaire, SACQ, Baker i Siryk, (1984) je skala samoprocjene koju su razvili Baker i Siryk (1984) da bi ispitali prilagodbu studenata na fakultet. Sastoji se od 67 čestica Likertova tipa od 9 stupnjeva koja mjeri četiri aspekta prilagodbe na studij, obuhvaćena u četiri subskale: Akadem-ska prilagodba, Socijalna prilagodba, Emocionalna prilagodba i Prilagodba in-stituciji. U ovom radu koristit će se subskala Emocionalne prilagodbe na studij. Subskala Emocionalne prilagodbe na studij se sastoji od 15 čestica a odražava u kojoj mjeri studenti doživljavaju psihološke ili somatske simptome stresa. U različitim istraživanjima potvrđene su zadovoljavajuće mjere pouzdanosti svih subskala koje se kreću od .77 do .99. U istraživanju Tomić-Selimović (2013) Cronbach alpha koeficijent kao mjera unutrašnje konzistentnosti na subskali Emocionalne prilagodbe je .82, slično rezultatima koje su dobili i drugi autori koji su primjenjivali Skalu prilagodbe na studij.

Postupak

Istraživanje je provedeno na Filozofskom fakultetu u Tuzli. Učešće u istraživa-nju je bilo na dobrovoljnoj osnovi. Ispitivanje je obavljeno grupno, anonimno bez vremenskog ograničenja sa adekvatnom uputom za primjenu instrumenata.

REZULTATI

Egzistencija emocionalnih problema kod studenata sprovedena je preko tri mjer-na instrumenta: skala DAPP-BQ koje čine klaster Emocionalne disregulacije, STAI upitnika čija skala mjeri izraženost anksioznosti kao osobine ličnosti i skale privrženosti prema roditeljima i prijateljima koja nudi prema svakom od modaliteta dvije mjere privrženosti: izbjegavajuću i anksioznu privrženost. Na svim mjerama skorovi su formirani po Burtovom principu proste sumacije. De-skriptivni pokazatelji za korištene skale prikazani su u Tabeli 6.

Tabela 1

Opisni statistici, teorijski raspon skorova i indikatori distribucije za skale emocionalne disregulacije, emocionalne prilagodbe, anksioznosti, privrženosti roditeljima i prijateljima

	Teorijski raspon	M	SD	S_k	K	K²
Emocionalna disregulacija	53 – 265	139.63	34.83	0.16	-0.24	2.09
Emocionalna prilagodba	15 – 135	78.82	21.93	0.00	-0.24	0.73
Anksioznost (STAI)	20 – 80	41.52	9.72	0.56	0.00	14.00*
Izbjegavajuća privrženost prema roditeljima	9 – 63	27.04	10.78	0.28	-0.49	8.71*
Anksiozna privrženost prema roditeljima	9 – 63	24.38	10.13	0.39	-0.39	9.94*
Izbjegavajuća privrženost prema prijateljima	9 – 63	26.21	10.08	0.25	-0.63	13.20*
Anksiozna privrženost prema prijateljima	9 – 63	25.50	10.79	0.37	-0.53	10.39*

* $-p < .01$

Legenda: M – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; S_k – koeficijent simetrije; K – koeficijent zaravnljenosti; K² – D'Agostino-Pearson-ov omnibus test normalnosti

Distribucija skorova na skali emocionalne disregulacije ima raspon koji je određen skorovima 57 i 241, a taj obim skorova u najvećoj mjeri prekriva teorijski raspon skale. Prosječni skor na skali emocionalne disregulacije je 139.63, dok je varijabilnost skorova umjerena ($SD=34.83$). Sama distribucija skrova gotovo u potpunosti prati model normalne raspodjele ($K^2=2.09$, $p<0.35$). Skalu anksioznosti (STAI) čini 20 indikatora koji formiraju jedinstveni skor koji odražava anksioznost kao osobinu ličnosti, tj. relativno stabilnu sklonost ka anksioznosti. U prosjeku, studenti su ostvarili skor 41.52, dok je varijabilnost skorova relativno izražena. Skorovi se rasprostiru u rasponu od 24 do 77, što najvećim dijelom pokriva teorijski raspon skale. Distribucija skorova je negativno asimetrična i statistički značajno odstupa od normalne raspodjele ($K^2=14.00$, $p<0.001$). Treba napomenuti da, iako je distribucija asimetrična, ipak ne odstupa značajnije od modela normalne raspodjele. Distribucija skorova na obje skale privrženosti prema roditeljima odstupa značajno od modela normalne raspodjele, a kod anksiozne privrženosti prema roditeljima distorzija je nešto više izražena ($K^2=9.94$, $p<0.01$) u odnosu na izbjegavajuću privrženost prema roditeljima ($K^2=8.71$, $p<0.01$). Prema tipu odstupanja obje skale teže na blažem obliku pozitivne leptokurtičnosti. Stepenn odstupanja ne upućuje na ozbiljnije odstupanje tj. odstupanje je relativno malo izraženo, pa se i dalje može zadržati pretpostavka o normalnom modelu raspodjele.

Privrženost u bliskim odnosima operacionalizirana je posredstvom dva seta indikatora koji predstavljaju dimenzije izbjegavajuće privrženosti i dimenzije anksiozne privrženosti. Izbjegavajuća i anksiozna privrženost predstavljene su sa po devet stavki. Prema objektu privrženosti razlikovana je privrženost roditeljima i privrženost prijateljima. U skladu sa navedenim razlikujemo: izbjegavajuću i anksioznu privrženost prema roditeljima te izbjegavajuću i anksioznu privrženost prema prijateljima. Visoki skorovi na dimenziji anksioznosti i izbjegavanja predstavljaju plašljivu privrženost, niski skorovi na obje dimenzije predstavljaju sigurnu privrženost, dok visok skor na dimenziji anksioznosti, a nizak na dimenziji izbjegavanja, čini zaokupljenu privrženost. Kombinacija niske anksioznosti i visokog izbjegavanja čini odbijajuću privrženost. U analizama su korišteni sumacioni skorovi na skalama privrženosti. Frekvence i procenti za izdvojene tipove privrženosti prikazani su u Tabeli 2.

Tabela 2
Distribucija ispitanika prema kategorijama privrženosti

	Vrste privrženosti							
	sigurna		zaokupljena		odbijajuća		plašljiva	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Prema roditeljima	191	65.2	30	10.2	51	17.4	21	7.2
Prema prijateljima	198	67.6	34	11.6	35	11.9	26	8.9

Na oba modaliteta privrženosti dvije trećine ispitanika imaju niske skorove na dimenzijama anksioznost i izbjegavanje tj. oko 2/3 ispitanika se nalazi u kategoriji sigurne privrženosti. Oko 17% ($f = 51$) studenata razvilo je odbijajuću privrženost prema roditeljima. Jedna desetina studenata ispoljila je simptomatologiju zaokupljene privrženosti ($f=30$), dok je najmanji broj studenata svrstan u grupu plašljive privrženosti, njih 21 (7.2%). Kao i kod privrženosti prema roditeljima, najveći broj studenata kategoriziran je u grupu sigurne privrženosti prema prijateljima ($f=198$; 67.6%), zatim prema nivou zastupljenosti slijedi tip odbijajuće privrženosti ($f=35$; 11.9%) i zaokupljene privrženosti ($f=34$; 11.6%). Kao i kod privrženosti prema roditeljima najmanji broj studenata grupisan je u kategoriju plašljive privrženosti ($f=26$; 8.9%).

Tabela 3
Kategorizacija privrženosti studenata prema roditeljima prema spolu

		Spol studenta				Ukupno
		Ženski		Muški		
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	
tip	Sigurna	131	68.6	60	31.4	191
	Zaokupljena	19	63.3	11	36.7	30
	Odbijajuća	25	49.0	26	51.0	51
	Plašljiva	5	23.8	16	76.2	21
	Ukupno	180	61.8	113	38.6	293

Na osnovu frekvenci iz Tabele 3 vidljivo je da su značajnosti χ^2 testa najviše doprinijeli reziduali u kategorijama sigurne i plašljive privrženosti. Proporcijalno veći broj studentkinja pripada tipu sigurne privrženosti, dok je obrnut trend na

tipu plašljive privrženosti, gdje studenti proporcijalno više pripadaju ovom tipu privrženosti prema roditeljima.

Tabela 4
*Kategorizacija privrženosti studenata prema prijateljima
u odnosu na spolnu pripadnost*

		Spol studenta				Ukupno
		Ženski		Muški		
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	
tip	Sigurna	131	66.2	67	33.8	191
	Zaokupljena	23	67.6	11	32.4	30
	Odbijajuća	18	51.4	17	48.6	51
	Plašljiva	8	30.8	18	69.2	21
	Ukupno	180	61.4	113	38.6	293

Pregledom vrijednosti u kontingencionalnoj Tabeli 10 vidljive su značajne razlike u distribuciji frekvenci u odnosu na tip privrženosti. Zanimljivo je da je s aspekta privrženosti prema prijateljima proporcionalno značajno viši broj studentkinja pripada tipu sigurne privrženosti. Pored toga, zanimljivo je istaći da iz grupe nesigurne privrženosti veću prevalencu (zastupljenost) kod studentkinja nalazimo kod zaokupljene privrženosti, dok je suprotan trend kod plašljive privrženosti kojoj više teže studenti.

Jedno od bazičnih pitanja ovog rada je pitanje odnosa između privrženosti u bliskim odnosima prema roditeljima i prijateljima i emocionalnih problema kod studenata. Kako je već pomenuto, emocionalni problemi i problemi prilagodbe registrovani su preko tri skale: skale emocionalne disregulacije, skale emocionalne prilagodbe i skale anksioznosti. Posredstvom tri regresiona modela izvedenih pod metodom najmanjih kvadrata (OLS) evaluirana je magnituda doprinosa privrženosti prema roditeljima i prijateljima ka prognozi emocionalne diskregulacije, nivoa emocionalne prilagodbe i nivoa anksioznosti. Sve tri raspodjele reziduala gotovo „savršeno“ odgovaraju modelu normalne raspodjele reziduala čime su ispunjene sve osnovne pretpostavke za provođenje regresione analize. Osnovno pitanje o vezi relacija emocionalne privrženosti i mjera preko kojih su operacionalizirani emocionalni problemi studenata jeste koliko uspješno na bazi informacija o emocionalnoj privrženosti prema roditeljima i prijateljima možemo predvidjeti emocionalnu disregulaciju, emocionalnu prilagodbu i nivo anksioznosti kod studenata.

Tabela 5

*Opšti indikatori efikasnosti regresionih modela:
Koeficijenti multiple korelacije i multiple determinacije*

Model	R	R ²	ΔR^2	Standardnagreška
1 Emocionalna disregulacija	0.67	0.46	0.45	25.76
2 Emocionalna stabilnost	0.40	0.16	0.15	20.18
3 Anksioznost	0.44	0.20	0.18	8.78

Napomena: **R** – koeficijent multiple korelacije; **R²**– koeficijent multiple determinacije;
 ΔR^2 – korigovani **R²**

Sva tri regresiona modela statistički značajno doprinose objašnjenju kriterija, a najefikasnijim modelom pokazala se regresiona solucija za model predikcije skorova na dimenziji *emocionalna disregulacija* gdje je objašnjeno oko 45% varijanse ($R=0.67$; $R^2=0.45$, 95% IP od 0.40 do 0.49; $\text{Cohenov } f^2=0.81$, $p<0.001$). Regresioni model kojim je vršena predikcija *emocionalne prilagodbe* pokazao se kao najmanje koristan u predikciji ($R=0.40$; $R^2=0.15$, 95% IP od 0.11 do 0.24; $\text{Cohenov } f^2=0.17$, $p<0.001$), te je putem istog objašnjeno oko 1/6 varijanse emocionalne prilagodbe. Trećim regresionim modelom objašnjeno je tek oko 20% varijanse anksioznosti kod studenata ($R=0.44$; $R^2=0.20$, 95% IP od 0.15 do 0.26; $\text{Cohenov } f^2=0.25$, $p<0.001$).

RASPRAVA

Veliki broj istraživanja ukazuje na visok stepen psiholoških problema (posebno depresije i anksioznosti) kod studenata širom svijeta, a taj postotak je posebno velik među studentima prve godine preddiplomskog studija (Bayram i Bilgel, 2008). Ovakvi nalazi ukazuju na potrebu istraživanja faktora koji dovode do pojave psiholoških problema i loše prilagodbe na studij. Rezultati dobijeni u ovom istraživanju pokazuju da distribucija skorova na skali emocionalne disregulacije ne odstupa značajno od normalne. Na skali anksioznosti (STAI) u prosjeku studenti su ostvarili skor 41.52, dok je varijabilnost skorova relativno izražena. Skorovi se rasprostiru u rasponu od 24 do 77 što najvećim dijelom pokriva teorijski raspon skale. Distribucija skorova je negativno asimetrična i statistički značajno odstupa od normalne raspodjele ($K^2=14.00$, $p<0.001$). Treba napomenuti da, iako je distribucija asimetrična, ipak ne odstupa značajnije od modela normalne raspodjele. Distribucija skorova na obje skale privrženosti prema

roditeljima odstupa značajno od modela normalne raspodjele, a kod anksiozne privrženosti prema roditeljima distorzija je nešto više izražena ($K^2=9.94$, $p<0.01$) u odnosu na izbjegavajuću privrženost prema roditeljima ($K^2=8.71$, $p<0.01$). Dobijeni rezultati su pokazali da statistički značajne razlike postoje na četiri skale. Na skalama anksioznosti, izbjegavajuće privrženosti prema roditeljima kao i na skali izbjegavajuće privrženosti prema prijateljima, studentice su ostvarile statistički značajno viši prosječni rezultat, dok su na skali emocionalne prilagodbe u prosjeku studenti ostvarili viši prosječni skor. Na skali emocionalne disregulacije nisu nađene statistički značajne razlike između studenata i studentica. Na skali anksioznosti primjetno je blago povišenje, nije opravdano govoriti o prisutnosti poremećaja s obzirom da je posmatrana kao osobina ličnosti. Rezultati su pokazali da kod studenata nisu prisutni značajni emocionalni problemi, kao i da nema statistički značajne razlike između studenata i studentica u njihovom izražavanju. Bolju emocionalnu prilagodbu imaju studenti, gdje je i utvrđena statistički značajna razlika. Ovi nalazi su konzistentni sa rezultatima dobijenim u istraživanju Rudić (2010) gdje su dobijeni rezultati pokazali da djevojke karakterizira bolja akademska prilagodba, mladiće bolja emocionalna prilagodba, te da nema spolnih razlika u socijalnoj prilagodbi na studij. Jedno od mogućih objašnjenja jeste da djevojke tokom prethodnih nivoa obrazovanja bolje savladaju strategije organizacije učenja, ali istovremeno imaju veći strah od neuspjeha i narušavanja slike o sebi, što potiče različite anksiozne reakcije, a samim tim i lošiju emocionalnu prilagodbu. S druge strane, spomenute razlike koje su dobivene u drugim istraživanjima pripisuju se tome što studentice i studenti različito proživljavaju iskustvo studiranja te različito doživljavaju stres (Lee, Keough i Sexton, 2002), te time što djevojke imaju jaču potrebu za svojom socijalnom mrežom u kasnoj adolescenciji koja im onda omogućuje bolju socijalnu prilagodbu (Sands, 1998). Također, nizak skor na skali emocionalne disregulacije, može se objasniti i preko sigurnog obrasca privrženosti koji se izdvojio na subskalama roditelji i prijatelji.

Kada je riječ o tipovima privrženosti koji prevladavaju u studentskoj populaciji, zadatak je bio utvrditi tipove, te da li postoji razlika u kvaliteti prema različitim objektima privrženosti (roditeljima i prijateljima). Na obje subskale (roditelji i prijatelji) uočena je prevaga sigurnog obrasca privrženosti. Oko 2/3 uzorka se nalazi u okviru pomenute kategorije. Na subskali privrženost roditeljima sljedeća se izdvaja odbijajuća (17%), zaokupljena (10,2%) i plašljiva (7,2%).

Na subskali privrženost prijateljima najmanje je onih u dijelu plašljive privrženosti, a najveći broj u okviru sigurne privrženosti. Utvrđene su i razlike s obzirom na spol ispitanika. Proporcijalno veći broj studentkinja pripada tipu sigurne privrženosti, dok je obrnut trend na tipu plašljive privrženosti, gdje studenti

proporcijalno više pripadaju ovom tipu privrženosti prema roditeljima. S aspekta privrženosti prema prijateljima proporcionalno značajno viši broj studentkinja pripada tipu sigurne privrženosti.

Distribucija pojedinih stilova privrženosti konzistentna je rezultatima drugih istraživanja (npr. Bartholomew i Horowitz, 1991; Lapsley, Varshney i Aalsma, 2000; Stefanović Stanojević, Vidanović i Anđelković, 2010 prema Ručević, Mihalj 2013). U prethodnim istraživanjima utvrđena je najveća zastupljenost sigurne, a najmanja zaokupljene privrženosti. Iako su spolne razlike u zastupljenosti stilova privrženosti već duže vrijeme u središtu interesa istraživača, rezultati do sada provedenih istraživanja nisu konzistentni. Dok neka istraživanja ne nalaze spolne razlike u zastupljenosti pojedinih stilova privrženosti (npr. Bakermans-Kranenburg i Van IJzendoorn, 2009; Van IJzendoorn i sur., 2000), u drugima su, kao i u ovom istraživanju, utvrđene razlike između mladića i djevojaka u zastupljenosti pojedinih stilova privrženosti.

Pomenute spolne razlike mogu se objasniti činjenicom da djevojke traže odnose koji njeguju intimnost, brigu, osjećaj povezanosti i fizičke bliskosti, dok se mladići više usredotočuju na odnose koji stavljaju naglasak na socijalnu usporodbu, status i moć (Lee i Robbins, 1998). Rezultat je navedenoga manja vjerojatnost da će mladići biti preokupirani odnosima s drugima, da će doživljavati strah od napuštanja, biti ovisni ili aktivno tražiti bliskost što bi odgovaralo obilježjima zaokupljenog stila privrženosti. Dobijene razlike mogu biti i odraz kulturnih stereotipa o ženskoj i muškoj rodnoj ulozi prisutnih u našoj kulturi. Žene su usmjerene na odnose i bliskost, a muškarci na samostalnost. Roditelji istog spola služe kao model identifikacije, a onda slijedi individualizacija i formiranje vlastitog identiteta.

Prema postavkama teorije afektivne vezanosti dolazi do podudarnosti obrazaca afektivne vezanosti za roditelje i bliskog prijatelja. Collins i Read (1994; prema Feeney, 1999) tu vezu pojašnjavaju pomoću radnih modela. Radni modeli uključuju četiri povezane komponente: sjećanja o iskustvima privrženosti, uvjerenja, stavove i očekivanja o sebi i drugima u kontekstu privrženosti, ciljeve i potrebe povezane sa privrženošću, te strategije i sredstva za postizanje tih ciljeva. Takva organizacija modela oblikuje pojedinačne kognitivne, emocionalne i bihevioralne odgovore prema drugima. Npr. sigurno privrženi pojedinci brže prepoznaju pozitivne riječi u interakciji s drugima, dok izbjegavajuće privrženi brže prepoznaju negativne riječi (Baldwin, Fehr, Keedia n, Seidel i Thomsom, 1993; prema Feeney, 1999).

Privrženost roditeljima stvara osnovu za adolescentske odnose. Osobe koje su rastle u primarnoj obitelji uz dominantan osjećaj roditeljskog prihvatanja, razvijaju

u svojim prijateljskim odnosima siguran stil privrženosti i obrnuto. Sigurno privržene osobe rastu u obiteljskom okruženju, gdje im roditelji pružaju primjerenu njegu i potiču njihovu samostalnost. Dakle, za razvoj kvalitetnih prijateljskih odnosa važnu ulogu ima odnos s roditeljima u djetinjstvu.

Nakon identifikacije tipova privrženosti te njihove kvalitete prema različitim objektima (roditeljima i prijateljima) cilj je bio provjeriti u kakvom su odnosu različite dimenzije privrženosti (anksioznost, izbjegavanje) prema roditeljima i prijateljima sa emocionalnim problemima i emocionalnom prilagodbom studenata. Ispitujući karakteristike afektivne vezanosti u depresivnim i anksioznim stanjima Mićanović-Cvejić, Šimonji-Černak (2014) su pokazali da na uzorku anksioznih ispitanika postoji prevaga nesigurnih organizacija afektivnih veza i u najvećem broju se svrstavaju u odbacujuću afektivnu vezanost, dok kod zdravih ispitanika postoji prevaga sigurne afektivne vezanosti. Prethodna istraživanja ukazuju na to da nesigurni stilovi afektivnih veza mogu predstavljati razvojni preduslov za kognitivnu vulnerabilnost prema anksioznosti i depresiji. Tako Thompson (2000) navodi da sigurna afektivna veza vodi ka psihološkoj dobrobiti i otpornosti kako na uobičajene, tako i na ekstremno stresne uticaje. Gledano iz ugla teorije afektivne vezanosti, dijete usvaja strategije emocionalne regulacije kako bi izašlo na kraj sa stresnim situacijama, u skladu sa unutrašnjim radnim modelom koje je usvojilo u okviru specifičnog stila afektivne vezanosti (Mikulincer & Shaver, 2007). Kada se suoči sa stresnim situacijama, dijete će se osloniti na ove strategije, kako bi regulisalo emocije, mišljenje i ponašanje.

Na osnovu korelacione matrice za skup uključenih varijabli u regresioni model utvrđeno je da sve prediktorske varijable (dimenzije anksiozne i izbjegavajuće privrženosti prema roditeljima i prijateljima) statistički značajno koreliraju sa kriterijskim varijablama (emocionalna disregulacija, anksioznost i emocionalna prilagodba). Iako su registrovane korelacije statistički značajne, treba naglasiti da je magnituda povezanosti relativno skromna. Sve tri regresiona modela statistički značajno doprinose objašnjenju kriterija, a najefikasnijim modelom pokazala se regresiona solucija za model predikcije skorova na dimenziji emocionalna disregulacija gdje je objašnjeno oko 45% varijanse.

Osnovno pitanje o vezi relacija emocionalne privrženosti i mjera preko kojih su operacionalizirani emocionalni problemi studenata jeste koliko uspješno na bazi informacija o emocionalnoj privrženosti prema roditeljima i prijateljima možemo predvidjeti emocionalnu disregulaciju, emocionalnu prilagodbu i nivo anksioznosti kod studenata.

Na osnovu uvida u rezultate, na osnovu informacija o emocionalnoj privrženosti roditeljima i prijateljima najbolje se može predvidjeti emocionalna

disregulacija Kao zaključak može se sumirati da se na osnovu rezultata multiple regresione analize, koja je sprovedena preko četiri prediktorske varijable iz skupa varijabli, iskustvo u bliskim odnosima uz simultano uključivanje prediktora u regresioni model izdvojene tri statistički značajne regresione funkcije. Dobijenim modelima objašnjeno je od 15 do 45% varijansi emocionalnih problema. U ovome radu je pokazano da kod studenata preovladava sigurni stil privrženosti te da su rezultati u okviru varijable emocionalna disregulacija normalno distribuirani i da nema značajnijih simptoma emocionalnih problema. Sigurna privrženost se smatra zaštitinim faktorom u okviru stresnih životnih situacija kao i bitnim faktorom u očuvanju mentalnog zdravlja. Kullick i Petermann (2013) su utvrdili da pojedinci sa sigurnim stilom privrženosti češće koriste funkcionalne strategije suočavanja, kao što su planiranje ili traženje podrške, a ne disfunkcionalne, poput vikanja, svađanja i izbjegavanja odnosa sa drugima. Interakcija koja se odvija u okviru sigurne afektivne vezanosti u odnosu roditelj–dijete pomaže da se razviju modeli adekvatnog emocionalnog reagovanja koje ono može koristiti u drugim interpersonalnim relacijama, olakšati prilagodbu i imati manje emocionalnih problema .

Literatura

- Bartholomew, K., & Horovitz, L.M. (1991), Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61 226-244.
- Berk, L. (2005). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bowlby, J. (1969), *Attachment and loss: Vol 1 Attachment*, New York: Basic Books.
- Fraley, R.C. & Davis, K. E (1997), Attachment Formation and Transfer in Young Adults' Close Friendships and Romantic Relationships. *Personal Relationships*.
- Fraley, R. C., Shaver, P.R. (1999). Loss and bereavement: attachment theory and recent controversies concerning grief work and the nature of detachment. U: Cassidy, J.
- Hazan, C. & Shaver, P., (1988), A biased overview of the study of love. *Journal of Social and Personal Relationships*, 5, 473-510.
- Holmes, J., (2004.); John Bowlby & Attachment theory, Routledge, London and New York. 78
- Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2005). Stability of attachment styles across students' romantic relationships, friendships and family relations. *Review of Psychology Review of Psychology*, 12 (2), 115-123.
- Kamenov, Ž., Jelić, M., (2003), Validacija instrumenta za mjerenje privrženosti u različitim vrstama bliskih odnosa: Modifikacija Brennanova Inventara iskustava u bliskim vezama, *Suvremena psihologija*, vol. 6. Br. 1.
- Kurland, R. and Siegel, H. (2020) Attachment and College Academic Success: A Four-Year Longitudinal Study. *Open Journal of Social Sciences*, 8, 45-55.
- Lieberman, M., Doyle, A. i Markiewicz, D. (1999). Developmental Patterns in Security of Attachment to Mother and Father in Late Childhood and Adolescence: Associations with Peer Relations. *Child Development*, 70(1), 202-213.
- Marganska, A., Gallagher, M., & Miranda, R. (2013). Adult attachment, emotion dysregulation, and symptoms of depression and generalized anxiety disorder. *American Journal of Orthopsychiatry*, 83(1), 131-141. <https://doi.org/10.1111/ajop.12001>
- Mićanović-Cvejić, Ž, Šimonji-Černak, R, (2014), Karakteristike afektivne vezanosti u depresivnim i anksioznim stanjima, *Primijenjena psihologija*, vol. 7, str. 173-188.
- Petar, M., Meesters, C., Melick, M., Zwambag, L., (2021) Self-reported attachment style, attachment quality, and symptoms of anxiety and depression in young adolescents; *Personality and Individual Differences* Vol 30, Pages 809-818.
- Pirbaglou, M, Cribbie, R., Irvine, J., Radhu, N., Vora, K. i Ritvo, P. (2013). Perfectionism, anxiety, and depressive distress: Evidence for the mediating role of negative automatic thoughts and anxiety sensitivity. *Journal Of American College Health*, 61(8), 477-483.
- Rudić, A. (2010), Povezanost privrženosti i percipirane socijalne podrške s akademskom, emocionalnom i socijalnom prilagodbom na studij, Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Spielberger, C. D., Gorsuch, R. L., Lushene, R., Vagg, P. R., & Jacobs, G. A. (1999). *Priručnik za Upitnik anksioznosti kao stanja i osobine ličnosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Tomić-Selimović, Lj. (2013), Zastupljenost psiholoških problema i njihova povezanost sa akademskim i socio-emocionalnom prilagodbom kod studenata, Doktorska disertacija, Neobjavljeni rad.
- Vulić-Prtorić, A. (2006), Anksiozna osjetljivost: Fenomenologija i teorije, Suvremena psihologija vol. 9. Br 2.
- Weiss, R.S. (1982) Attachment in adult life. In C.M. Parkers & J. Stevenson-Hinde (1992). The place of attachment in human behavior (pp171-184) New York: Basic Books.

Summary

The problem addressed by this research is the relationship between the quality of established close relationships (attachment to parents and friends) and emotional problems in students. The quality of relationships with parents and friends can be one of the factors of good or bad emotional adjustment in students, and thus lead to more serious emotional problems. The sample included 293 students - 180 (61%) female students and 113 (39%) male students from the University of Tuzla. The following instruments were used in the paper: Abbreviated version of the Inventory of Experiences in Close Relationships (Kamenov and Jelić, 2003), Questionnaire of dimensional approach to personality pathology (DAPP-BQ Livesley & Jackson, 2009; abbreviated version according to Tomić-Selimović, 2013), Spielberger's questionnaire for self-assessment (STAI Spielberger Stait Trait Anxiety Inventory, 1999), Student Adaptation Scales to Student Questionnaire (SACQ, Baker, & Siryk, 1984), Socio-demographic Questionnaire.

There were no significant symptoms of emotional dysregulation and anxiety in the students, and differences related to the gender of the respondents were observed on some subscales. Based on the presented analysis of the obtained results, it can be concluded that the students have a secure attachment to both parents and friends. However, differences between students according to objects of attachment were recorded. The most efficient model was the regression solution for the score prediction model on the dimension of emotional dysregulation, where about 45% of the variance was explained.

Key words: attachment, emotional adjustment, anxiety, adjustment to study

Važnost privrženosti u odnosu roditelj-dijete

Sažetak

Ideja da su odnosi roditelja i djeteta važni za daljnji razvoj djeteta nije nova. To je vrlo stara ideja koja je kroz historiju plijenila pažnju psihologa, govornika i učenjaka. Bowlbyjev i kasnije Ainsworthov opis privrženosti pomogli su boljoj integraciji ove stare ideje u savremena istraživanja. Njihov opis je također pružio bolje razumijevanje toga kako određeni odnosi mogu biti povoljni za dijete, dok drugi izgleda da štete razvoju djeteta. Odnos između djeteta i roditelja najjača je veza koju osoba može stvoriti u svom životu. Taj odnos koji dijete uspostavlja sa roditeljima njegovo je prvo iskustvo u ranom životu, i toliko je važno da može utjecati na druge odnose do kraja života. Teorija privrženosti Johna Bowlbya daje različita objašnjenja o tome kako vezanost utječe na budući razvoj pojedinaca. Prema teoriji, rana vezanost utječe na buduće odnose oblikujući individualne kognitivne predstave pojedinca o sebi, drugim ljudima i vanjskom svijetu. Mnogo je povezanih faktora u odnosu roditelj-dijete. Vrlo je važno razumjeti subjektivna iskustva djece sa roditeljima. Istraživanja pokazuju da sigurna vezanost pozitivno utječe na emocionalni razvoj djeteta i stvara zaštitni faktor u smislu psihološkog zdravlja. Rad na polju intervencija, bračnih odnosa i razvojne genetike sugerira da su smjernice koje su razvili Bowlby i Ainsworth važne ne samo za bolje razumijevanje razvoja djeteta, već i za prilagođavanje mehanizama funkcioniranja odnosa važnih za cijeli razvoj čovjeka.

Ključne riječi: roditelj, privrženost, teorija privrženosti, tipovi privrženosti

Uvod

Najvažniji prvi odnos u ljudskom životu je odnos roditelj-dijete. Naša referentna tačka za uspostavljanje drugih odnosa tokom cijelog života je odnos koji je uspostavljen sa roditeljima. Ako ima previše razočarenja, povrijeđenosti, zanemarivanja u odnosu roditelj-dijete, vrlo ih je teško popraviti. Što se više uspostavi

osjećaj uvažavanja, ljubavi, važnosti, u odnosu sa djecom, to će djeca odrasti u sretne, pune ljubavi i produktivne odrasle osobe. Pozitivni porodični odnosi, stavovi roditelja, posebno u smislu osnovnog povjerenja, odnosa sa majkom i karakteristika drugih članova porodice vrlo su važni za psihološki razvoj djeteta.

Odnosi roditelja i djece uzrokuju da svijet percipiraju ili kao siguran i vrijedan življenja, ili kao nesigurno mjesto kojeg se treba bojati. U prvim godinama života, psihosocijalni zadatak djeteta je naučiti vjerovati. Osjećaj povjerenja koji proizlazi iz odnosa s majkom također čini osnovu odnosa koji će se uspostaviti u budućnosti. Sigurna vezanost djeteta za majku/oca jedan je od temelja njegovog društvenog i emocionalnog razvoja. Odnos između oca i djeteta jednako je važan kao i odnos između majke i djeteta. Važno je da se roditelji igraju s djecom, razgovaraju s njima i zadovolje njihove potrebe. Kada roditelji uspostave takav odnos sa svojom djecom, postavljaju se temelji uspješne veze. Također, ne treba zaboraviti da odnos između roditelja utječe na odnos roditelja i djece. Ako je odnos između roditelja zdrav, ovaj odnos prirodno pozitivno utječe na dijete.

Porodično okruženje u kojem postoji otvorena i efikasna komunikacija pozitivno utječe na djecu. U porodicama u kojima je uspostavljena efikasna komunikacija, članovi porodice međusobno dijele svoja osjećanja, slobodno vrijeme jedni za druge, cijene se i prihvataju jedno drugo takvi kakvi jesu. Pojedinci međusobno prenose svoja osjećanja na način koji podržava i voli. U takvom okruženju odnos između roditelja i djece postaje efikasan.

Privrženost roditeljima

Privrženost je snažna emocionalna veza koju imamo sa posebnim ljudima u životu, koja nam pruža utjehu i radost kada komuniciramo s njima, a njihova nas bliskost tješi u vrijeme stresa (Berk, 2015). Kada se govori o djeci, privrženost se odnosi na emocionalnu vezu između roditelja/staratelja i djeteta. Roditeljsko ponašanje egzistira i očituje se u stilovima i kvaliteti privrženosti. Kao jedna od najznačajnijih teorija, teorija afektivne vezanosti predstavlja osnov za razumijevanje razvoja ličnosti pojedinca i značaja koji roditelji imaju u razvoju.

Iako se formira u prvoj godini života, afektivna vezanost, relativno neizmijenjena, perzistira kroz djetinjstvo i odrastanje osobe, utičući na oblikovanje svih kasnijih relacija: „Povjerenje u dostupnost i podršku osobe za koju smo vezani, predstavlja značajan uslov sigurnog funkcionisanja u toku čitavog životnog vijeka osobe”, (Bowlby, 1969). Jedan od najvažnijih zadataka u periodu rano djetinjstva jeste uspostavljanje odnosa roditelj – dijete i razvoj adekvatnih

i funkcionalnih obrazaca privrženosti. Kvalitetan odnos s roditeljima ima pozitivan utjecaj na sve aspekte razvoja pojedinca i kao takav svoj utjecaj ostvaruje tokom cijelog života pojedinca. Uloga roditelja kao figure privrženosti se ostvaruje u okviru dvije važne funkcije: prva se odnosi na sigurno utočište kojem se vraćaju i od kojeg traže zaštitu tokom stresnih situacija i ulogu sigurne baze koja im služi kao podrška u istraživanju okoline i razvoju vlastite neovisnosti od roditelja (Hazan i Shaver, 1994).

Afektivna vezanost odnosi se na specifičan odnos koji se u najranijem djetinjstvu formira između majke i djeteta i traje čitav život, kao trajna psihološka veza uspostavljena između dvoje ljudi (Holmes, 2004). Razvoj vezanosti u odnosu roditelj-dijete navodi se kao jedan od najvažnijih razvojnih zadataka. Brojni autori ističu važnost odnosa vezanosti koji se razvija tokom prvih godina života, navodeći da je upravo taj događaj osnova za dalji socioemocionalni razvoj pojedinca. Sigurni obrazac vezanosti podupire razvoj specifičnih nervnih struktura koje su važne za buduće interpersonalne odnose, ali i afektivnu kontrolu pojedinca.

Prema pristalicama psihoanalitičke teorije, za osiguravanje normalnog dječijeg razvoja nužna je uspostava bliskog odnosa sa majkom i razvoja odnosa vezanosti. Pod pojmom blizak odnos se, prema postavkama psihoanalize, podrazumijeva zadovoljavanje dječijih potreba (Zazo, 1980). Pored Johna Bowlbija, Harlow, zoopsiholog je također ukazao na važnost afektivne vezanosti sa primarnim skrbnikom pri tome ukazujući da zadovoljenje potrebe za hranom pri uspostavljanju afektivne veze između majke i djeteta ni u kom slučaju ne igra primarnu ulogu koja mu se obično pripisuje. Djeca u prvim godinama života imaju potrebu za majčinom blizinom i bliskim kontaktom, te se odnos vezanosti nikako ne smije izjednačiti sa zadovoljenjem dječijih potreba u vidu potrebe za hranom. Potreba za blizinom i bliskim kontaktom ide ispred gladi. Novorođenče je od samog početka opremljeno bogatim kapacitetima percepcije, učenja i reprezentacije i specifično pripremljeno za strukturu fizičkog i socijalnog svijeta oko njega.

Bowlby obrazac vezanosti u početku vidi kao svojstvo odnosa, da bi vremenom, kroz proces internalizacije, postao u sve većoj mjeri svojstvo samog djeteta. Upravo adekvatan odnos sa majkom tokom prvih mjeseci života utječe na izgradnju unutrašnje predstave o sebi i o majci. Od kvalitete i dostupnosti majke, načina na koji je majka odgovarala na potrebe, dijete gradi sliku o sebi, ali i o majci kao osobi koja mu je dostupna i predstavlja izvor podrške ili osobi koja nije tu kada mu treba.

Karakteristike privrženosti u odnosu roditelj-dijete

Porodica je vrlo važna ne samo u socijalnoj, već i u individualnoj dimenziji ljudskog života. Činjenica da je porodica toliko dragocjena i za individualni i za društveni život, nužno ga čini univerzalnim fenomenom. Iako su strukture, kulture i religije društava različite, porodica kao institucija nastavlja da postoji u svakom društvu i kulturi. Porodica svojim novorođenim članovima prenosi vrijednosti, norme i uvjerenja društva kojem pripada, kroz svoje funkcije obrazovanja i socijalizacije, i čini ih članovima društva. U stvari, postojanje majki i očeva, njihova zdrava komunikacija sa djecom i njihova sposobnost da na zadovoljavajući način zadovolje njihove potrebe važni su za budućnost djece. Roditeljstvo je pojam koji se odnosi na čitav niz procesa što se sastoje od zadataka, uloga, komunikacija i međuljudskih odnosa koje odrasli ostvaruju u kontaktu sa svojom djecom (Klarin, 2006). Uz roditeljstvo najčešće se povezuje emocionalna veza koju dijete ostvaruje s majkom. Freud je prvi tumačio kako je privrženost majci temelj svih kasnijih odnosa. Erikson je u svojoj teoriji naveo kako je hranjenje primarni kontekst u kojem skrbnici i djeca izgrađuju emocionalnu vezu koja je vrlo bliska.

Majčina osjetljivost u odnosu na signale bebe ključna je determinanta postepenog razvoja afektivne vezanosti. Afektivno vezivanje se začinje kad dijete svoj socijalni odgovor počne da uslovljava, individualizira, kroz vezivanje za određenu osobu u okruženju. Ovaj proces je oformljen već u šestom mjesecu života bebe: sa šest mjeseci ona razlikuje majku kao figuru emocionalne vezanosti i manifestuje to praćenjem njenih pokreta, auditivno i vizualno (Weiss, 1982). Beba sluša i odgovara drugačije na glas majke; plače drugačije kada ona izlazi iz sobe u poređenju sa drugim osobama iz okruženja; pozdravlja je drugačije i počinje da pruža ruke kada joj majka prilazi. Tokom druge godine života i veći dio treće godine, izražavanje afektivne vezanosti nije ništa manje izraženo nego u prvoj godini. Jedina promjena tiče se toga da dijete postaje svjesno da je razdvajanje neophodno. Ipak, do kraja treće godine kod većine djece traženje bliskosti je očigledno i uporno. Iako je Bowlby (1982, prema Grossman i sur, 2002) naglasio kako je i otac figura privrženosti, počeci istraživanja privrženosti usmjerili su se samo na majku, a razlog tome su stereotipi vremena i kulture u kojima su istraživanja rađena.

U zapadnim zemljama smatra se da je majka ta koja brine o djeci, dok je otac zadužen za ekonomsku skrb porodice. Ipak, djeca razvijaju privrženost i prema ocu, ali nešto kasnije nego u slučaju majke (Grossman i sur, 2002). Metaanaliza istraživanja privrženosti u dojenačkoj dobi ukazuje na podudaranje privrženosti kod majke i oca, odnosno očituje se isti tip privrženosti prema oba roditelja.

Privrženost majci i ocu povezane su, ali i odvojene varijable (Buist i sur., 2002). Razlog tomu leži i u ulogama koje svaki roditelj ima. Majke pružaju emocionalnu, a očevi instrumentalnu podršku. Majke zadovoljavaju fiziološke potrebe djeteta te pružaju emocionalnu bliskost i podršku, dok očevi zadovoljavaju dječju potrebu za istraživanjem, igrajući se s njima i pomažući im u problemima praktične naravi. Ovo je i razlog zašto je majka primarni skrbnik.

Međutim, današnja sve veća fragmentacija porodice, otežava porodici da ispunji svoje funkcije. To uzrokuje određene štete u socijalnom, psihološkom i akademskom životu djeteta i uzrokuje niz problema u budućem djetetovom životu. Sa mnogim pozitivnim aspektima roditeljske brige za dijete, savremena porodica suočava se s mnogim svakodnevnim pritiscima i problemima zbog kojih se roditelji ponekad osjećaju bespomoćno, uznemireno i nesigurno (Ehrensaft, 2002; Pećnik, 2008; Sears & Sears, 2008; Bergmann, 2009, prema Jurčević Lozančić i Kunert, 2015). Time se, uz pozitivno iskustvo roditeljstva, ono ponekad manifestira i sukobima, sumnjama, nesigurnostima, smanjenjem zadovoljstva u mnogim područjima života i, naravno, negativno utječe na razvoj i odgoj djeteta. U ogromnoj količini informacija o odgoju djece s kojima se roditelji suočavaju, neophodno je usmjeriti se na ono što će im biti korisno u stvaranju poželjnog roditeljstva. Jurčević Lozančić i Kunert (2015: 40) naglašavaju da „savjeti, upute, postupci, pritisak potrošačkog društva čine roditeljstvo izuzetno složenim životnim zadatkom.”

Uloga roditelja je izuzetno zahtjevnja i odgovorna, te stoga zahtijeva cjeloživotni trud, rad i učenje (Baljević, 2016). Roditeljstvo je jedinstven i neponovljiv proces koji učimo iznova, svako posebno, odnosno sa svakim djetetom je različito, jer roditeljsko znanje „nije skup gotovih, naučenih ili prepisanih pravila i definicija - ne može se naučiti iz knjiga i udžbenika, niti se uspješan koncept može prepisati i u potpunosti prenijeti - na primjer od vlastitih roditelja ili iz nekog vremena” (Baljević, 2016: 94). Roditeljstvo se danas ne može oslanjati na stari sistem roditeljstva, jer današnje društvo zahtijeva snažne, kompetentne roditelje koji će biti u stanju da djeci daju slobodu, ali i da njeguju uzajamno poštovanje i znaju da postavljaju granice poštujući integritet djeteta (Joković, 2019).

Slijedeći zakone i razvojne potrebe pojedinaca i sistema, porodica mora pokazati sposobnost prilagođavanja, uspostavljanja jasnih granica između članova, hijerarhijskog sistema i snažnog roditeljskog podsistema. Vanjska granica porodice idealno je okružena polupropusnom membranom, u kojoj porodica prima pozitivne efekte i amortizira štetne učinke. U neoptimalnom stanju funkcioniranja, obitelj često pati od nedostatka sposobnosti da ispunji prethodne pretpostavke, a u ovom se modelu pokušava rekonstruirati kroz različite tehnike i postupke

(Alić, 2013). Danas se o odgojnoj funkciji porodice najviše govori u smislu određivanja optimalnih porodičnih odnosa i porodične funkcionalnosti. Optimalno funkcioniranje prema Aliću (2012) nije moguće ako ne znamo u kojem se smjeru krećemo kao porodica, šta želimo, kako to možemo postići, koje su njegove granice i opseg i koje su uloge svakog člana. Sistemi u kojem ti preduvjeti nisu definirani ponašat će se dezorijentirano i besciljno. S druge strane, sistem koji uspijeva odgovoriti na pitanja ko, što, gdje, kako, zašto, kada i pod kojim uvjetima, ima sve preduvjete za postavljanje ciljeva i kretanje ka njima. Funkcionalnost i zdravlje porodice odredit će se ne samo prema strukturi i pozicijama, već i prema tome koliko objektivne i ostvarive ciljeve postavlja pred sebe, kako se članovi dogovaraju o ciljevima, ko smije sudjelovati u postavljanju porodičnih ciljeva, kako im prilazi i kako ih razumije (Alić, 2012).

Tipovi privrženosti u odnosu roditelj - dijete

Rad Mery Ainsworth najčešće se vezuje za metodu koju je ova naučnica koncipirala za proučavanje afektivne vezanosti. Pojedinačne razlike u kvalitetu privrženosti djeteta i roditelja ili staratelja su ogromne. Prema Ainsworth i Bell (1970), takve vezanosti su različite jer djeca imaju različita očekivanja, odnosno različite interne modele pristupačnosti i odziva. Na osnovu istraživanja koja je provela, Ainsworth pravi prvu klasifikaciju tipova privrženosti: sigurna, nesigurno-izbjegavajuća, ambivalentno-opiruća i dezorganizacijsko-dezorijentirana privrženost.

Nesigurno-izbjegavajuća vezanost teoretski je definirana kao odbrambena strategija koja se javlja kod djece koju majke često ignoriraju i odbacuju. Kao rezultat toga, ova djeca su zatvorena, emotivno distancirana i sve zadržavaju u sebi. Ovaj izbjegavajući način ne smije se poistovjetiti s neprivrženošću, već je to djetetov način da ostane blizu roditelja, štiteći se od otvorenih odbacivanja (Petani, 2011). Bebe ovog tipa vezivanja, u eksperimentalnoj situaciji biće uznemirene majčinim odlaskom, zbog čega će je tražiti, odnosno plakati ili je zvati, a po njenom povratku utočiti u sigurnost zagrljaja, smiriti se i vratiti igri. U situaciji sa strancem ova djeca, pošto ih majka ostavi, ne plaču, ne traže majku, pokazuju malo otvorenih znakova žalosti. Na majčin povratak ne reaguju, posebno je ignorišući nakon drugog razdvajanja, kada je stres veći.

Djeca klasificirana kao ona koja pokazuju nesigurno-ambivalentno/opiruću vezanost imaju snažnu potrebu za vezanošću, ali nemaju povjerenje da će im biti dostupna. Imaju vrlo intenzivan učinak na razdvajanje. Majke ove djece nekonzistentno reaguju na djetetovo ponašanje i neosjetljive su na djetetove signale, pa žele vrlo blizak fizički kontakt i ljute su zbog takvog ponašanja majke

koje u njima stvara nesigurnost. Nervozno i neodlučno ponašanje djeteta dovodi do anksioznosti i nesigurnosti, jer ne znaju hoće li reagirati na signale. U kasnijem razvoju, roditeljsko ponašanje na taj način narušava djetetovu sposobnost za autonomno ponašanje, jer se dijete stalno fokusira na roditeljsko ponašanje i isključuje sve druge interese (Petani, 2011).

Nesigurno – dezorganizirana /dezorijentirana privrženost je mnogo manje organiziran i dosljedan način u odnosima privrženosti. Takva djeca pokazuju zbunjujuće i nestabilno ponašanje, a njihovi pokušaji povezivanja prekinuti su unutrašnjim sukobima. Mogu se također bojati svojih roditelja i prići potpunim strancima ili se sami zabaviti. Pokazuju nedostatak organiziranih strategija za rješavanje stresnih situacija, ne dajući jasan signal o potrebama svojih roditelja. Postoje dva izvora koji doprinose ovoj vezanosti: neriješena roditeljska trauma i direktno zlostavljanje roditelja. Veliki procenat roditelja sa takvom djecom ima nerazjašnjene traume iz djetinjstva u svojoj ličnoj historiji - rani gubitak roditelja, zlostavljanje (Petani, 2011).

Drugi tip je sigurna privrženost. Sigurna vezanost pozitivno utječe na razvoj djeteta. Takva djeca više istražuju svoju okolinu i otvorenija su za učenje. Interni radni model za ovo dijete uključuje osnovno povjerenje u roditelje da će im biti na raspolaganju, odgovoriti i pomoći u zadovoljavanju njegovih ili njenih potreba. U novim situacijama, kada je majka u blizini, ova djeca će istraživati i s manje straha reagirati na odvajanje od majke. Longitudinalna istraživanja potvrdila su da se opće razlike između sigurne i nesigurne vezanosti pokazuju od ranog djetinjstva, preko predškolskog uzrasta do nižih razreda osnovne škole. Bowlby je vjerovao da ljudi sa sigurnim modelom odnosa s drugima očekuju i traže nove i stare odnose koje će karakterizirati podrška i zadovoljstvo. Nasuprot njima, ljudi s nesigurnim modelom odnosa će zbog nepovjerenja ugrađenog u njihova očekivanja o odnosima s drugima, očekivati manje podrške (Petani, 2011).

Ovisno o ponašanju majke prema novorođenčetu, kvalitetu njihovog odnosa, uočavanje signala djeteta i njihovog pravilnog tumačenja, adekvatnog reagovanja, brige i blagost, razvijaju se tri vrste vezanosti djeteta za majku: sigurna privrženost, izbjegavajuća ili anksiozno-ambivalentna privrženost (Ainsworth, Blehar, Waters, i Wall, 1978). Ako majka primijeti signale djeteta, ispravno ih interpretira i odgovara adekvatno, s pažnjom i blagosti, njeno dijete će razviti sigurni stil vezanosti. S druge strane, ako je majka hladna i ne odgovara potrebama djeteta, dijete će razviti izbjegavajući stil privrženosti. Konačno, majka koja ponekad odgovara na potrebe njenog djeteta toplinom i negom, a ponekad hladno i ignorira ih, vjerovatno će imati dijete sa anksiozno - ambivalentnim stilom privrženosti.

Razni eksperimenti su pokazali da su sigurno vezana djeca kasnije uspješnija u rješavanju problema. Kognitivne sposobnosti četverogodišnjaka mogu se procijeniti prema osjetljivosti njihovih majki na njih u dobi od 3 mjeseca. Čini se da su sigurno privrženata djeca i socijalno kompetentnija. Na primjer, oni su kooperativniji, poslušniji i bolje se slažu sa svojim vršnjacima (prema Jacobson & Wille, 1986; Londerville & Main, 1981; Pastor, 1981, prema Vasta i sar., 2005). Osim toga, djeca sa sigurnim stilom vezanosti imaju manju vjerovatnoću da razviju emocionalne ili probleme u ponašanju od djece sa nesigurnim stilom vezanosti. Ove studije pokazuju da klasifikacija djece prema postupku istraživanja u nepoznatoj situaciji može biti korisna u predviđanju djetetove kasnije kognitivne i emocionalne kompetentnosti. Zbog toga što se dijete osjeća sigurno u prisutnosti skrbnika, ono se osjeća i sigurnijim u istraživanju svoje socijalne i fizičke okoline i tako razvija važne socijalne i kognitivne vještine.

Učinkovite strategije za razvoj privrženosti između djece i njihovih roditelja

Modeli roditeljstva izvedeni iz teorije privrženosti i drugih teorija o roditeljstvu, uprkos razlikama, dolaze do istog zaključka. Kvaliteta interakcije u porodičnom okruženju i kvaliteta rane komunikacije važni su za objašnjenje gotovo svih oblika dječijeg ponašanja. Uloge oba roditelja, majke i oca, su različite. Dijete komunicira s oba roditelja kako bi zadovoljilo različite potrebe. Iako roditelji pružaju različite aspekte podrške, ne treba zaboraviti da je njihova uloga u razvoju djeteta komplementarna (Klarin, 2006). Stoga se proces vezivanja zasniva na finoj ravnoteži između roditelja/staratelja i djeteta. Upravo zbog toga Ajduković i saradnici (2007) smatraju da je važno educirati roditelje ne samo o važnosti privrženosti roditelja i djeteta, već i o situacijama koje otežavaju uspostavljanje sigurne privrženosti, razvijati programe koji promoviraju privrženo roditeljstvo, te pružati savjetodavne usluge roditeljima koji imaju poteškoća u razvoju privrženog roditeljstva. Također, mnogi autori preporučuju obuku roditeljskih vještina za predano roditeljstvo. Svrha ovakvih programa je jačanje veze između djeteta i majke, odnosno naučiti mlade majke da prepoznaju simptome kod djeteta, razviju osjetljivost na te simptome i prepoznaju zakone razvoja djeteta. Postoje i programi poznati kao terapija igrom, strukturirani oko principa teorije privrženosti, koji pomažu roditeljima i starijoj djeci da uspostave bolje odnose i sigurnije se povežu kroz igru (Jernberg i Booth, 1999, prema Ajduković i sar., 2007).

Istraživači (Davies & Cumings, 1994, prema Belsky, 2006) nadopunjuju hipotezu o emocionalnoj sigurnosti predlažući koncept da sigurnost djece ne ovisi samo o interakciji s roditeljima. Odnosno, vjeruju da djeca razvijaju kvalitetu

emocionalne vezanosti na osnovu međusobnih odnosa roditeljskih figura. Odrastanje u domu u kojem roditelji imaju skladne ljubavne odnose direktno utječe na emocionalnu sigurnost djeteta, a svakako se razlikuje od atmosfere stalnog sukoba ili česte tišine, odbijanja razgovora. Iako ne postoji istraživanje koje izravno povezuje kvalitetu roditeljskog braka ili emocionalnu klimu u porodici s međugeneracijskim prijenosom emocionalne vezanosti, razumno je pretpostaviti da je kvaliteta bračnih odnosa povezana s afektivnom vezanošću odraslih, te da je kvalitet bračnih odnosa povezan i sa osjećajnom responzivnošću odraslih.

Belsky (2006) je svojim istraživanjem potvrdio još jednu pretpostavku, a to je da je razvod u prvoj godini života djeteta povezan sa stvaranjem nesigurnih obrazaca djetetove emocionalne vezanosti. Djeca se rađaju u različitim porodičnim strukturama i zajedničkim zajednicama, a te se strukture mijenjaju kako dijete raste. Razvod roditelja može biti izuzetno težak za dijete. Razumijevanje privrženosti može pomoći roditeljima i vlastima da donesu najbolju odluku za dijete, kroz odgovarajuće obrazovanje roditelja o potrebama djece u razvodu i o tome kako roditelji mogu djelovati da ublaže ovu vrlo stresnu situaciju za dijete i kroz kvalitetno posredovanje tokom razvoda, kao i u situacijama promjene porodične strukture i roditeljskih odnosa (Sladović Franz, 2005, prema Ajduković i sar., 2007.) Istraživanja pokazuju da su i otac i majka mnogo osjetljiviji i kompetentniji prema djetetu, od ranog djetinjstva do adolescencije, kada kvalitet njihovog braka, zadovoljstva i harmonije, ocjenjuju više dobrim nego lošim. Stoga kvaliteta braka utječe na afektivnu vezanost na dva načina - kroz kvalitetu roditeljstva, ali i kroz šire porodično okruženje.

Zaključak

Teorija privrženosti posljednjih godina postaje sve važnija u razvojnim istraživanjima. Kada se pregledaju istraživanja na ovu temu, mogu se utvrditi sljedeći glavni trendovi: neka istraživanja ukazuju da rana nesigurna vezanost predstavlja veliki rizik za kasniju patologiju. Rano iskustvo koje osoba nosi iz svoje primarne porodice, posebno iz odnosa s roditeljima, ima nezaobilaznu ulogu u oblikovanju kvalitete odnosa u odrasloj dobi. Odnos vezanosti koji dijete uspostavlja sa roditeljima, posebno sa majkom, utiče na njegov emocionalni i društveni razvoj tokom cijelog života, počevši od djetinjstva. U svojoj teoriji privrženosti, Bowlby je sugerirao da kvalitet odnosa koji osoba uspostavlja sa svojim roditeljima u ranoj dobi oblikuje njegova osjećanja i ponašanje u kasnijem životu, posebno u međuljudskim odnosima. Prema Bowlbyju, vezanost je snažna emocionalna veza koju osoba razvija prema drugom (figura vezanosti) koju smatra važnom.

Primarna figura vezanosti za dijete uglavnom je majka, stoga emocionalne veze koje razvija s majkom imaju prioritet u djetetovom psihološkom razvoju u odnosu na druge važne osobe u djetetovom životu. Ove emocionalne veze postaju funkcionalne unutar sistema vezanosti, dopuštajući djetetu da drži majku u blizini i na taj način ima koristi od njege, pažnje i zaštite koju majka pruža na maksimalnom nivou. Drugim riječima, odnos vezanosti je visoko funkcionalan u smislu maksimiziranja vjerovatnoće preživljavanja novorođenčeta i postizanja optimalnoga psihološkog razvoja. U ovoj najbližoj vezi u ranom dobu, dijete razvija kognitivne modele, a ti modeli služe kao vodič koji usmjerava njegove odnose i ponašanje u odrasloj dobi. U teoriji privrženosti, roditeljsko ponašanje se očituje na osnovu kvaliteta bliske njege i osjetljivosti roditelja/skrbnika. Prema Bowlbyju najkritičniji faktor za zdrav razvoj djeteta je sigurna baza koju roditelji mogu ponuditi. Šanse djeteta za preživljavanje i razvoj sigurnog ponašanja vezanosti moguće su samo ako roditelji ispunjavaju dužnost sigurne baze.

Literatura

- Ainsworth, M.D.S. and Bell, S.M. (1970). Attachment, exploration, and separation: Illustrated by the behavior of one-year-olds in a strange situation. *Child Development*, 41, 49–67.
- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E. and Wall, S.N. (1978) *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Ajduković M., Kregar Orešković K., Laklija M. (2007). Teorija privrženosti i suvremeni socijalni rad. *Ljetopis socijalnog rada*, 14 (9), 59- 91.
- Alić, A. (2012). *Struktura i dinamika obiteljske kulture*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Alić, A. (2013). *Samoreferencijalnost obiteljskog sistema*. Novi Muallim, 14 (56), 22-33.
- Baljević, N. (2016). Redefiniranje roditeljske uloge u svjetlu savremenih izazova (i islamske tradicije). *Novi Muallim*, 17(66), 91-98.
- Belsky, J. (2006). The developmental and evolutionary psychology of intergenerational transmission of attachment. In C. S. Carter, L. Ahnert, K. Grossman, S. Hrdy, M. Lamb, S. Porges & N. Sascher (Eds.) *Attachment and bonding: A new synthesis*, 169-198.
- Berk, L.E. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Zagreb: Naklada Slap.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss: Vol 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Buist, K. L., Deković, M., Meeus, W.H. i van Aken, M.A.G. (2002). Developmental Patterns in Adolescent Attachment to Mother, Father and Sibling. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(3), 167-176.
- D. Joković, J. (2019). Sloboda i granice u vaspitanju. *Pedagogija: časopis Foruma Pedagogia Srbije i Crne Gore*, 74(1), 36–54.

- Grossman, K., Grossman, K. E., Fremmer-Bomik E., Kindler, H., Scheurer-Englisch, H i Zimmerman, O. (2002). The Uniqueness of the Child-Father Attachment Relationship: Father's Sensitive and Challenging Play as a Pivotal Variable in a 16-year Longitudinal Study. *Social Development*, 11(3), 307-331.
- Hazan, C., & Shaver, P. R. (1994). Attachment as an organizational framework for research on close relationships. *Psychological Inquiry*, 5(1), 1-22.
- Holmes, J. (2004). Disorganized attachment and Borderline Personality Disorder: A clinical perspective. *Attachment & Human Development*, 6(2), 181-190.
- Jurčević Lozančić, A., Kunert, A. (2015). Obrazovanje roditelja i roditeljska pedagoška kompetencija, teorijski i praktički izazovi. *Metodički obzori: časopis za odgojno-obrazovnu teoriju i praksu*, 10 (22), 39-48.
- Klarin, M. (2006). Razvoj djece u socijalnom kontekstu. Jastrebarsko: Slap.
- Petani, R. (2011). Odnos roditelj – dijete, u: Maleš, D. (ur.) *Nove paradigme ranoga odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju, 97-124.
- Vasta, R., Haith, M. M., Miller, S. A. (2004). *Psihologija djeteta*. Zagreb: Naklada Slap.
- Zazo, R. (1980). *Poreklo čovekove osećajnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

GRADOVRH

MUZIKOLOGIJA

Wenn Lied und Symphonie zusammentreffen: *Das Lied von der Erde* und Gustav Mahlers schöpferische Aufbruchszeit in der Wiener Moderne

Schlüsselwörter: Gustav Mahler, Hans Bethge, Wiener Moderne, Spätromantik, Lied, Liederzyklus, Symphonie

Ključne riječi: Gustav Mahler, Hans Bethge, Bečka moderna, kasna romantika, pjesma, ciklus pjesama, simfonija

Gustav Mahler war der erste Dirigent, der erste Opernregisseur und der erste Komponist, der die symphonische Musik der Spätromantik in die Moderne führte. Mahler war der erste des heutigen Typus. Das ist das besondere an seinem Schaffen: den Künstler aus seiner Zeit heraus zu verstehen und als Bahnbrecher künftiger Entwicklungen zu erschließen. Wenn Lied und Symphonie zusammentreffen, entsteht *Mahlersche Musik*.

*Ich war sehr fleißig (...). Ich weiss es selbst noch nicht, wie das Ganze benamst werden könne. Mir war eine schöne Zeit beschieden und ich glaube, dass es wohl das Persönlichste ist, was ich bis jetzt gemacht habe.*¹

¹ Mahler, Alma, *Briefe*, S. 348

Das Lied von der Erde ist ein großer sinfonischer Liederzyklus, den der österreichische Komponist Gustav Mahler (1860-1911) in den Jahren 1908-1909 auf Nachdichtungen altchinesischer Lyrik von dem deutschen Dichter Hans Bethge (1876-1946) komponierte. Die Uraufführung fand posthum am 20. November 1911 in München unter Mahlers Schüler Bruno Walter (1876-1962) statt. Als Besetzung sind großes Sinfonieorchester und zwei Solisten (Alt oder Bariton sowie Tenor) vorgesehen. Die Orchesterbesetzung besteht aus der kleinen Flöte, 3 Flöten, 3 Oboen (3. Oboe auch Englischhorn), 3 Klarinetten, Klarinette in Es, Bassklarinette, 3 Fagotte, (3. Fagott auch Kontrafagott), 4 Hörner, 3 Trompeten, 3 Posaunen, Basstuba, 2 Harfen, Pauken, Celesta, Mandoline, Glockenspiel, Triangel, Becken, Tamtam, Tamburin, grosse Trommel und den Streichern. *Das Lied* besteht aus sechs Teilen, in denen Mahler jeweils ein Gedicht aus der Gedichtsammlung *Die chinesische Flöte* von Hans Bethge vertont hat. Bethge wiederum hatte die Gedichte aus dem Französischen in der Version von Marquis D'Hervey de Saint-Denys übersetzt (in Klammern jeweils der Verfasser des chinesischen Originals). Mit dem *Lied von der Erde* setzt das Spätwerk Gustav Mahlers ein, in dem er zu einer deutlich anderen Tonsprache als in seinen früheren Kompositionen fand. Beide Gattungen, die Symphonie und das Lied, werden vom Künstler nicht als Gegensätze aufgefasst sondern in der ihnen gemeinsamen Sprachähnlichkeit als sich ergänzend begriffen. Das Lied ist als Grundlage seiner symphonischen Dichtung zu verstehen. Aus dem Lied und dem Verständnis der symphonischen Struktur nähern wir uns dem Mahlerschen Gedanken.

*Den ganzen Sommer arbeitete er fieberhaft an den Orchesterliedern, mit den von Hans Bethge übersetzten chinesischen Gedichten als Texten. Die Arbeit vergrößerte sich unter seinen Händen. Er verband die einzelnen Texte, machte Zwischenspiele, und die erweiterte Formen zogen ihn immer mehr zu seiner Urform – zur Symphonie. Als er sich darüber klar war, dass dies wieder eine Art Symphonie sei, gewann das Werk schnell an Form und war fertig, ehe er es dachte.*²

Der Künstler selbst war sich also nicht immer einig, um was es sich genau bei *Das Lied von der Erde* handelt. Mahler begann mit der Komposition 1907, in dem ihn drei schwere Schicksalsschläge ereilten: Mahlers ältere Tochter Maria Anna, genannt Putzi, war im Alter von vier Jahren an Diphtherie gestorben. Nach einer antisemitisch motivierten Pressekampagne gegen seine Person hatte er als Direktor der Wiener Hofoper zurücktreten müssen. Er war Operndirektor an der Wiener Hofoper von 1897 bis 1907. Außerdem wurde in diesem Jahr eine schwere

² Alma Mahler schreibt 1908 über Gustav Mahlers *Das Lied von der Erde*, Revers, P., *Mahlers Lieder*, S.112

Herzkrankheit diagnostiziert, die vier Jahre später zu seinem Tod führte. In dieser Schicksalsphase beschäftigte er sich also mit Hans Bethges Sammlung *Die Chinesische Flöte* mit Nachdichtungen altchinesischer Lyrik. Die Texte ließen ihn zu einer Reduziertheit und Kargheit der Tonsprache finden, die in grossem Gegensatz zu dem Aufgebot von Riesenorchestern und -chören seiner früheren Werke steht. Bruno Walter blieb für viele Jahre einer der wichtigsten Interpreten des *Liedes*, welches er wiederholt dirigierte und später auf Schallplatte aufzeichnete, was wesentlich zur Verbreitung der Komposition beitrug. Für viele bekannte Sänger war und ist das Stück eine ungeheure Herausforderung und ist emotional bewegend.

Das Werk vollendete Mahler noch vor seinem Tod, ist aber erst nach seinem Tod bekanntgeworden. Das *Lied*, eine Komposition für zwei Singstimmen und Orchester, deren Entwurf auf den Sommer des Jahres 1908 zurückgeht, lag spätestens im Oktober 1909 fertig vor.

Hans Bethge war kein Sinologe und hatte keine Kenntnis chinesischer Dichtung. Darum benützte er als Vorlage für seine nachempfundenen Dichtungen nicht originale Texte, sondern schon vorhandene deutsche, englische und französische Versionen. Die Sammlung besteht aus 80 Gedichten. Mahler wählte 7 von diesen Gedichten aus: *Das Trinklied vom Jammer der Erde* (nach Li-Tai-Pe, Beige xing, Klagelied), *Der Einsame im Herbst* (nach Tschang Tsi), *Der Pavillon aus Porzellan* (nach Li-Tai-Pe), *Am Ufer* (nach Li-Tai-Pe, Cailian qu, Das Lied des Pflückens der Lotosblume), *Der Trinker im Frühling* (nach Li-Tai-Pe, Chungri zuiqui Yanzhi, Gefühl beim Aufwachen aus Betrunkenheit an einem Frühlingstag), *In Erwartung des Freundes* (nach Mong-Kao-Jen, Su Yeshe shanfang dai Dingda buzhi, Übernachtung im Haus des Lehrers in den Bergen und enttäushtes Warten auf Freund Dingda) und *Der Abschied des Freundes* (nach Wang-Wei, Songbie, Abschied). Ursprünglich wollte Mahler seinen Kompositionen den Titel *Das Lied vom Jammer der Erde* geben. Er hat diesen düsteren Charakter zuletzt nicht nur mit dem Titel *Das Lied von der Erde* aufgehellt. Für die Zwecke seiner Komposition verfuhr er mit Bethges Gedichten recht frei. Er nahm Umstellungen vor, änderte einige Titel und zog das sechste und siebte Gedicht seiner Auswahl zu einem einzigen Satz zusammen, den er *Der Abschied* nannte. Also, waren es zum Schluss sechs Sätze mit folgenden Namen:

1. Das Trinklied vom Jammer der Erde
2. Der Einsame im Herbst
3. Von der Jugend
4. Von der Schönheit
5. Der Trunkene im Frühling
6. Der Abschied

Paul Bekker spricht in diesem Zusammenhang vom *Altersstil* Mahlers. Dieser Stil sei *voll herber Phantastik, wie der Altersstil eines jeden grossen Künstlers, voll Zukunftssahnungen*.³

Anton Schäfers meint das Mahler in diesem Stil alle drei Grundformen der Orchesterbehandlung nebeneinander verwendet: die abgeklärte Form der Polyphonie, die Homophonie und eine besondere Art der *konstruktiv-koloristischen* Instrumentation.

Im Spätstil, so Storjohann, kommt der Einfallsreichtum Mahlers darin zum Ausdruck, *wie er das sich aus der musikalischen Entwicklung ergebende Motivmaterial für neue Themenbildungen fruchtbar zu machen versteht. Es steht nicht mehr eine bloße Reihe verschiedener Einfälle hintereinander, sondern das Ausgangsthema zieht eine Reihe verschiedener Einfälle nach sich, zu denen es selbst in irgendeiner Form Grundlage legt*. Das kann man zu Beginn des Stückes hören, wo die Hörner eine Tonreihe exponieren (a-g-e-d-c). Intergration ist auch ein Schlüsselwort zum Verständnis von Mahlers Behandlung der Singstimme. Der Tenor (Stücke 1, 3 und 5) und die Altstimme (Stücke 2, 4 und 6) haben kantable Linien, die nicht über dem Orchester hinziehen, sondern ihm einverleibt erscheinen. Die Farbe der Stimme und die Varianten dieser Farbe werden ihrerseits wieder zum Element der konstruktiv-koloristischen Instrumentation. Einmal heisst es: *Im erzählenden Ton, ohne Ausdruck, dann Sehr weich und ausdrucksvoll, Sinnend, Zögernd, Dolce* und so weiter. Diese Bezeichnungen und auch andere Anweisungen, die die Artikulation betreffen, zielen insgesamt darauf hin, die menschliche Stimme zu einem Instrument zu machen.⁴

Der Begründer der Wiener Musikwissenschaft, Guido Adler (1855-1941), unterscheidet bei den Mahlerschen Orchesterliedern *instrumentierte Kammerlieder* von *eigentlichen Orchestergesängen* bzw. *symphonischen Liedern*.⁵ Adler schreibt in seinem Aufsatz über Mahlers Heterophonie im Jahr 1908:

*Es gehen nicht verschiedene Themen gleichzeitig nebeneinander her, vielmehr machen alle Instrumente eine in den Grundzügen identische Tonbewegung, sie gestatten sich dabei bedeutende individuelle Freiheiten...*⁶

Problematisch erscheint Adlers Zuordnung der Lieder. Eindeutig symphonische Orchesterlieder sind wohl nur die Gesänge des *Liedes*. Beim *Lied von der*

³ Bekker, S. 115

⁴ Blaukopf, S. 310

⁵ Dannuser, S. 207

⁶ Ebd., S. 208

Erde ist fraglich ob der Begriff *Lied* noch angewendet werden sollte. Mahler selbst hat es als *Symphonie für eine Alt- und eine Tenorstimme und grosses Orchester* bezeichnet.⁷ Der Liedcharakter bzw. das, was man als *liedhaft* bezeichnet, bezieht sich auf die Liedmelodie. Aus dem Riemann Lexikon sehen wir welche Eigenschaften eine liedhafte Melodie ausmachen: Ambitus einer ungeschulten Singstimme, syllabische Vertonung, diatonische Melodie (Schritte und Dreiklangsbrechungen), Zeilenmelodien und ein einfacher Periodenbau, sowie tonale Geschlossenheit mit einfachem Modulationsplan. In dem Maße wie die sinngemäße und ausdrucksvolle Deklamation des Textes wichtig wird, tritt sein Metrum in den Hintergrund. Damit und darüber verliert die Melodie die liedhaften Eigenschaften. Der einfache Periodenbau ist nicht mehr selbstverständliche Voraussetzung, chromatische Wendungen werden häufiger und der Rhythmus verliert seine Formelhaftigkeit. Er nähert sich dem Sprechrhythmus oder überdehnt ihn expressiv. Diese Tendenzen sind im *Lied von der Erde* am weitesten geführt. Der expressive Sprachgestus wird von Adorno als ein verbindender Faktor zwischen den Symphonien und Liedern Mahlers angesehen.⁸ Adorno meint:

*Extreme Sprachähnlichkeit ist eine der Wurzeln der Mahlerschen Symbiose von Lied und Symphonie, an der auch während der mittleren Instrumentalsymphonien nichts sich ändert.*⁹

Dass Mahler sich von Hans Bethges *Die chinesische Flöte* angesprochen fühlte, dürfte ohne Zweifel mit den bitteren Erfahrungen des Jahres 1907 zusammenhängen.

Bethge schreibt über den chinesischen Dichter Li Bai (Li-Tai-Pe):

In seiner Brust wurzelte die ganze dumpfe Melancholie der Welt, und auch in Augenblicken höchster Lust kann er sich von dem Schatten der Erde nicht lösen.

Die Bezeichnung von dem *Lied* als Symphonie hat von Beginn der Rezeptionsgeschichte dieses Werkes an Anlaß zu Irritationen gegeben, und nahezu sämtliche Rezensenten der Münchner Uraufführung gingen auf die so umstrittene Gattungszugehörigkeit dieses Werkes, das man doch vorrangig als Liedzyklus betrachtet hat, ein.

Ist es wirklich derselbe Mensch, der ,in Harmonie mit dem Unendlichen‘ den Bau der Achten errichtet hatte, den wir nun im ,Trinklied vom Jammer der Erde‘ wiederfinden? Der einsam im Herbst zur trauten Ruhestätte schleicht, nach

⁷ Ebd., S. 210

⁸ Adorno, Mahler. *Eine musikalische Physiognomik*, S. 172

⁹ Ebd., S. 175

*Erquickung lechzend? Der mit freundlichem Altersblick auf die Jugend, mit sanfter Rührung auf die Schönheit schaut? Der in der Trunkenheit Vergessen des sinnlosen irdischen Daseins sucht und schließlich in Schwermut Abschied nimmt? [...] Es ist kaum derselbe Mensch und Komponist. Alle Werke bis dahin waren aus dem Gefühl des Lebens entstanden [...] Die Erde ist im Entschwinden, eine andere Luft weht herein, ein anderes Licht leuchtet darüber [...].*¹⁰

Hatte Mahler zunächst eine symphonische Konzeption im Auge, um dann zu erkennen, dass seine Entwürfe mehr zum Lied tendieren, so sollte offensichtlich das *Lied von der Erde* anfangs ein Orchesterliedzyklus werden.¹¹ Die Wandlung der Werkpoetik hin zu einer aus sechs Liedsätzen bestehenden Symphonie war somit ein wesentlicher Teil des Entstehungsprozesses, wobei es allerdings kaum möglich ist zu rekonstruieren, welche Sätze unter der einen, welche unter der anderen Konzeption entstanden sind, und zwar deshalb, weil die beiden Konzeptionen in weitem Maße kompatibel sind.¹² Für die Ausweitung eines Liedzyklus zur Symphonie sind in erster Linie formale Prinzipien sowie eine Gesamtdisposition notwendig, die mit der symphonischen Gattungstradition in Einklang zu bringen sind. Beides trifft für *Das Lied von der Erde* zu. Im 1. Satz, *Das Trinklied vom Jammer der Erde*, sind Merkmale der Sonatenform relativ deutlich ausgebildet, *Der Einsame im Herbst* fungiert gleichsam als langsamer Satz, die Lieder 3 bis 5 als Intermezzi oder Scherzgruppe. Mit dem *Abschied* inauguriert der Komponist jenen Typus des langsamen Finalsatzes, bei dem die letztliche Auflösung der thematischen Strukturen und damit ein Verklingen in einem im Grunde offenen Schluss bestimmend sind.¹³

Generell fällt in Mahlers *Lied* die Vermeidung eines reichen modulatorischen Stils auf. Die Dominantabschnitte nehmen oft eine deutlich sekundäre Ebene in der harmonischen Struktur ein. Im 2. Lied findet sich nur ein Dominantseptakkord (Takt 29) und an keiner Stelle eine irgendwie ausgeprägte Dominantregion. Ähnlich ist die Situation im 3. Lied, *Von der Jugend*: nur sechs von insgesamt 118 Takten bilden eine klar erkennbare Dominantebene. Mahler verzichtet hier offenbar weitgehend auf eine Basisidee der abendländischen Dur-/Molltonalität, nämlich die Dialektik von Tonika und Dominante sowie die daraus resultierende harmonische Spannung. Nicht weniger auffällig ist die weitgehende Vermeidung von chromatischen Führungen sowie eine ausgeprägte Tendenz zu einem stufenweisen

¹⁰ Bruno Walter über *Das Lied von der Erde*, 1908

¹¹ Blaukopf, S. 310

¹² Dannuser, S. 211

¹³ Dahlhaus

Durchschreiten einer Tonleiter. Diese Charakteristika entsprechen durchaus Überlegungen, die etwa zwischen 1905 und 1910 bezüglich der Einbeziehung *exotischer* Melodien in die abendländische Musik angestellt wurden. Mahlers *Von der Jugend* steht zum episch-lyrischen Sujet des *Einsamen im Herbst* in denkbar grossem Kontrast. Der Komponist bemüht sich ein durchgängiges Netz von Ableitungen einer zentralen motivischen Idee zu entwickeln.

Was passiert aber, wenn fernöstliche Lyrik und abendländische Musik zusammentreffen? Hier müssen wir für kompositorische, biographische und kulturgeschichtliche Zusammenhänge offen sein. Kompositorische Besonderheiten wie Heterophonie, Pentatonik, offene Schlussbildung oder Basslosigkeit verdichten sich in der analytischen Betrachtung auf den zentralen Begriff der Musik um die Jahrhundertwende, sagen wir auch der Zukunftsmusik. Das kulminierende an Mahlers Musik aus dieser Zeit ist auch sein Wille, neue, musikalische Wege zu versuchen. In der Zeit voller Verlusterfahrungen und persönlicher Umbrüche, spricht ihn eine zeitlos fragile Bildsprache fernöstlicher Dichtkunst an. Ja, Mahler findet eine gemeinsame Sprache in altchinesischer Poesie. Der Komponist wählt vor allem Gedichte aus, die vom Lebensgefühl des daoistischen Eremitismus¹⁴ zeugen, dem Rückzug von weltlichen Interessen in die Abgeschiedenheit der Natur. Das Lebensgefühl des *Fin de Siècle*, das Schwanken zwischen Aufbruch- und Endzeitstimmung prägt zu dieser Zeit abendländisches Bewusstsein. Auch musikhistorisch ist es eine bewegende Zeit in Wien. Neben Impressionismus, Expressionismus und dem musikalischen Exotismus, haben wir auch die Zeit des Stilpluralismus der musikalischen Moderne sowie die beginnende Atonalität. Die Faszination kulturell fremder Lebenswelten stellt in diesem Zusammenhang eine attraktive Inspirationsquelle für die Künstler um die Jahrhundertwende dar.

Literaturverzeichnis

- Adorno, Theodor, W.: *Mahler. Eine musikalische Physiognomik*, Berlin 1992
- Barham, Jeremy: *The Cambridge Companion to Mahler*, S. 135-142, Cambridge University Press 2007
- Bethge, Hans : *Die chinesische Flöte. Nachdichtungen chinesischer Lyrik*, Kelkheim 2007 (Wiederauflage der ersten Ausgabe von 1907)
- Blaukopf, Kurt: *Gustav Mahler oder der Zeitgenosse der Zukunft*, S. 305-310, Wien 2011
- Dahlhaus, Carl: *Die Musik des 19. Jahrhundert*. Wiesbaden 1980
- Danuser, Hermann: *Gustav Mahler: Das Lied von der Erde. Für Rudolf Stephan zum 60. Geburtstag* (Meisterwerke der Musik, Band 25), München 1986

¹⁴ Stelzle, S. 15

- Dannuser, Hermann: *Gustav Mahler und seine Zeit*, 1996, Laaber, S. 204-215
- Fellerer, Karl, Gustav: *Studien zur Musik des 19. Jahrhunderts: Musik und Musikleben im 19. Jahrhundert*, Band 1, Regensburg 1984
- Finscher, Ludwig: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Band 3, Kassel 1996. S. 755-774
- Finscher, Ludwig: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Band 4, Kassel 1996. S.526-534
- Hansen, Mathias: *Gustav Mahler. Musikführer*, S. 169-183, Mainz 2015
- Hollander, Hans: *Die Musik in der Kulturgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Köln 1967
- Müller, Karl-Josef: *Mahler, Leben. Werke. Dokumente*, Mainz 2010
- Revers, Peter: *Mahlers Lieder*, S. 107-123, München 2000
- Stelzle, Martin: *Das Eigene im Fremden. Gustav Mahler und der ferne Osten*, 2014 Hildesheim
- Tadday, Ulrich: *Gustav Mahler: Lieder*, S. 95-112, Memmingen 2007
- Walter, Bruno: *Gustav Mahler: Ein Porträt*, hrsg. von Richard Schaal, 4. Auflage, Wilhelmshaven 2010

GRADOVRH

KNJIŽEVNI PRILOZI

Samonikla

„Pazi da ne pogaziš samoniklog!“, dovikivala je moja baka nama djeci, dok bi u proljeće trčali po bašti. Tako je nazivala baka zaboravljeni luk ili krompir, koji preživi sve mrazeve i vjetrove i koji u proljeće nikne sam. E taj samonikli luk ili krompir bi ona štitila, zabadala granu da ga obilježi, odvajala da ga ne polo-mi prilikom sijanja novih proljetnih zasada. Jer prema samoniklom treba imati poštovanje, znati koliko je njegova borba bila teška, koliko je samonikli hrabar!

Upravo tako samoniklo se osjećam ja, živeći bez majke. Život me okrunio s troje djece, moja tri nebrušena dijamanta. Kad su bili mali i učili odnose između ljudi, ko je kome majka, ko tetka, ko sestra, sve troje su u svoje vrijeme upravo ovako rekli: „Tatu je rodila Nana, Srđana je rodila tetka, a mamu niko nije rodio.“

Godinama nosim taj žig, taj kompleks, tu nezaraslu ranu od gubitka majke i nisam sigurna koliko neko želi da čita tužne priče. A kako sam opstala? Upravo zahvaljujući mojoj majci, za koju vjerujem da je imala osjećaj da neće biti dugo sa mnom, pa mi je stalno ulivala beskrajno samopouzdanje, uvjeravajući me uporno i konstantno da sam najljepša i najbolja, da za mene ne postoje granice, da ako tako budem vjerovala mogu da ostvarim baš sve što poželim i da sam ja apsolutno bez konkurencije. Često mojim prijateljima pričam o tome kako me mama podsticala na neustrašivost, kako je govorila da život ne miluje, ali da se hrabri uvijek snađu. I kako sam išla na takmičenja razna u osnovnoj školi, pa sam dan prije drhtala i plašila se da li ću znati. Govorila sam: „Mama, znaš li ti ko se sve takmiči, pa sve sami najbolji, pa kako ću ja s njima?“ Mama je hladno odgovarala: „Oni se sad zajedno plaše jedino zato što znaju da dolaziš ti, a za tebe svi znaju da si najbolja. Možeš misliti kako je tek njima!“ Ja sam imala preko trideset godina kada sam shvatila kakav je motivator mama bila.

Voljela bih da su tako razmišljali, recimo na univerzitetu, kada su mi dali otkaz, nakon što sam rodila treće dijete (toliko o podršci majkama, ženama, natalitetu). Kažu: „Nismo mi htjeli, al' morali smo poštovati propise.“ Život je ipak pokazao da za nas samonikle, važe neka druga pravila, jer kad nemaš majku, šta

ti onda znači neki papirnati ugovor, neka odredba, koja je rastegljiva, pa kad se nekome namješta, ona se nerealno rastegne, a kad hoćeš da „poštuješ zakon“ onda je stisneš, da samo mali broj mojih ili tvojih može pod nju da se zavuče. Al' sreća ne zavisi od tih koji stišću ili razvlače propise. Samonikli razvijaju otpornost na vjetrove.

Jednom sam srela na ulici poznanicu koja je gorko plakala. To je žena u ozbiljnim šezdesetim. „Umrkla mi je majka!“ rekla je. Iznenadilo me ovo, pa pitah: „Pa koliko godina je imala?“ „89!“ U namjeri da joj pokažem koliko je njena situacija zapravo dobra, rekoh: „Ja bih, na vašem mjestu, bila sretna, jer ste cijeli život imali majku!“

„Znaš Sanja, ja znam šta ti hoćeš da mi kažeš, al' ja upravo zato plačem, jer sam cijeli život imala majku, pa sad ne znam da živim bez nje!“ Shvatila sam tada njenu perspektivu i da trebam imati respekt i prema takvim osjećanjima. Nikad nisi dovoljno star da prihvatiš sudbinu samoniklog.

Ja sam inače od onih koji ne pokazuju ni kada boli život, ni kada nema para, jednostavno vjerujem da ne treba baš sve da piše na čelu i da život uvijek ide sinusnom putanjom. Sve je tako, samo je bol za majkom konstantan, i njega jedino pokazujem. I ponavljam. I koliko god bila dosadna, možda morbidna, koliko god skrivala, ja taj krik moram da izbacim povremeno. I to da se čuje i vidi. Jer nakon majke, živim baš život samoniklog, sve mrazeve preživim ponovo, sve vjetrove i niknem. Niknem uvijek i iznemenada, zahvalna onima koji me granom obilježe, da me zaštite za ovu sezonu. Ponekad i prigovore: „Tražiš za sebe specijalan tretman!“ Pa tražim, jer moram, jer mi treba, jer mi ga niko neće dati, jer se niko neće sjetiti sam, jer mi treba više snage da izniknem ponovo. I šta je u tome loše? To u stvari nije specijalan tretman, nego poštovanje za snagu i hrabrost.

Moj život s majkom dijeli se na dva perioda. Jedan normalni, lepršavi, period kada sam bila dijete, kada sam bila nečija i koji je trajao do moje dvadesete godine. I drugi, period mamine teške i nemilosrdne bolesti, kada smo zamijenili uloge. Vjerovatno niko ne bi želio da čita priču o tome kako se mama godinama patila, kako je umirala slijepa i u dekubitalnim ranama i kako sam zapamtila scenu kada je mene nekako tužno pogledala medicinska sestra, skinula burmu s mamine ruke i rekla: „Od sad je nosi ti.“ A ja sam, samo par mjeseci prije toga, na prst stavila svoju vjenčanu burmu. I tako godinama nosim dvije. Nakon toga sam sjedila s tadašnjim radnim kolegicama i pričala im šta se desilo i pokazivala prst sa dvije burme. Zauvijek ponavljam riječi jedne Vesne, koja mi je iz svog iskustva rekla: „I dok je takva tvoja mama, bez svijesti, ali dok diše, ti i dalje imaš majku, ti si i dalje nečije dijete, kad umre, osjetićeš tu razliku.“ I Vesna je bila tako prokleta u pravu.

Od moje dvadesete godine kraj mene promiču slike mojih prijateljica, komšinica, radnih koleginica, koje užurbano odlaze kod svojih majki: „Mama ja napravila moje omiljeno jelo, tortu, baklavu, čuva moju djecu...“ Ili, slušam žalbe: „Mama je bolesna, mama je dosadna, mama previše traži, nemam više svoj život...“ A ja gledam i razmišljam kako li bi moja mama izgledala kao starija žena, kao starica, kao baka. „Samo diši!“, rekla bih svojoj majci sad i to bi bilo dovoljno.

Ne vrijedi da im upućujem Vesnine riječi: „Sve dok diše, ti si nečija...“ U dugim razgovorima sa mojom Ljiljom, koja je još prije mene sahranila majku, ona kaže: „Vidiš Sanja kako smo mi oštećene, em bez majke, em cijelog života slušamo kako je ovima koji je imaju teško. Ponekad bih prosto rekla „nije fer“, ali ćutim, ionako me ne bi shvatile.“

Ali, imamo i mi svoje oaze. Samonikli se naviknu da koriste alternativne metode. Na primjer, uvijek ostaje san. Ali ni taj san neće da dođe često. Naime, ponekad sanjam svoju mamu, kako je dobro, kako je zdrava i lepršava, kako razgovaramo i kako joj pripadam. Ranije me to uništavalo, ali vremenom sam navikla da volim taj san, da ga iskoristim, da ga kvalitetno odsanjam, pa makar to. Al' kratko traje, majku mu, prokleta kratko. I kao u svim snovima, ona odlazi, a ja puštam neki nijemi krik, pokušavam da kažem: „Ostani još minut!“

I da poručim onima koji imaju majke: „Budite sretne što ste nečije dijete, grlite svoje majke i neka vam dugo dišu.“

Никола Леро

Кловн међу пјесницима

“Са годинама постајати све неодговорнији,
све детињастиви, све шашавиви”.

Брана Црнчевић

“Зар читаоцима мојих песама, зар тим мудрацима, филозофима, математичарима, шахистима и сневачима треба објашњавати да је поезија само једна вееелика измишљотина, крштавање јарића, шарлатанство? Ништа није смешно и жалосно у исти мах као озбиљан писац. Колико сам пута сам себи стављао лисице на руке да не бих шамарао ОЗБИЉНЕ ПИСЦЕ. Па, затим онај трагикомични израз `одговорност писца`. Што су писци старији - то су одговорнији. Мој циљ је обрнут: са годинама постајати све неодговорнији, све детињастиви, све шашавиви“.

Нисам ја ово написао, него велики Брана Црнчевић. Али не зна данас омладина за њега. Ко још чита поезију, јбт? Ма нико, да се не лажемо. А зашто? Па, зато што је више писаца него читалаца. (“Поезију ће сви писати” – тачно је прогнозирао Бранко Миљковић.)

И пишу је сви!

А пишу свашта. Болују од ауторског ега. Пјесничког, блогерског, сваког. Јер они су, побогу, писци. Озбиљни.

“Сјети се, Барбара”... бла, бла... Они читају Превера... Бодлера. А не читају Лера. Јер Леро је неозбиљан. Јер “леро” значи трубадур, козер, шерет, забављач. “Сваки град уз наше море има свога лера” – стара пјесма “Дубровачких трубадура”. Смијешан је Леро. То што пише није озбиљно:

Ти буди `Ирма`, ја ћу бит` Флорида...

Попни се на врх мојих височких пирамида...

А Ведрана Рудан нека гледа, нека прича...
 касно је за евакуацију послје трећег пића...

Не читају Брану. Њима је Душко Трифуновић “једноставан”. Ах, ти одговорни писци. И ти одговорни читаоци. Они читају Волтера. Не читају Лера. Јер поезија мора бити одговорна. Не контају да је циљ умјетности да руши стереотипе. Да руши табуе. Да вас чачка, да се занесено игра. Да плеше са нашим ставовима у ријекама рима...

Али не. Ако се стихови у пјесми римују, то је тако превазиђено. Мора бити разбијена структура. Мора бити постмодернистичка.

И увијек о неким пропалим љубавима. Хеј, пазите сада! Има пјесника који су срећни. И, богме, заљубљени. Којима је сваки дан ведар.

Не треба поезија да буде патетична. Депресивна. Меланхолична. Има и насмијаних писаца. Па, није сваки пјесник боем. Не носи шешир. Нема браду. Океј, јбг, имам браду. Носим качкет.

Они читају Витмена, Мајаковског. Они цитирају Буковског. Хеј, погодите! Па, има пјесника и који зарађују радећи други посао. Па, има их техничара, програмера. Има их зидара. Молера.

И супер су, фантастични. Сликају животе праве.

Зидају риме, молеришу пјесничке слике. Еурека! Цезаре, аве!

Зато вас молим, у име поезије, немојте имати предрасуде!

“Кад би мени дали један дан,
 ја га не бих потрошио сам.
 Пола дана ја бих дао неком
 ко је добар, а случајно сам”.

(Б. Црнчевић)

Па, у времену у којем живимо има ли љепшег осјећаја него неке измамне осмијех. Има ли љепшег поклона од хумора? (Један хрватски афористичар каже: “Хумор је највећи домет човјечанства. Све остало је смијешно”). Јер то ће прави пјесник урадити. Прави аутор. Подијелити са вама тај осјећај.

И то је моја монтипајтоновска мисија. Да будем духовитији од Џона Клиса... Бити клоун међу пјесницима. Сељак међу филозофима. Да са Чолом путујем возовима кроз Подлугове.

“Кад први неће, а други не сме
и мисле: то је нешто тајно.
Ја ћу вам рећи тајну песме -
песме се пишу једноставно.

Узму се, рецимо, ципеле жуте;
изнутра топле, сјајне с лица,
у њих се ћушне девојчица”.

Б. Ц.

Зато понављам Бранине ријечи:

“Мој циљ је да умрем као потпуна будала. Да плазим језик, да се клиберим, да се као старац од осамдесет година возим тротинетом, да будем незапажен од смрти, да се некако прошверцујем...”

И да, поврх свега, ширим осмијех овим свијетом...

Pismo iz Norveške: *Dobrovoljno nestali*

Prije mnogo godina, dok je „Discovery Channel“ još valjao, puštao je serijal pod nazivom „Dobrovoljno nestali“.

To je bila emisija o ljudima koji bi, eto, tek tako, jednog dana otišli po kutiju „marlbora“ ili „ronhila“ i nikad se ne bi vratili. Napustili bi svoje poslove, svoje ljubavi i ljubavnike, jednostavno sve i samo otišli sa onim što imaju na sebi.

Neke od njih bi slučajno našli nakon 4-5 godina kako žive u drugom gradu, državi, kontinentu. Isti, a kompletno drugačiji. I oni bi se ponašali kao da se ama baš ništa nije desilo.

Neki „Diskaverijev“ psihoanalitičar na TV je rekao da je to takozvani fenomen simboličnog suicida društvenog identiteta i počeo nešto da trabunja o Lakanu. Ništa nisam razumio.

Kada sam se prije nekoliko godina, u jeku mog studentskog života, za koji sam tada mislio da je super, nešto razbolio, otišao sam iz Banjaluke na gotovo godinu dana i nisam je nijednom posjetio.

Prolazilo je vrijeme. Nakon trećeg mjeseca mog odsustva jedan dobar prijatelj, iako loš drug, rekao mi je:

„Lero, prvih mjesec dana ljudi su me često pitali kako si i pričalo se o tebi. Drugi, pokatkada, no ne često. Sada, vala, možeš komotno da se vratiš i počneš sve ispočetka. Evo, ja ću ti iznajmiti stan. Možeš upisati novi fakultet, naći novu djevojku i nove prijatelje. Možeš početi život kao da prethodnog nije ni bilo“.

Ne znam da li je i on, dok je bio „klinac“, gledao onu emisiju i da li je fan psihoanalize, ali, zaista, to se i desilo.

Sada, pet godina poslije tog razgovora, tokom kojih smo se sporadično, kako to obično biva nakon studentskih dana, pro forme čuli da čestitamo jedan drugom

Božić, Novu godinu, rodendan... isti taj drug me pitao jesam li u Banjaluci da naleti na kafu. Čuj, da naleti na kafu.

Rekao sam mu da može 'naletjeti' kad god hoće, ali da ja više ne živim u Banjaluci. Tačnije, ne živim u BiH ima godinu i nešto.

Rekao sam mu da sam dobrovoljno nestao.

Nije postavljao pitanja.

Loš drug. Ali uistinu dobar prijatelj.

Milan J. Mihajlović

Humoreska: *Zamena*

Već mesecima svraćam u istu apoteku.

Jednom sam tražio neki lek za srce, a lepa i ljubazna apotekarka mi je ponudila zamenu.

Drugi put sam hteo da kupim nešto protiv žgaravice – opet je ponudila zamenu. Kaže, lek je isti, samo je proizvođač drugi.

Treći put sam išao da kupim lek protiv išijasa – a ona mi je opet preporučila zamenu.

I tako, svaki put za ovih nekoliko proteklih meseci, nudila mi je zamenu. Nije-dan lek koji sam tražio nisam dobio. Samo zamena, pa zamena. I svaki put sam kupovao. Kao da me omađijala.

Ali, pre izvesnog vremena, nisam je našao u apoteci. Zamenila ju je neka druga apotekarka. Dobio sam originalni lek, ali mi je srce bilo prazno.

Išao sam i prošle nedelje i sve je bilo isto. Originalan lek, ali praznina u duši.

Jutros sam ponovo svratio do apoteke i silno sam se obradovao kad sam ugledao svoju apotekarku.

Doduše, vidno je smršala, oči upale, lice suvo...

„Šta ti je bilo?“, upitah je.

„Ostavio me dečko“, odgovorila je tiho.

„Izvini, da li mogu da budem njegova zamena?“, odvažih se ja.

Prihvatila je, ali samo zato što je udvaranje bilo originalno.

Mirza Pinjić

Pjesme

DAN KAD JE ROĐEN OTAC

*Dan kad je rođen otac bio je aprilski
Neobično topao za to doba godine i za to podneblje
Planina Romanija, selo Kape
Tetka Sema je tog dana u porodičnoj kući pravila ručak
Djed i nana su orali zemlju
On upravljao plugom
Ona vodila volove
Znalo se da pravoslavci obilježavaju Veliki petak
Na vratima kuće pojavila se ona sa bebom, neopranom i neprerezanog pupka,
u naručju
Tetka u limenom ibriku donese vodu, ko led hladnu
Sa izvorišta Vroce oprala bebu i okali tek rođenog gorštaka
Mog babu*

Post scriptum:

17. 4. 1959. godine bio je Veliki petak

17.4 2020. godine moj otac proslavi 61. rođendan i opet je bio Veliki petak

ISPRAĆAJ

Sahrana je bila skromna

Kako brojem ljudi oko tek iskopane rake,

tako po ljubavi koju su osjećali za umrlu

M. je prvi put vidio ljude, uz čije se predstavljanje napominje „rođak“

Jedine suze na tom ukopu bile su kapi kiše,

padajući na kape i kačkete koji su krili sijede kose,

Ili ono što je od njih ostalo

Razgovor i ovlaš upoznavanje počinje odlaskom sa groblja

Nastavlja se uz zveket kašika na ručku,

za dušu umrle,

kojeg organizuje porodica

Na putu kućama,

iz pamćenja se sele lica,

riječi malo sporije – neke se prepričavaju,

druge zaborave

NAŠA LJUBAV

*Naša ljubav je strastvenim izdisajima napunjen balon
Ja lijevom šakom držim iglu, ona desnom*

*Naša ljubav je sitnim prepirkama napunjen balon
Držimo igle ona i ja, lijevim šakama
Desne smo položili na balon
Manje boli kad ubodeš šaku*

*Naša ljubav je daljinom napunjen balon
Igle su naše odsustvo dodira
Šaka je moja povjerenje
Šaka njena je trenira*

OVČARSTVO

Oko kućica u izbjegličkom kampu

Identičnih u svemu, sem u boji ko u South Parku

Ovce pasu travu

Djevojčica para uši turbo-folk hitom

Otac povezuje ruže

Dječije oči u tome ne vide svrhu

Vjetar je jači

Duga plastična metla pastirski je štap

Uskoro idete na klanje – provali pastiričin alt

O TREĆOJ SISI

Pamet je kao treća sisa

Rijetko je ko ima

Još rjeđe sisa

MNEMOZINA

Ne znam na šta misli Instagram – ime tvoje

Da li rijeka?

Da li žena?

Ona koja sve pamti

Iz koje piju oni što ih prate crni svati

Ali moram ja da kažem

Ne pomisli: slatko laže

I ona je, kažu, bila lijepa

Zevsova ljubav ko voda tekla

Nju ne vidjeh i ne mogu reći

Da l' su pjesnici imali pravo

Ali ako je bila ko ti lijepa

Ja bih joj sve moje pjesme dao

DŽADOM

Idem kući

Iza mene četiri koraka dalek

Komšijin hod diktira Viber razgovor

Ja slušam

Bezobrazno načulivši uši

Naše porodične muke slične su

On završi razgovor pa uspori

Okrećem se

Gledam ga

Korača oborene glave

Suze lupaju po vrhovima patika

Ubrzavam korak

Zavist me jede

Što ne mogu kao on muku da isplaćem

PORODIČNO NEVRIJEME

*Doručak u podne je porodično nevrijeme
Uz sinovo mljackanje, mati otpuhujući dimove govori imena
Sin drugi zalogaj pljuje u sudoper*

*Očeva klimava optužba izaziva kajanje
Brišući sinovu pjuvačku sa svojih grudi promatra nožne prste
Nokte će sutra sjeći*

*Majčino lice izgovorivši kletvu nestade u rukama
Sin je ljubi u potiljak i prihvata smrt
Obrazi im suhi, a plaču*

NOĆ U KRALJEVSKOM GRADU

(posvećeno Darku Cvijetiću)

*U Jajcu smo igrali predstavu
Pod maskama opila se publika
Pijanom noći 1918.*

*Darko Cvijetić nam na okruglom stolu ustupa mjesto na crnom dvosjedu
Moje kolege i ja odbijamo, a Pjesnik nas nudi i ne popušta*

*Govori nam Vi
A meni neprijatno
Ja bih mu sva mjesta na ovom svijetu ustupio*

IZNENAĐENJE

Snijeg je pao u nevakat

Sam, odvojen, ničiji...

Otkazao poslušnost svemiru

Na mom prozoru sniježna barikada

Kad spustim se u grad možda naprosim razgovor – makar i siromašan...

Dunjaluk se presvukao u liječnički mantil

Liječi nas od života...

U pjesmi Ray Charles bi legao u sanduk da odmori jednu vječnost...

Smrt bih izvarao, ali ne smijem joj prići...

Stara greška opet mi potura nogu...

Jedna riječ – jedna tvoja fotografija

Roman bih napisao da sam ti se na svako gledanje tvog lica javio

Snijeg nije kukavica

On padne i kad mu zabrane...

UPUTE SURADNICIMA

1. Radovi trebaju biti pisani u MS Word-u sa sljedećim karakteristikama: Times New Roman (TNR), 12 pt, s proredom 1,5 liniju (line spacing), uvlakom prvoga retka (first line indentation) te razmakom između paragrafa od 6 pt (spacing below). Ako se koristi neki specifičan font (grčki ili sl.), obavezno ga treba dostaviti uz rad.
2. Radovi od a) do e) iz r. br. 7 (v. dolje) opremaju se sažetkom (abstraktom) na pola kartice (do 900 karaktera, s razmacima) s maksimalno osam ključnih riječi, istim fontom (TNR) veličine 10 pt. Sažetak i ključne riječi postavljaju se ispod naslova ili podnaslova. Radovi se također mogu opremiti sažetkom i ključnim riječima na nekom stranom jeziku (engleski, njemački, talijanski, francuski...) koji se postavljaju na kraju teksta.
3. Ilustracije treba postaviti unutar teksta i obavezno ih potpisati (TNR, 10 pt); ilustracije je, uz tekst, potrebno obavezno dostaviti i u originalnim grafičkim formatima (jpg, png, pdf ili neki drugi) i u originalnoj rezoluciji/veličini. Ako se radi o notnim zapisima, grafikonima, skicama..., onda ih dostaviti u formatima ai ili pdf.
4. Pomoćni tekst, fusnote, uraditi onako kako to MS Word predviđa (insert footnote) i to istim fontom (TNR) 10 pt.
5. Bibliografski podaci (izvori i literatura) unose se na kraju teksta (TNR, 10 pt) na sljedeći način:
 - za knjige: PREZIME, Ime, *Naslov*, Grad izdanja: Izdavač/Nakladnik, godina. (u fusnoti poslije naslova navodi se stranica kao str. xx.);
 - za članke iz zbornika: PREZIME, Ime, *Naslov*, u: "Naslov Zbornika" (ur: Ime i prezime), Grad izdanja: Izdavač/Nakladnik, godina. (u fusnoti kao za knjige);
 - za članke iz časopisa/revija/magazina: PREZIME, Ime, *Naslov*, "Ime Časopisa", Grad izdanja, godište ili svezak, broj izdanja, godina, str. (u fusnoti kao za knjige).
6. Radovi podliježu recenziji.
7. Radovi se razvrstavaju u sljedeće grupe:
 - a) Originalni naučni članak,
 - b) Stručni članak,
 - c) Prethodno saopćenje,
 - d) Izlaganje na naučnom/znanstvenom skupu,
 - e) Pregledni članak,
 - f) Ostalo (kritika, prikaz, recenzija, intervju, kronika, bibliografija itd.).
8. Strana imena i nazivi pišu se izvorno. Dozvoljeno je dodati izgovor u zagradi.

Molimo suradnike da se pridržavaju ovih uputa kako bi olakšali posao Uredništvu te bili sigurni da će im članak biti korektno objavljen.

Uredništvo

